

ŽIVOT®

ISSN BA 0514-776X
ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST
I KULTURU
SARAJEVO
GOD. LXXI BROJ 1-2, 2023.
CIJENA: 10,00 KM

ŽIVOT

ISSN BA 0514-776X

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

SARAJEVO

GOD. LXXI BROJ 1-2, 2023.

CIJENA: 10,00 KM

IZDAVAČ:

Društvo pisaca Bosne i Hercegovine – Association of Writers of Bosnia & Herzegovina

ZA IZDAVAČA:

Hadžem Hajdarević

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Željko Ivanković

UREDNIŠTVO:

Jasmin Agić, Naida Mujkić

LEKTOR I KOREKTOR:

Željko Ivanković

DTP:

Boriša Gavrilović

TISAK:

Dobra knjiga, Sarajevo

TIRAŽ/NAKLADA:

300

ADRESA UREDNIŠTVA:

Društvo pisaca Bosne i Hercegovine, Kranjčevićeva 24, 71000 Sarajevo

Tel./fax. ++387 33 557 940, e-mail: d_pisaca@bih.net.ba

casopis.zivot.zeljko@gmail.com (glavni i odgovorni urednik)

www.drustvopisacabih.com.ba

Godišnja pretplata za “Život” iznosi 30,00 KM za BiH, za inozemstvo 30,00 €.

Uplate se šalju na adresu: Društvo pisaca BiH (za “Život”)

Za tuzemstvo: Raiffeisen Bank d.d. BiH, Sarajevo, broj: 161000001170219

Za inozemstvo, na račun iste banke, S.W.I.F.T: RZBABA2S, broj: BA3916161000001170219

ČASOPIS ŽIVOT UPISAN JE U EVIDENCIJU JAVNIH GLASILA

MINISTARSTVA KULTURE I SPORTA F BiH POD REDNIM BROJEM

548 OD 19.01.1996. GODINE

PIŠU:

Jasmin Agić
Franjo Bratić
Munib Delalić
Šehzada Džafić
Jan Fosse
Edisa Gazetić
Željko Grahovac
Marijan Grakalić
Margherita Guidacci
Omer Ć. Ibrahimagić
Jagoda Iličić
Željko Ivanković
Enes Karić
Navid Kermani
Alen Kristić
Stanko Krnjić
Žarko Milenić
Josip Mlakić
Naida Mujkić
Mujo Musagić
Miroslav Palameta
Andrej Platonov
Tomislav Tomo Pupiće
Mediha Selimović
Tara Skurtu
Indira Kučuk Sorguč
Mario Rigoni Stern
Naser Šečerović
Amer Tikveša
Ilija Trojanow

NOBELOVA NAGRADA ZA KNJIŽEVNOST

Jon Fosse: Pet pjesama	5
Jon Fosse: Spavaš li, dijete moje.....	13
Munib Delalić: Nobelovac Jon Fosse	18

POEZIJA

Margherita Guidacci: Neurosuite.....	23
Tara Skurtu: Pet pjesama	33
Franjo Bratić: Hoću biti kuća.....	37
Jagoda Iličić: Dan poezije	42
Stanko Krnjić: Krljušti	49
Mediha Selimović: Kako se ubija žena.....	52
Omer Ć. Ibrahimagić: Fauna i flora	59
Indira Kučuk Sorguč: Dvije pjesme	64

PROZA

Andrej Platonov: Za buduću upotrebu.....	69
Mario Rigoni Stern: Jasen.....	76
Enes Karić: Psi se ne daju klati.....	80
Marijan Grakalić: Slavenska sumornost.....	87
Jasmin Agić: Arhimedov zakon.....	90
Tomislav Tomo Pupiće: Poni	95

PUTOPISI

Navid Kermani: Tradicija	101
Željko Ivanković: Zov mora	111

ESEJI

Miroslav Palameta: Sedam brončanih pjesama Veselka Koromana	121
Edisa Gazetić: Femicid – najskuplja riječ u patrijarhalnoj kulturi.....	130

BOSANSKI STEČAK 2023.

Naser Šećerović: Poezija višejezičnosti.....	141
Višejezičnost je moja domovina – Razgovor Nasera Šećerovića s Ilijom Trojanowim.....	145
Ilija Trojanow: 101 sutra.....	148

Ilija Trojanow: Tri pjesme	166
Govor Ilije Trojanowa na dodjeli nagrade.....	169

OSVRTI I RECENZIJE

Šeherzada Džafić: Nove interkulturalne studije u ime budućih kulturoloških praksi	173
Željko Ivanković: Kreativno oživljavanje predaka	177
Josip Mlakić: Testamentarni roman	180
Mujo Musagić: Ljepota, snaga i umijeće pjesničkog govora.....	185
Alen Kristić: Arhitektura kao kristalizacija kulture	190
Naida Mujkić: Patrijarhat, nasilje nad ženom i književnost	196
Žarko Milenić: Knjiga za suptilnog čitaoca	200
Amer Tikveša: Protiv religijskih dogmi i totalitarizma	204
Željko Grahovac: Čuvam jednu kišu za nas.....	208
Naida Mujkić: Ljubav za ili protiv egzistencijalnog straha	212

ŽIVOT®

NOBELOVA
NAGRADA ZA
KNJIŽEVNOST 2023.

Pišu:

Munib Delalić
Jon Fosse

Jon Fosse
PET PJESAMA

TU JE TO

Tu je to sve vrijeme
kao pritisak otraga, daleko od onoga što jest
To je, nevidljivo, u onome što jest
To nazivam anđelom
koji je svaki put nov
ili ga nazivam smislom
koji je isto tako svaki put nov
Nije to jezik, iako je to u svakom jeziku
(kao kad sve sretnu dva pogleda i odjednom
se javi smijeh i smijeh zamre
i opet je sve različito
i opet je to ondje), možda
ga ne prepoznajemo
iako je to tu
(kao anđeli i stari psi)
Neko mu se može nasmijati
I tad je taj, najednom, usred toga
kao da je ondje uvijek bio
I onda to opet nestane
To je kod vesela djeteta

To je kod djeteta koje plače
(i nikad to nisam vidio tako jasno
kao na spokojnom licu mrtvaca)

KO JE TAJ

ko je taj što piše, jesam li to ja
ili je to neko ko piše u meni i ko
piše mojim rukopisom
kroz mene, možda to ja pišem

ako to ja pišem
onda je to jedno *ja* koje je, svaki put, različito,
jer u pokretima rukopisa uvijek je
jedno *ja* koje piše i to *ja* nisam ja
ili sam to možda ipak ja
ali je to *ja* svaki put različito
i onda to ne mogu biti ja

ako to ja pišem
onda sam ja svako to različito *ja*
koje je ipak, u svakom rukopisu, jedno jasno *ja*,
jer je to tako: ako želim pisati
i biti blizu toga što nije
jedno *ja* mora biti jasno
ili uočljivo u svojoj svojoj nejasnosti
i to je *ja* prisutno samo
u tome što nastaje ili je napisano i zatim nestane
svaki rukopis ima svoje *ja*
i bez toga bi *ja* rukopis izgubio svoj pokret
i svoj smjer

to različito *ja*, koje je ipak uočljivo
to različito *ja*, koje rukopis stvara, i
koje stvara rukopis i
koje je nešto i možda upravo to o čemu rukopis govori

(VAL)

gledam val
i pomišljam da je sve pokret
ne želim znati šta to znači
usred sveg značenja
koje se pokreće i znači
Jer to što znači pokreće se
Vidim da shvaćamo i u tome je
značenju smješteno kao u valu
Gledam val u nama i između nas
i pomišljam na vjetar i more
na anđele i pse

(i uto se pokrene orao na nebu
koje se smrkava
ponad mora koje se smrkava
i hladno postane u staroj kući stare
su kuće hladne)

NEMA ME VIŠE

Odveć je tiho da mogu
vidjeti boje kako padaju, niko od staraca
više nije u vodi koja se pokreće
Odveć je tiho
i odveć je davno to bilo
Ali bi zeleni sjenik trebalo obojiti
I djeca bi trebala imati
sigurno mjesto na kojemu bi se igrala
Nema me više, samo sam u tebi
I u plavetnilu sam
kao ugodna i mirna toplina i travu
bi trebalo pokositi, sad to vidim

TA LJUBAV

Ta ljubav koja me vjetrom nosi
veća je od mene
i veća od vremena koje mogu pokazati
i reći *to sam ja* Ta ljubav
u kojoj jesam
preobražava mi srce i iznosi ga
kao nešto što možeš dodirnuti
ili ga ostaviti
crnoga

I ti gledaš
i okrećeš se prema onome što ne postoji
onako kako sam i ja
sve vrijeme
okrenut prema onome čega nema
u tebi

Prijevod s norveškog Munib Delalić

Jon Fosse
SPAVAŠ LI, DIJETE MOJE

LICA:

Prvo lice

Drugo lice

Treće lice

PRVO LICE: Gdje smo ovo?

DRUGO LICE: Nemam pojma.

PRVO LICE: Pa to moraš znati, neko mora znati.

DRUGO LICE: Ali ja ne znam, nemam pojma. *Kratka pauza.* Valjda smo...
zastane.

TREĆE LICE *malo dalje od njih:* Ni ja. *Pauza.* Ne znam ni ja gdje smo. *Pauza.*
A je li to važno? Hoće li nam nešto reći to ako znamo gdje smo?

DRUGO LICE *Prvom licu:* Ali ja...

PRVO LICE *prekida ga:* Da, ti si bio ovdje prije.

TREĆE LICE: I ja sam bio ovdje prije, ja sam uvijek bio ovdje, pa i kad nisam
bio ovdje, bio sam ovdje. Ovo je moje mjesto, skoro da mogu reći.

PRVO LICE *Drugom licu:* Siguran si da si ovdje bio prije?

TREĆE LICE *za sebe:* Ja sam uvijek bio ovdje.

DRUGO LICE: Malo sam u to nesiguran. Djeluje poznato, i istovremeno sa-
svim nepoznato. Pa to sličić malo na moju djecu. A istovremeno ovdje nema ništa, da,
ovdje gdje smo mi, da, ja s vama, ili već šta je to, što sličić na moju djecu.

TREĆE LICE: Ti i tvoja djeca. Tvoja djeca, ma nemoj. Pa ovdje nema ništa što može sličiti na tvoju djecu.

PRVO LICE *gleda prema Trećem licu*: Valjda je to moguće reći, ipak. Nije nikakva greška to reći. *Pauza*.

DRUGO LICE: Samo sam sebi utuvio u glavu da to sličiti na moju djecu. Jer, da... *kratka pauza*. Jer nije moguće reći da to sličiti na nešto. Jer to ne sličiti ni na šta. Valjda bih onda mogao reći, da, da to sličiti na moju djecu.

TREĆE LICE: Samo reći da to sličiti na djecu, hej. *Pauza*.

PRVO LICE *Trećem licu*: Šta ti misliš, na šta to sličiti?

DRUGO LICE: Moramo li uvijek biti ovdje?

TREĆE LICE: Da, uvijek.

PRVO LICE: Uvijek moramo biti ovdje? *Drugom licu*. To sličiti na tvoju djecu.

TREĆE LICE: Ma ne, to ne sličiti ni na šta, i time... *kratka pauza*. Da, onda je pogrešno reći da to sličiti na nešto. Samo... *zastane*.

PRVO LICE: Ti znaš da to ne sličiti ni na šta?

TREĆE LICE: Znam, i te kako.

PRVO LICE: Dobro je da znaš.

DRUGO LICE: Ali ja mislim da to sličiti na moju djecu. *Malo duža pauza*.

TREĆE LICE: Zar ne možeš s tim prestati. Zlo mi je slušajući te. Valjda nema nikakva razloga da mi ostali, da, mi ostali koji smo ovdje, moramo slušati o tvojoj djeci, ha.

PRVO LICE: Moraš li tako govoriti?

DRUGO LICE: Ne, neću više govoriti o svojoj djeci. Samo sam mislio... *zastane*.

TREĆE LICE: Mi moramo uvijek biti ovdje.

PRVO LICE: Zar ne možeš s tim prestati, pa to je... *zastane*.

DRUGO LICE: Ja sam već prestao. Više nikad ništa neću reći o svojoj djeci. Ja ću jednostavno otići. I nikad se više neću vratiti. Nećeš morati slušati o mojoj djeci. I tačka.

TREĆE LICE: Pa idi. Samo ti idi. Idi odavde. Zar ne možeš odmah ići. Dosta mi je slušanja tvoje priče o tvojoj djeci. Ne mogu više to slušati.

DRUGO LICE: Pa ja skoro da i nisam govorio o njima. Samo sam ih spomenuo, onako, uzgred. Ja nisam govorio o svojoj djeci.

PRVO LICE: Zar ne možemo... *zastane; pauza*.

DRUGO LICE: Hoću da idem.

TREĆE LICE: Idi, ko ti smeta. *Pauza*.

DRUGO LICE: Ali ovdje nema vrata.

TREĆE LICE: Ma nemoj, nema vrata.

DRUGO LICE: Ne, ovdje nema nikakvih vrata.

TREĆE LICE: A zašto bi ovdje bila vrata?

PRVO LICE: Da, vidiš li ikakva vrata? Imaju li ovdje ikakva vrata? Niti jedna vrata ja ne vidim. A ne vidim ni prozor. Samo sam ja ovdje, i vi ste ovdje. I ne znam koliko dugo sam bio ovdje. To je... *zastane*.

TREĆE LICE: To je samo tako. *Duga pauza*.

PRVO LICE: To ne može biti samo tako. Ništa nije samo tako. Nije moguće da je nešto samo tako. To me plaši. To ne razumijem. *Kratka pauza*. Ne razumijem kako sam došao ovamo. Nisam dospio ovamo svojom voljom. Samo sam ovdje. Samo sam ovamo došao, tek tako, iznenada, bez ikakva razloga, i samo sam ovdje, tako naglo. Jednostavno sam došao ovamo. Ne razumijem zašto. Samo sam ovdje. Šta je razlog tome da sam ovdje? Ništa ne razumijem. Samo sam ovdje.

TREĆE LICE: Svi smo mi samo ovdje.

DRUGO LICE: I ovdje ćemo biti. Uvijek ćemo biti ovdje.

TREĆE LICE: Ne postoji uvijek. Ne postoji biti.

PRVO LICE: Mi smo samo ovdje.

DRUGO LICE: Da, mi smo samo ovdje.

TREĆE LICE: Ne postoji biti.

DRUGO LICE *Prvom licu*: I niko ne zna zašto smo ovdje. Šta ovdje radimo. Koliko dugo moramo biti ovdje.

PRVO LICE: Mi uvijek moramo biti ovdje.

DRUGO LICE: I uvijek smo bili ovdje.

TREĆE LICE: Uvijek bili ovdje? Ma nemoj. Ne postoji uvijek.

PRVO LICE: Ali zašto onda, ma o čemu ja govorio, sve slični na nju koju volim. Na nju koju volim više od samog sebe. *Nasmije se*. Da, naravno. Nju koju volim više od svega drugog. Nju do koje mi je jedino stalo. *Poletno*. Pa to toliko slični na nju. Ona, ona je ovdje *širi ruke* to je ona, kao da sam ja u njoj, ovo mjesto, to je ona, ona i ja smo ovo mjesto...

TREĆE LICE *upada mu u riječ*: To nije nikakvo mjesto.

PRVO LICE *samo nastavlja*: Ona i ja smo ovo mjesto, a ostali su samo ovdje, oni me se ne tiču, oni se nas ne tiču.

DRUGO LICE: I meni je to tako. *Pauza*. I ja sam u svojoj ljubavi. Ovo mjesto je i moja ljubav. Ovo je moja ljubav. Za ovim sam ja uvijek čeznuo. *Kratka pauza*. I sad sam tamo. Sad sam u svojoj ljubavi, tako jednostavno. Sad razumijem.

TREĆE LICE: Ništa vi ne razumijete.

DRUGO LICE: Pa niko ništa ne razumije.

PRVO LICE: Nema se šta razumjeti.

DRUGO LICE: Razumjeti je nešto sasvim drugo.

TREĆE LICE: Razumjeti? Pa ovdje ne postoji razumijevanje.

DRUGO LICE *Prvom licu*: Je li te strah?

PRVO LICE: Malo.

DRUGO LICE: I mene.

PRVO LICE: Ali to ne boli.

DRUGO LICE: Ne.

TREĆE LICE: To će proći, strah će nestati, tako da se ne trebate plašiti. Strah će nestati. Ne plašite se, budite samo sigurni. Ne plašite se. *Pauza*. Ovdje je dobro. *Pogleda u ostale*. Zar i vi tako ne osjećate? *Kratka pauza*. Pa ovdje nam je tako dobro. Tamo smo gdje trebamo biti. Mi smo u našoj sreći. Mi smo slobodni. Mi nismo nigdje.

PRVO LICE: Jesmo, mi smo ovdje.

DRUGO LICE: Ali ovdje nije nikakvo mjesto.

TREĆE LICE: Ovo nije nikakvo mjesto?

PRVO LICE: Ne.

DRUGO LICE: Nikakvo mjesto.

PRVO LICE: Ništa.

DRUGO LICE: Nikakvo mjesto i ništa.

PRVO LICE: To nije moguće.

DRUGO LICE: Ne, to nije moguće.

PRVO LICE: Nikakvo mjesto je nemoguće, sve je neko mjesto, i ovo je neko mjesto.

DRUGO LICE: Jesmo li ovdje dugo?

TREĆE LICE: Dugo i kratko, mi smo upravo došli, i mi smo uvijek bili ovdje.

To je ovdje gdje smo.

DRUGO LICE: Ali zašto mi govorimo?

PRVO LICE: Mi ne govorimo.

TREĆE LICE *ne shvaćajući*: Ne govorimo?

PRVO LICE: To samo tako izgleda. Mi znamo sve prije nego što je to i rečeno, i ne znamo ništa.

TREĆE LICE: To je užasno.

PRVO LICE: To je užasno za sve nas.

DRUGO LICE: Ali to nije važno.

PRVO LICE: Ne.

TREĆE LICE: Nije to važno, sve je svejedno, i nije važno. Sve je daleko, i sve je blizu. Sve je s nama, i ništa. Ništa, i sve. Sve i, ništa. *Stanka*. Svi dragi su s nama. I niko od dragih nije s nama, mi smo sad dragi, dragi su sad mi.

DRUGO LICE: Pa svi mi to razumijemo.

TREĆE LICE: Svi to razumiju, i niko, svi razumiju sve, i ništa.

PRVO LICE: Nema se više šta razumjeti.

DRUGO LICE: Sve to tamo je prošlo.

TREĆE LICE: Sad smo mi ljubav, sad smo mi tamo gdje je ljubav, i veliki predah. Sad niko od vas više ništa neće reći, sad će svi biti tihi, nećemo misliti, ništa nećemo govoriti. Sad je razmišljanju kraj. Sad je riječima kraj. Sad je vrijeme za ljubav, koju niko ne može shvatiti.

PRVO LICE: Ali...

DRUGO LICE: To nije moguće.

PRVO LICE *brzo*: To tako sličići na moju djecu.

DRUGO LICE: To tako sličići na onu koju sam uvijek volio, onu koja je moja ljubav, na nju to sličići. To tako sličići na nju. Ja sam ona, sad kad sam ovdje.

PRVO LICE: To su moja djeca. Djeca koju volim. *Duga pauza*.

TREĆE LICE: To su tvoja djeca.

DRUGO LICE: To je ona koju volim. *Još duža pauza*.

TREĆE LICE: To je ona koju voliš.

Prijevod s norveškog Munib Delalić

Munib Delalić
NOBELOVAC JON FOSSE

Norveška je književnost dobila i četvrtog nobelovca! Nakon Bjørnsona, koji je nagradu dobio 1903. godine, i Hamsuna koji je nagrađen 1920., i Sigrid Undset koja je nagradu dobila 1928., Nobelovom je nagradom za književnost za 2023. ovjenčan Jon Fosse.

Jon Fosse (1959.) svestran je pisac, prozaik i pjesnik, esejist i dramatičar, pisac za djecu i mlade, autor libreta za operu, prevoditelj. On je i vrlo produktivan, dosad je objelodanio sedamdesetak knjiga različitog žanra. U Norveškoj i Skandinaviji dobio je skoro sve značajnije književne nagrade. Od 2011. godine, kao uvaženi pisac stanuje u Oslu u vili koju od 1924. norveška država dodjeljuje iznimno značajnim umjetnicima na korištenje do kraja života.

U književnosti se Fosse pojavio 80-ih godina prošloga stoljeća proznim i pjesničkim knjigama i stekao glas jednog od najznačajnijih prozaika i pjesnika svoje generacije. No ipak je sve to ubrzo zasjenio njegov dramski rad zahvaljujući kojem je postao poznat i izvan norveških granica, zapravo diljem cijeloga svijeta. Njegove su drame postavljane na skoro svim svjetskim pozornicama, i odavno važi za jednog od najizvođenijih dramskih pisaca. Uspoređuju ga s Ibsenom, s Brechtom i Beckettom, iako je on ponajviše samosvojan, “s jedinstvenim teatarskim jezikom stišanoga intenziteta i ritma kojim praznina dobiva oblik”. U njegovim je dramama uglavnom isprepletana vremenska ravan i čudesno događanje u nedogađanju, s karakterističnom umjetnošću ponavljanja i rječitom tihošću, s likovima koji traže i koji se traže. Likovi su mu najčešće bezimeni, oni su, kako kaže Fosse, “više zvuci koji se susreću”. Neki su mu zamjerali da su mu dramski tekstovi nekomunikativni, teško prohodni, možda i nezavršeni. Na to on kaže: “Moji su dramski tekstovi sasvim završeni, ali istovremeno daju veliku slobodu za tumačenje na pozornici. Možda može zvučati arogantno, ali moje su drame takve da ih čovjek ili shvaća ili ne shvaća. To je kao muzika, ili je čuješ, ili ne čuješ.”

Jedan od redatelja koji je više Fosseovih drama postavljao na scenu smatra da piščeva dramska magija dolazi do izražaja tek na sceni, u međuprostorima, u onom nerečenom, u stankama, šutnji. Kod njega je, kaže on, svaka stanika, svaka šutnja, naznačena s najvećom preciznošću. One su "tekst", i taj "tekst" sve vrijeme govori nešto drugo, svaka je šutnja "tekst" koji ne možeš izreći. Kod njega lica često zastanu, zašute usred govora, kao da se nečega boje, ili jednostavno zato što nemaju više šta reći, ili pak zato što je govoriti uvijek teško, jer govor zahtijeva napor, uvijek nešto malo više, a njegovi bi likovi najradije da budu nečujni i neprimjetljivi.

Fosse je pisac koji je duboko vezan uz svoj zavičaj, uz život i ljude zapadnonorveškog priobalnog krajolika, uz svoj novonorveški jezik koji je u njegovoj domovini manjinski. U tome je jeziku duša njegovih zavičajaca koji uglavnom govore kratkim rečenicama, najradije jednosložnim riječima, kojima je posebno teško govoriti o osjećajima, zato najčešće šute i zure ispred sebe. U njegovim je dramskim komadima istodobno istina o ljudima i ljudskoj prirodi općenito, ona nadilazi nacionalne granice, svevažeća je. Kao da pisac naš ubrzani i komplicirani svijet pokušava usporiti i učiniti manje složenim, stvarajući stanja i prostor za polaganost, i time veće razumijevanje među ljudima.

Vjerujem da je sve to u dobroj mjeri prisutno i u njegovoj jednočinki *Spavaš li, dijete moje*.

No Fosse je veoma važan i kao prozaik, kao romansijer i novelist, pisac kraćih proznih tekstova, a i kao pjesnik i esejist. U posljednje vrijeme najviše objavljuje prozu, uglavnom romane, koji nailaze na iznimno dobar prijem. Kad je pak riječ o njegovoj poeziji, ona je, čini se, ipak u sjeni njegova dramskog i proznog rada; nezasluženo, dakako. U poeziji je, kao što je to uostalom i u dramama i u prozama, on minimalist koji najviše govori šutnjom i stankom, govorom negovora, koji daje glas tišini, odnosno onome neizrecivom. Njegova je poezija na tragu nedosezivoga, sve je u njoj i daleko i blizu, i vidljivo i nevidljivo, na rubu postojanja. Svojim karakterističnim poetskim jezikom Fosse pokušava dosegnuti ono čega nema, a što jest, vidljivu nevidljivost i nevidljivu vidljivost, ono što je jest i što nije, jasnost i nejasnost. Metafizika odsutnosti svoju konkretnost pronalazi ponajviše u zavičajnome, priobalnom krajoliku, u moru i nebu, u fjordu i obližnjim planinskim vrhuncima, što je i najdominantniji motiv u njegovim poetskim radovima. Ali njegova je zavičajnost, kao i kod svakog dobrog pjesnika, univerzalna, svojim je zavičajnim krajolikom i zavičajnim, novonorveškim jezikom Jon Fosse, rekao bih, univerzalni zavičajac.

(U Oslu, neposredno nakon objave dobitnika Nobelove nagrade za književnost za 2023.)

ŽIVOT

POEZIJA

Pišu:

Franjo Bratić
Margherita Guidacci
Omer Ć. Ibrahimagić
Jagoda Iličić
Stanko Krnjić
Mediha Selimović
Tara Skurtu
Indira Kučuk Sorguč

Margherita Guidacci
NEUROSUITE

*Bruni Giuliju Madelaeni
i svima koji upознаše mračne vode
izbavljenima potonulima*

CRNO S KRETNJOM

Sjene u grču oko plamena
crni dronjci otrgnutih oblaka,
bolna trava, šibana vjetrom
i užas
pticā zatočenicā u mreži
koje pritišću pomahnitalim prsima
lepećući krilima među okcima
sveudilj u neuspjelu letu, naglosti
bez prestanka i utoka (lovac ih
već iz obližnjeg grma vreba
okrutnom radosti).

ZAZIDAN GRAD

Ovaj kameni čvor, ovaj zazidani grad!
Isti nemir goni da potraži vrata
onaj unutra, onaj vani.
Ali kad bi samo mogli vidjeti
onkraj zida, molili bi možda
jedni i drugi, da nikad ih ne nađu.

PRAG

Podrhtavajući od hladnoće
u duši
(izvan bi bilo držanje
nekoga tko se stišće u ogrtaču)
oklijevamo na ovom praznom pragu
(je li bolje ući? pobjeći?)
s osjećajem nekoga tko nas uhodi,
pogleda što vrca
iz šatora ili zaslona svjetiljke, potajan,
spreman da otpuže natrag poput oštrice
džepnog nožića koji se zatvara
netom se okrenemo.

Tko nas čeka i zašto? Hoće li nam
ususret doći kao prijateljski gost,
da nas povede svome ognju, svojoj trpezi?
Ili će skočiti iz sjene da dohvati nas za zapešće

i zaguši nas lancima?

Sad nad svime
gospodari vjetar
razdirući potku minutā
unoseći nered u slike:

neizmjerni vjetar
koji izluđuje barjačice
i raspršuje naše misli
sve do smušenih okrajaka djetinjstva
i do smušenijih vizija
budućnosti koja ne uspijeva granuti.

Mi smo tu (hoćemo li tu ostati zauvijek?)
prikovani pred pragom
koji se ne usuđujemo prekoračiti ili napustiti:
nesigurni u odabir
i u moć ispunjenja.
Ali kakve veze ima gdje se nalazimo
ako, budući to što jesmo,
nigdje se ne osjećamo spašeni?

NEUROLOŠKA KLINIKA

Stigavši ovdje o mnogočemu, o hodočasniče,
možeš se raspitivati a samo jedno je važno:
Je li ovo posljednji dom živima
ili prvi mrtvima?

ČEKAONICA

U dnu njihovih očiju
pale se plamičci užasa
ili se proteže hladna
i sa sudbinom pomirena magla.

Njihove misli se raspliću
poput potrganih i okuženih zavoja
(opor vonj,
ljepljiv dodir,

izaziva jezu pokušaj
da ih se dovede u red).

Da bi na udaljenosti držali bol
(kao da ga odavna već ne nose u sebi!)
igraju se s ukrasnim predmetima
promatraju slike po zidovima,
uzimaju stare novine pa se usredotočuju,
naprežući se uzvjerovati da čitav svijet se drži
na nekoj novoj marki ruža
ili na bodovima neke nogometne momčadi.

Sve dok se ne otvore vrata što su ih cijelo
vrijeme nadgledali bez razmišljanja.
Pozivaju ih pa ulaze i primaju
svu okrepu koja je dotad bila u pohrani:
grčki naziv za njihovo zlo.

PRIHVAT

*"(...) a ovaj znalac svakog djela kriva
dâ joj u paklu mjesto što joj spada
Dante, Pakao, V*

Obavij se čvrsto, Minose,
opaši se repom
makar ga mi ne možemo vidjeti
jer si ga dobro sakrio
ispod bijele kute.

Smiješi nam se očinski,
tapši nas po ramenima,
napiši poneku riječ na papirić
i daj ga bolničaru
da brižan nas otprati
do našeg stupnja u paklu!

VEČERNJA INJEKCIJA

Evo bijela odreda što sije mir
vrhom štrcaljke.

U smušenu šušnju
ustaju naši demoni
i odlaze čekati nas
malo dalje, prema zori.

Zatim slijedi vrletna praznina
kao od naglo iščezle vrućice.
Umor je olovni.
Svaka kazaljka nepomična, okomita.

Kako je bila laka ta zajedljiva milost!
“Okrenite se na bok, brzo, to je sve”.
A duša
lakše bi se spuštala
nego ikoje jedro ili zastava.

USRED NOĆI

Usred noći
sva svjetla jednako daleka
i nevidljiva,
sahranjeni: zvijezde, mjesec,
opozvana zora, razorena
svaka svijetla uspomena
poput krijesnice zapale u travu
koju zgazi nesmotreno stopalo.
Ne više niska svjetiljki
koje viđasmo nekoć tako ljupku
da njiše se na gradskom vjetru,
niti zatvoren kolobar sobe,

prisan bivak
koji je tjerao naše tajne vukove.
Niti će plamičak sa groblja

provrtjeti zaprepaštenje mrtvih!
Svemir od pakline
sklapa nad nama svoju stvrdnutu mrlju:
gdje jedino, drhteće svjetlucanje
krhotinā duše
koje uhodimo na crnom podu
ne uspijevajući pokupiti ih.

ZORA U BOLNICI

Bljedunjavo svjetlo onkraj rebrenica
prsni je koš kostura.
(Uhodi li nas to smrt vani?)

I drugi blijedi žljebići
nahrupili su u sobu
pa tu glume prečage
(kavez našeg tamnovanja)
ili stubište (Jakovljeve ljestve
nemogućeg bijega).

Nepouzdana obilježja nama predložena zaludu.
Gesta neke časne sestre
koja u prolazu širom otvara prozor
poništava ih u bijeloj sljepoći
što odjednom se širi po zidovima.

DRUGO RAZBUĐIVANJE

Ne anđeoske trublje: dovoljno nam je zvonce,
tiho lupkanje, šum metle
u dnu hodnika, ukazivanje kolica
ne razaznaje se dobro da li s čajem ili injekcijom,
glasovi blijedi kao ovo svjetlo
koji nas dozivaju... I mrtvi što mi jesmo
poslušno ustaju na svojim krevetima-grobovima
ususret svakodnevnoj osudi.

ODABIRI

Ovo su odabiri
u zatvoru koji se neće otvoriti:
hodati stalno u krug
dodirujući zidove i pregrade
(vjeverica u krletci)
ili stajati nepomičan u središtu
zatvorenih očiju, snivajući
o premjeravanju prostranosti.
Posjedovat ćeš ravnice i more,
proširivatt ćeš obzor
više nego da ga gledaš sa Himalaja
sve dok budeš na dva koraka od pregrade
a ispružena ruka ne može ih dotaknuti.

Uz malo vježbe i sreće

i ti ćeš možda dospjeti da misliš
da baš se u tebi usredotočuje
u zamahu između zenita i nadira
os oko koje se okreće svemir.

DOKTORU R.

Prikivajući nas pod svoju leću
i znanstveni um,
kojom ćeš radosnom spremnosti identificirati
naše tako škrte elemente.

Raščlanjuješ nas i važeš
dok tvoji rječnici
najučenijim nazivljem hrane
hipokratsku rječitost.

Mi, nalik smetenu malograđaninu
zagledanu u svoj portret
neoprezno naručen
kod slikara apstrakcije,
gubimo se u tvojim magičnim simbolima
a začudnost nam prikriva njihov smisao:
kako nas ubija žaoka
koju tvoji grafikoni prikazuju.

DOKTORU Z.

Piljeći u naš daleki planet
tim svojim neotesanim teleskopom,
obasipaš nas dobrohotnim savjetima:
“U moru ste, spašavajte se plivanjem!”
Ne shvaćajući
da je more koje ti gledaš sa te udaljenosti
smežurana pustinja lave
zaleđene nad nama kao nad mrtvima
onim drevnima ispod Vezuva.
A ti navaljuješ: “Zašto stojite nepomični?
Još samo nekoliko zaveslaja i obala je blizu!”
Bi li poučavao letu leptiricu
zazidanu u stoljeća ambre?

DOKTORU Y.

Sve ti je u mraku kao i nama.
Ti ne možeš iznova složiti potrzan crtež,
vratiti cvijetu njegovu peteljku,
jedru njegovu barku.

Ove kržine što bjehu duše
ne govore ti svoje tajne.
Ali po stazama zakrčenima od razvalina
ti kročiš ponizno

pa skupljaš i čekaš
ne namećući nikakav zaključak,
na mjestu gdje bi drugi upotrijebili samo pretpostavku
i antiseptičku metlu!

KLINIČKI SLUČAJ

Laskavo je ćutjeti se slučajem iz udžbenika,
biti siguran da drugi će učiti
na intervalima tvoje agonije
i njezina ponovnog raspirivanja.

Da će Galaksija tvojih krvnih zrnaca
ispuniti mape konzultacija
i plesati Nižiski tvojih nerava
i nakon što se spusti zastor.

Ne okreći se tako izgubljeno
na mutno zdravlje i na svoju nekadašnju kuću!
Na tebe će čiča zima doći poput slave
kad za to bude čas.

TJESKOBA

Kad je ono tvoja tjeskoba ojačala
bio je to preludij još oporije nevolje.

Tako malo slatke vode da utaži ti žeđ
a slani ocean da ti je održi.

Margherita Guidacci (1921. – 1992.), pjesnikinja, esejistica i prevoditeljica objavila je dvadesetak pjesničkih knjiga, a također i dvije knjige studija i kritika o anglofon-
skim pjesnicima i pripovjedačima te tridesetak knjiga prijevoda. Majka je troje djece
a svoj radni vijek ispunila je kao profesorica engleskoga jezika i književnosti.

Talijanska književna kritika, jednako kao i veće izdavačke kuće, nepravedno su je još
za života zaobilazili, o čemu svjedoči činjenica da je većina njenih prijevoda objav-
ljena u većim gradovima (Bologna – četiri; Firenca – desetak; Milano – petnaestak!),
dok joj se autorske pjesničke zbirke pojavljuju u mjestima koja nerijetko i nije lako
brzo uočiti na zemljovidu (Cagliari, Chieti, Cittadella Veneta, Vicenza...).

Za boravka u Zagrebu (u travnju 1973.) posjetila je Nikolu Šopa (1904. – 1982.) pa je
plod toga susreta i njezina nevelika zbirka pjesama *Slavenski notes* (Taccuino slavo,
izd. La locusta, Vicenza 1976.), a među prijevodima su i djela s potpisom nezaobila-
znih imena svjetske književnosti: E. Dickinson, T. S. Eliot, J. Conrad, E. Pound, M.
Twain, E. Bishop, O. Wilde i brojni drugi.

Neurosuite (izd. Neri Pozza, Vicenza 1970.) sedma je po redu pjesnička knjiga M. Gu-
idacci i sadrži 97 što kraćih što dužih fragmenata, u kojima lirski subjekt pomno prati
stanja i raspoloženja privremenih stanovnika jedne ustanove za oporavak od dušev-
nih tegoba. Ovom prigodom predstavljene su pjesme te knjige, za koju su književna
kritika i akademska zajednica suglasni da je autoričino ponajbolje djelo.

Prijevod s talijanskog i bilješka Tvrtko Klarić

Tara Skurtu
PET PJESAMA

VJEROVNIČKA FARMA

Zadnji prorok
Nakon što je primio

Riječ o kraju
Sadio je sjeme u lijehe

U svim našim dvorištima
Danju i noću, danima

Ima boga
Za svakoga

MILOST

Ili je to vjera, neprestano
Približavanje datoj ljubavi
Koja te neće sresti

Na bilo kojoj konačnoj udaljenosti

Lako možeš biti
Zaboravljena u nemilosrdnoj
Krvi porodice

VJEŠALICA

Trebala ti je jedna
Premda nisi
Znao riječ
I reći ti to nije bilo dovoljno
Morala sam da ti
Pokažem zašto se
Zove baš tako
Obišla sam
Tu ruševnu memljivu kuću
U kojoj sam
Posadila nas dvoje tražeći
Nešto dovoljno čvrsto
Da izdrži moju težinu
Ali, cijevi su bile prevruće
Grede previsoke
Ivice pretanke
Pratio si me unaokolo
Ne znajući šta pokušavam
Nije bilo potrebe da razumiješ
Zašto je vješalica bila vješalica
Čim sam ti je dala
Na kraju krajeva
Nisi imao šta okačiti
Mi, zajedno u svojoj samoći
U tuđoj kući
Kuju sam stvorila u svojoj glavi
A ti me pratio niz stepenice
U sobu sa jednom
Niskom gredom

VILENJAK

Stara žena iz susjedstva
Pojavila bi se u našem dvorištu
U ruci noseći metlu od granja
Jurila bi gore dolje po prilazu
Kišu svaki put
Kad je padala
Ponekad bih podigla pogled
Sa kuhinjskog stola
A ona bi bila tamo, mašući mi
Dok je trčala uz stepenice
Do naše spavaće sobe
Uzimala je šta je htjela
Čak i bockavi grm iz našeg dvorišta
Jedno jutro osvanuo je u njenom
Nevjerovatno, kako magija strujila
Mojom je glavom
Kad sam mislila da mogu
Uzgajati brak
Dok čovjek za kojeg sam se udala
Nije rekao da je žena
Bacila oko na mladicu nepoznate voćke
Koju sam zaljevala svake sedmice
Pa sam makazama na pola
Presjekla to deblo puno trnja

INŠALAH

Riječi koje izgovaramo
Na istom jeziku mogu stati
U jedan obični džep
Ali znaš da sam pjesnikinja
Pa me dovodiš u bar
Gdje pišaće mašine

Vise s plafona
A knjige su natrpane u pukotine
I gdje u ćošku separea
Sjedeći pored tebe
Naručujem dva viskija, uredno,
I ti ga gutaš i trzaš se jer
Nikad ranije nisi
Ali večeras ti želiš
Ono što ja želim
I mi želimo da se desi
Ono što želimo
Ti ne znaš šta nadajmo se
Znači
Pa prevodimo
Obrnuti prijevod na tvom mobitelu
Šta znači čekati ono što želimo:
“Vjerski diskurs” i “ako Bog da”
pa se smijemo bogu
koji nam želi da pričamo o seksu
tako što nećemo pričati o seksu
Oboje smo daleko od religije
Ali možda ne toliko daleko od seksa

Tara Skurtu je američka pjesnikinja. Objavila je zbirku pjesama “Igra Amebe”, chapbook “Skurtu, Rumunija”, u pripremi je njena zbirka poezije “Vjerovnička farma”. Dvostruka je dobitnica nagrade Američke pjesničke akademije, kao i nagrade “Marcia Keach”. Dobitnica je Fulbright granta i stipendije “Robert Pinsky”. Osnivačica je Internacionalnog pjesničkog kruga. Trenutno živi u New Yorku gdje daje časove kreativnog pisanja.

Prijevod s engleskog i bilješka Naida Mujkić

Franjo Bratić
HOĆU BITI KUĆA

HOĆU BITI KUĆA

Kuća hoću biti na brdu
na pustopoljini na pripizdini
na osami
na hridi gdje se jastrebi gnijezde
hoću biti kuća da vjetrove
zaustavljam
češljam s prijateljem jablanom i prijateljicom vrbom
kuća bih bio
da se o mene hrastovi oslanjaju
i gromovi razbijaju
da mogu sakupljati oblake
i razgovarati s njima
i ne tek tako nego baš ovako
naseljena kuća pričama u kojoj zvoni sve i huči
a pjesma ne zna kud bi
pa zvukove čuva samo za sebe

SVE JE BAŠ TU

Sve ja tu imam al' htio bih još
tu sve smjestiti i naseliti
i biti
dom ocu svojemu
i kuća sina svoga
biti
jer sve je tu
i puna
soba je
mirisa i tragova
koje smo ostavili prije
prije nego ih napravismo

KUĆU SMO TRAZILI

kuću smo spašavali od tata od kuge
od rata
od bolesti
od
brata
od
rata-tata-rata
kuću smo slagali od blata
tek da negdje se sklonimo
a ne da dom nam bude
igračke tek da nam budu
i da imamo mjesto naći im

U MOJOJ KUĆI PUNO JE HODNIKA

U mojoj kući puno je hodnika
nepregledno dugih i krivudavih

soba ima puno
zaključanih
tumaram bespućima u snoviđenju
izgubljen nezaštićen
a ključ biti neću
i što bih onda
potražiti negdje drugi dom!?

KUĆA ME ODREĐUJE

ja jesam kuća
i samo ja sam svjetionik
i samo ja određujem tko plovi i što ste
vi
unutra samo svjetlo
dođite, željni svjetla
pragovi i hridi
o mene se
razbijaju

HTIO BIH BAŠ

biti kuća lutajuća
putovati pomalo plutajući
zvonka, glasna
i sve u putu što nađem
smjestiti u nju i da mi o glavu se obije
sve što u putu sam našao
i da
i da
sve smjestim
u nju
tu

SVI MOJI ŽIVOTI

svi moji životi su tu
stjerani
u ova četiri kuta
baš u ova četiri zida
zazidan
u
ovo gdje zidovi
gledaju jedan u drugog
zazidan hvatam svjetlo dana
i hoću stvoriti još koji život

JOŠ SE DRŽIM STARIH ZVUKOVA

starih prastarih
još živim u starim slikama
prastarim pa mi dođe biti
lik na stijeni muzeja u špilji
vatru potpaliti
koplje podignuti
i glas pustiti
da bih vodio ljubav

ŠTO NAM SVE KROZ RUKE PROĐE

između maltera
a ispod mistrije prođe i pokoja
guja
koju ugradismo u tu kuću
u našu
jer i to je građevni materijal
kod nas
jer tek da se tu nađe

i palaca jezikom
kad se nama ne
bude dalo
i kad se umorimo

Jagoda Iličić
DAN POEZIJE

DAN POEZIJE

Toplo je,
dan obećava – kažem.
Obučeni u mekane jutarnje ogrtače
prepuštamo se običajima jutra
u našoj toploj kući.

Otvaram vrata.
Ispred praga,
sklupčan i promrzao,
leži pas.
Cijele je noći, priljubljen uz naše zidove
zamišljao kako je toplo s ove strane
i nadao se da je potrebno samo malo strpljenja
dok neka ruka ne otvori vrata
ruka puna hrane, nježnosti.

To nije moj pas.

U podzemnoj garaži tržnog centra
sklupčan poput psa, čuči čovjek.

Priča o tom mladiću
počinje na drugoj strani svijeta
Jedna uplakana mati
zagrlila je svoje crnokoso dijete
i poslala ga u vrli novi svijet
u kome je sada
na prvom mjestu do pozornice
preko koje ljudi guraju
puna kolica iz velikog marketa
u koja za isti novac svakoga dana
može stati sve manje hrane, ulja, samilosti.
Okreću glavu i pravdaju se sami sebi:

To nije moj sin

Danas je Dan poezije
Dan proljeća
šarenih čarapa, lutki, zagrljaja...
koječega još

Sve što mogu ponuditi
u slavu ovog svijeta i njegovih Dana
danas jeste duboki stid
možda isti onaj koji osjeća Bog
svaki put kada Njegovo ime
ispišemo uz naša licemjerstva.

Svijet koji nije moj
danas slavi Dan
u kome sin koji nije moj
gladan i naslonjen na betonski zid
baš kao pas koji nije moj
čekaju da se predstava završi.

GRUNT

Lijepa je naša kuća
Iza nje je moćni hrast
ispred, maleni grob.
U hrast urasle djedove ruke
u grobu zaspalo srce moje.

Dijelile smo očevinu
moje sestre i ja.
Svakoj po želji dopalo
livade, šume, puta
sve nekako, kao u snu
do ovog proljeća
i jeste i nije bilo moje.

Ne piše u gradskim knjigama,
kada se crtaju granice
I udaraju žigovi
da je zemlja tvoja tek
kada je smrt ovjeri.

Raznosi vjetar staro lišće
djedovog hrasta
zapliće ih u tanane grane sestrine vrbe
napupala majčina hortenzija,
ogrnuta plavim nebom
punim milosti
moja kuća na brežuljku.
Sjenka joj se, povazdan,
prepliće s hrastovom.
Djed bi bio sretan
da ustane i da je vidi
i tužan jer su livade pod kupinama
umro bi ponovo od ove tišine u selu.

Kao ptice iz bajke u pepelu vremena
razabirem što je djedovo, majčino, sestriño,
i čekam da izniknu sunovrati i tulipani
na malenoj humki
pred mojom kućom
iz mog srca
u mojoj zemlji.

DJECA

(Vozimo se kroz klanac. Na vhu stijene nikao je bor. Pomislih, ili je bor rodio stije-
nu, ili je stijena rodila bor)

Gle, kakvo je čedo
rodila stijena.
Živo je,
njiše se na vjetru i raste.
grčevito se drži
za njena raspuknuta njedra.
Nije mu se nadala.
Čime nahraniti
gladno drvo?
Kako biti mati
djetetu
iz drugog svijeta?

Što je to porodila jela?
Kameno čedo
bez grana, bez stasa
mučaljivo, teško,
neshvatljivo.
Ma koliko dugo mu
mati šaptala
u smiraj dana
da je nebo pitko

a zvijezde blistave
da bi se mogao
barem malo pridići
i zaviriti u to što je gore
njega je njegova ćud
vukla dolje
i tako razapet
između gore i dolje
bor se propeo u nebo
sa stijenom u krilu
okupan čežnjom
da će to što miluje,
grli i čuva
jednoga dana
prolistati

VOĆNJAK

Prošle smo subote zasadili voćnjak.
Nije to onaj "pravi" ,
nismo mi pravi ratari,
samo nam je bio potreban komad mira i tišine
na ovom svijetu.
Kažu da se Zemlja sve sporije okreće,
možda, ali ljudi na njoj sve brže trče,
trče pored suštine
i love blesave zmajevе u zraku.
Ovo nije pjesma
nego pokušaj bacanja sidra
na nekoj osunčanoj strani svijeta.
Gledam fotografije nezgrapno zasađenih stabljika,
prekopane zemlje...
to je tako dobro, tako umirujuće
nešto na ovome svijetu raste u moje ime
nešto će cvjetati u moje ime

to nešto već behara u mojim mislima
zlačane pčele sakupljaju nektar
slika puna sunca
puna glasova koji šapuću drevne riječi,
koje čuješ samo kad si blizu zemlje
blizu sebe
blizu onoga što se broji
kao stvarni doživljaj svijeta.

ŽIVOT ZA SMRT

Poštovano drvo
molim tvoj život za moj život.
Nikako drugačije takva molba
ne može se izreći.
Molim žubor tvoje krošnje
za moj krov.
mjesto na kome će se
odmarati ptice
po kome će rominjati kapi kiše.
Vrijeme odmiče
Već dugo sanjam moju kuću
vrt pun cvijeća
bijeke zidove
prozore pune oblaka
oplemenjene licima godišnjih doba.
Strašna je moja molba
Jedni smo drugima krvnici
Dok nas gradovi proždiru
U potrazi smo za vremenom, smislom,
Krajolikom koji nije unakažen
Ljudi okruženi svojim malim svjetovima
Ne susreću se
Mimoiđaze se
Traže se...

Poštovano drvo
kako odvagati koliko vrijedi nečiji život
Ili nečija smrt
ispod ovog neba
prekrasnog, plavog.

DOM

Kada namirišem moj dom
u predvorju stare zgrade,
bacim mu se u naručje s koferima,
prljavim cipelama i suvenirima
kao neki puž kome su vratili kućicu.

Smjestim sve što sam donijela na police,
navučem zastore na prljave prozore
pa predem, kao mačka.

Kad se vratim svojoj kući s puta
umorna, bolesna, potrošena
moja se soba omota oko mene
kao neka zaštitna kapsula
u svemiru punom asteroida.
Jastuk se nasloni na moje misli
prekrivač obgrli moje tijelo
kao neki energetske zavoj
u kuhinji zamirišu čajeви
i uplaše duhove.

Onda zaspim
dok moja kuća stražari nad mojim snom
kao neki ratnik
i ranarnik
koji liječi
sve što zaboli.

Stanko Krnjić
KRLJUŠTI

DAN OSMI

U početku, u fetalno doba svjetla,
hobotnice su imale jedno lice.

Dva vremena iza petog dana, dok se Bog odmarao,
u velikoj tamnoj dubini,
netko je pokazao kako se lica množe.

Osmoga dana, onog prvog po odmoru,
samo je dobro oko primijetilo varku.

HRAST

Hrast sam.

Jedini sam ostao na putu vjetru. Kažem,
ostao, nisam mu stao na put.

Iz ove su pustinje svi odavno pobjegli. Na prvi lahor
skrili su glave i iskoračali pet planina.

Daljina.

Moja djeca, pupoljci i listovi na vrhovima grana, prvi će iskusiti pogibelj.
Jer svi su rekli da hrast sam, velik i snažan.
Ne može nitko osim mene.

Iza pet planina,
u daljini,
gledaju kako im djeca rastu.

JEŽ

U početcima
morski jež glatki je žal. Valja ga i udara more. Nježne mu opne
šiljcima dočekuju stijene. Doziva nekog, uzalud. Razbijeno tkivo tone u dno.

U početcima
ne postoje ruke spremne na pomoć. Zapravo, uopće ne postoje ruke. U savršenom
svijetu ne treba pomoć. Sve što će biti tek je misao. Sve nastaje a sve je pustinja.

Poslije, puno poslije
nježna opna postaje trnov krug. Obilaze ga atomi mora. Osmjehuju mu se stijene.
Spokojno dočekuje stijene jež. Trnovit je do trna put.

KRIJESNICE

Krijesnice su ranile noć. Praiskon svjetla u dubokoj tami.
Tisuće svjetlećih rana krstari kroz noć. Žude za svjetlom.
Svaki put kad se dvije rane spoje, progutaju i komad tame.
Rode novo svjetlo.
Do kad će noć ostati tamna?

MORSKI KONJIC

Rudiment je osakatina, dodatni kralježak što remeti harmoniju.
Tumor što me ne uspijeva razoriti. Teret! Neprilagođen upita li tkogod,
ali i bez pitanja lovim pogled.

Savijen mi je rep. Ne podvijen! Savijen, velim! Prsna kost isturena naprijed.
Tako će ratnici nositi oklop. Mračna mi je špilja zaklon od neprijatelja,
ali glava teži gore, namiguje svjetlu!

Uspravan! Tako morem plovim. Svi ostali su plegli. Svaki stvor u moru.
Zovem se konjic. Morski konjic.
Uspravno malen u svijetu pleglih divova.

PRVO STABLO

Iz mene je niklo prvo stablo. U prapočetku dok sjemena nije bilo.
Praisikon svakog lista. Utočište svakoj grani u nevoljno vrijeme.

Duboko u srži lebdi moj atom.

Ipak, ni jedna mi se šuma ne raduje niti se poviju grane kad prođem hladom.
I nema lista, ni najmanjeg lista, koji će staviti naklon na moj put.

Duboko u sebi vidim: najbolje je tako.

Mediha Selimović
KAKO SE UBIJA ŽENA

KAKO SE UBIJA ŽENA

Kad je prvi put uzviknuo
Ubit ću te!
Imala je tek dvadeset
I smrtno se uplašila
Strah slabijeg počeo je da viče
Čaše u kredencu su se tresle
Iz pepeljara je iskakao pepeo
Zidovi su ćulili svoje klempave uši

A kad je strah ostao bez glasa
Objasnili su joj da je razmažena
Uzaludnu da prosipa dreku
Kao princeza na zrnu graška
Koja umišlja da je bolja od drugih žena
Kojima muževi, očevi i braća
Svakodnevno kazuju da će ubiti
Kruh u njoj, nju u kući
Kurvetinu u začetku
Jezikaru po opredjeljenju

Pa šta!
Ubiju li ih?

Pravila u kožu uklesana
Dresura svakodnevna i svakonoćna
Kažnjavanje šutnjom i odlascima
Oporost, surovost, grubost
Omalovažavanje, uskrati, podsmijeh
Samo ako još jednom uradi to
Ne učini ovo, ne prešuti ono
Postavi suvišno pitanje
Dočeka Visost bez ručka
Pregrije, presoli,
Neprikladno se obuče
Poželi biti što jeste
Čitati krive knjige
Slušati žene od kojih
I Bog je digao ruke

Ubit će je
Ubit će je

Zaveži
Jedi govna
Šta glumiš
Kome ti to
Glupačo

Ubit ću te
Ubit ću te

Strah se šćućurio u kredencu
Nekad skikne, nekad i podvrisne
Svaka joj za šamara
A kad prepukne glasna žica
Ona umače prste u hladnu vodu

I prinosi gutljaje vode u grlo
Da gurgla dok njegova huja ne prođe
Jer muško je Muško
Ono stojeći piša
Bolje ti je muško od blata
Nego žensko od zlata
Kakva crna ravnopravnost
Ti rađaš on ide u jamu.

Šuti!

Ubit će te
Ubit će te

Kako? Kako će me ubiti?
Onako kako se takve žene ubijaju.

Jednog dana, a možda i noći
Strah je precrko od straha
Kredenac se raspò u stotinu krhotina
Žena izbacivala sve trulež po trulež
Nije više imala dvadeset
Već pedeset
Mirno stala ispred dželata i rekla:
Nećeš me ubiti! Ti nećeš.

A Ti koji sve ovo mirno posmatraš
Odozgo
Odozdo
Od bilo kud
Ubij! Tvoja jesam
Njegova nisam.

Poslije je stavila noge na sto
Odvrnula zabranjenu muziku
Živa, a ubijena

Stopala nasmiješena
Oči vodnjikave
Radost djevojčičija
Straha nema
Ali nema ni života

Ubio

Ubili

Zaveži

Jedi govna

Glupačo

Šta ti znaš

Možda stvarno ništa ne zna

Ali zna kako nasilnik

Ubija

Života

Žednu

Ženu.

MRTVI TON LJUBAVI

Kraj ljubavi ne dolazi postepeno
mi samo mislimo da polako
prestajemo voljeti i zato zapisujem

da je kraj svake ljubavi jezovit
događa se mučki i oholo kao smrt
koja prilazi s licem gubave starice.

Na samom kraju odmaknu se tijela
ruke u snu prestanu se preplitati
riječi hrle jedna prema drugoj
tako što prelijeću preko značenja
sudaraju se, preskaču
u ambis padaju, cvokoću.

Ne možemo odmah spoznati
razlog lutanju i sunovratu
i zašto postajemo otcijepljeni
od svega što smo nekad bili
suprotnost sebi – primopredajnik hladnoće
koja nas dijeli na ono prije i poslije.

Kraj ljubavi ne zadržava svijetle obrise
lice kraha izbrazdano je
suhim borama na tvrdoj koži
izmaknuto svakom sjaju i punoći
hropti poput žalosti na gibljivoj klavijaturi
koja oduševljeno svira mrtvačke tonove.

SMRT, S GLAVE

Sinoć sam imala
visoku temperaturu
i dok sam gorjela u vatri
krevetu je prilazila majka
stavljala mokre obloge
na moje noge, čelo i vrat.

U neko doba sam šapnula
kako nema potrebe da se muči
kod mene to sve brzo prođe
uvijek samo od sebe
dovoljno je da se malo strpim.

Mati se osmjehnula
stavila ruku na užareno čelo
zaljuljala me kao nekad
u drvenoj bešici i rekla:

Čini ti se, nikada ništa
nije prošlo bez mene
moraš dobro paziti
prehlada se u tebe uvlači s nogu
a smrt ti dolazi s glave.

KUPATILO, ODRAZ

Na tijelu kapi vode
prosute kao ljuska
sa srebrene školjke
ničiji tragovi na koži
frotirni peškiri natopljeni
obrisima zatomljene žudnje
na polici dvije ukosnice
češalj, četka, vikleri i fen
čekaju da naraste moja kosa.

Žedne kamile popile sve
zimogrozne riječi s usana
ćelava glava sklupčana između
dvije neudobne grbe
premeće sebe krhotine.

Bogu ispred ogledala zahvaljujem
što učinio me poroznom
jer takva neću biti svjedokom
još jednog ženskog poniženja.

CRTICA IZ DNEVNIKA JEDNE BOGATAŠICE

Sjedim s bratom na zelenom kauču
šutimo o nebajkama i on kaže:
Svi su nas zaboravili zato što smo siromašni.
Skočim kao oparena, isturim bradu
stegnem pesnice iznad njegovog
čviljavog pubertetskog lica
i iz sveg glasa poviknem:
Mi nikada nismo bili siromašni!
S kojim pravom tako bezočno lažeš?

Brat ustaje, unosi se u moje usplahirene oči
pa ustvrdi: Jesmo. Mi smo siromašni.
Ruka sama poleti prema njemu
njegova prema meni
tučemo se
onako
kako samo sirotinja
udara jedna po drugoj
predano i do iznemoglosti.

A kad predahnemo i potrošimo
svu svoju sirotinjsku snagu,
zagrlimo se i počnemo plakati
raskošnim i bogatim suzama.
Ležim na podu i isprekidano stenjem:
Mi nismo siromašni, zapamti to zauvijek!
Dobro! – kaže brat, ustane i otvori
prazan frižider da pojede nešto toplo.

Omer Ć. Ibrahimagić
FAUNA I FLORA

POZNAVANJE PRIRODE I DRUŠTVA

Odlazak u prirodu nam se nekako posve neprirodnim činio.
Asfalt smo gradski glačali uzduž i poprijeko.
Društva željni.

Spoznavali ga i usvajali, ali će nas svako malo iznenaditi.
Taman kad pomislismo kako ga tanjimo i varimo – nešto bi pošlo krivo.

Znam, bilo ga je prirodno tražiti.
Prirodno je bilo i naći ga i od njega se, kad nije kako valja, razdružiti.

Druženja praveći i društvo saznavajući – smanjivasmo i druženja i društvo.

.....

Tako sam ja, kroz godine, izučio društvo,
a da prirode nisam.

Pa sam
u ovom vremenu neprirodnom,
nekako sve manje društven.

Stoga se prirode hvatam.
U društvu prirodnih.

PAUK

netremice obavlja odvažni špijunsko – hajdučki posao samo za nadnicu u hrani.

Struja mu isključena,
vodu i kanalizaciju ne plaća,
grijanje – prirodno.
Izdaci za kulturu – zanemarljivi.
Etika: nikakva.

Njegova potrošačka korpa je uistinu skromna.

Isplete, naprimjer, zamku mreži nalik.
Strpljivo čeka da stigne neki sumnjivac koji mu se neće obveseliti i koji će,
dok traje pažljivi paukov ispitivački prilazak, u baršunastom lancu zapleten,
u hipu odvertiti život,
od primordijalnog do paučinastog konca
što ga obujmljuje i zanaovjek udomljava.

Pauku nimalo ne zasmeta kada se uruši i pokida razrađena špijunska mreža.
Mirno pogleda mumificirane primjerke nekadašnjeg postojanja,
očuti bespovratnu trulež onih naivnih i sistemu nesklonih,
jako dobro znajući kako se misija itekako isplatila.

Stoga je poželjno nikada ne otkriti
koliko dugo može strpljivo čekati,
tek naizgled pospan, nezaokupljen nedostatkom novca za mjesečne račune.

Pa po kome onda,
da mu,
tako opasnom,
pošaljemo opomenu za naplatu preostalih potraživanja?

LEPTIR

Utamniči pogled, usporen pred snom,
lepršanjem ga svojim odvoji od glave koja ga načini.
I sam se, pogledu nalik, pomakne,
sklapajući krila ko pelerinu,
poput Isusa raspet,
ne dajući da prebrojimo koliko puta.

Taj hitri manevar mu pomogne da se odbaci sa purpurnog poletilišta
i vine visoko, u nedodir pogleda.

Obradovani oblaci rašire skute,
nastane sjena kojom nas zatamni.
Ona se razvuče i razlije kada se,
nevidljiv od praiskonskog sjaja, ko vitez,
ispriječi Suncu pred nama.
Označi nas sjenom, kao da nas ograniči pa iščita.

Umetnutost leptira između nas,
tmurnih zlopamtila
i njega,
plamteće kugle od ćilibara,
traje koliko i treptaj sam.
Usrdnim pomaknućem krila,
osunčani,
škiljeći promatramo kud se djeo vlasnik naših sjena,
bar onoliko koliko i Sunce samo.

Začuđeno uskliknemo, gotovo paganski običajno,
vjerujući da smo njegovim ponovnim zamjećivanjem
otkrili uzaludno traženu sopstvenu sreću.
Pratimo mu biljege misleći da se nikad do nikad sakriti ne mogu,
što je samo još jedan neistinit umišljaj.

Zjene zakujemo za krila,
ne mogavši,
u vlastitim oprekama razotkriti: drhte li ili trepere?

A možda su to sve samo ingeniozne varijacije na temu jednosti.

Za vrijeme u kojem udisaj traje – izgubimo ga iz pogleda.
U času se sneveselimo i iščili prividno ispunjenje.
Jer se, zaigran i nezadivljen nama,
stopi sa šarenilom šarenijim od šare.

LIPA

Pokrov natkriljuje i opasava krajolik,
oku je zar nevidljiv.
Omamljuje zasićenošću,
ali tek one koji su otporni na lijepo.

Zadovoljstvo se premješta, poput infekcije, sa čovjeka na čovjeka.
Liječenje zanemarujemo jer je blagotvorno već ono što zarazom primamo.

Ljepota cvata ocrtava smijalice na obrazima.
Zlatne se minduše prikazuju kako god namjestili bulbuse,
zlatne se minduše na Suncu presijavaju,
kao trake sa sedefastih krljušti riba,
porađajući nepatvorenu svjetlost.

Uživamo u slastima i teško je hiniti ravnodušje.
Jer, nešto se raspline, duboko u tijelu,
prožme nas bezmjerna ugoda, bez obzira na imena i vjere.
Ljekovita je ta kohezija koju donose pojava i miris.

No, ona donosi i opreke.

Lipa, naime,
razbudi snene,
uspava budne,
nemirne smiri,
mirne uznemiri.

Nažalost, lipanj pređe u srpanj,
u smjeni te počasne straže kao da iščili rahatluk.

Ponad nas,
umjesto avaj,
muzika nade odzvanja.

MIRTA

Krošnja se dotjerala i uljepšala sa pregršt žutih neumotanih buketa.

Čovjeka bez ruku nagoni da joj urese zagriže,
dušu im proguta i skrije u utrobi.
Čovjeka bez nogu zatoči u svojoj sjeni,
sve dok cvat traje, treperi i snagu širi.

Gluhoga domami iz daleke daljine,
bez kopanja ga zakopavši u dohvat mirisa.
Slijepoga namami šumom vode sa korita.
Tek pošto proguta miruh cvijeta,
on umisli da je dženet oko njega to što je zaslužio.

Čak i razborita miomiris mahnitim načini.

Samo ne dotače bahate i samožive.
Oni ne vidješe
ni drvo ni list,
nit bokore zamamne,
dok dršću na vjetru što ko voda hući
i život im raznosi.

Indira Kučuk Sorguč
DVIJE PJESME

NEBESKA PTICA

Kada sve utihne i kada zablijede uspomene
Tada ću otvoriti srce svoje i pustiti suzu
To što u meni kuca, to što me u vjeru vraća
To što su mi misli jasne, to mi se duh tvoj obraća
I, da, ja znam da od iskona mi putujemo zajedno
Ti u čijoj sam se kapi ja skrila
Ti koja si utrobu svoju otvorila
Ti čije sam oči prvo ugledala
Ti koja si me svojim krikom i teškim uzdahom iznenadila
I ja, koja ništa razumjela nisam
Ni u šta se to pretvorila kap tvoje vode
Ni koliko si dugo u hropcu bila
I kad se tvoja koža rastvorila i u moje se tijelo pretvorila
Ja ni tad ništa razumjela nisam
A to je bilo tvoje dugo putovanje u noć
Iz koje nikad nisi isplovila
Voljela si putovanja
Uvijek s druge strane ogledala
Uvijek između dva nepoznata svijeta
Vječno sama s onu stranu okeana

Blaga i žustra
Pametna i jetka
Britka i mila
Slobodna, slobodna, slobodna k'o nebeska ptica
Moja majka

MOJA RAJSKA SESTRA

Sestri Dalili

I sad se sjećam onoga dana
Kada si otišla
Očarana, radosna i uzbuđena
U prostranstva nova, sa žarom rajске ptice
U tatinom pepito kaputu
Sjetnim očima tražeći ga po sobi
Zar ću otići a da me tata ne zagrlj?
I u tim sekundama za tebe vječnim za mene ništavnim
Osjetih u tijelu zebnju i luda pomisao protutnja mi mislima
Nikad se više vratit nećeš
Nikad naša srca zajedno kucati neće
Nikad više nećeš zagrliti tatu
I izgovoriti naše majke ime
Nikada se jogunasti vihor neće poigrati s tvojim šopom
Niti ćeš taj nehajni pramen nervozno sklanjat
s čela baš kao nekog nevidljivog
smetala na tvome porculanskome licu
Ni držati olovku na domalom i srednjem prstu
Pod pritiskom svojih nedosanjanih snova
Kao da duboko urezuješ pečat svoj u svesku materijalnog kraja
Nikome nikad nije data takva ljepota a da je nesvjestan bio
Da je nije krčmio ni zlurabio uznoseći se gordo,
ili pritajeno, ili nespretno i luckasto
A ti nikad
Nikad

Ti si sanjala da si udahnula javu kao noćni leptir i
izdahnula u san kao Trnova ružica
U vječnost kao nedirnut pustinjski cvijet
I sad se sjećam da si se htjela vratiti sa pola puta
Jer si zaboravila nešto, meni minorno tad, što nije vrijedno tvojih koraka
Tebi važno i vrijedno svakoga pedlja pređenog
Da još jednom ukoračiš u avliju doma
Očarana, radosna i uzbuđena
Zagrliš snažno drvo jorgovana
I spustiš ruh svoj na njegov cvijet
Beskonačan i lijep

ŽIVOT[®]

PROZA

Pišu:

Jasmin Agić

Marijan Grakalić

Enes Karić

Andrej Platonov

Tomislav Tomo Pupiće

Mario Rigoni Stern

Andrej Platonov
ZA BUDUĆU UPOTREBU
(Odlomak)

Pred jutro sam se već temeljno upoznao s drugom Upojevom i otkrio muževni i ne-savladivi život tog jednostavnog čovjeka.

Ranije je svaka kulačka sila stalno govorila bjednjaku¹ Upojevu: “Ti si zaostao, ti si uzaludan čovjek u ovom svijetu, ti si lud, boljševicima ne odgovaraš: boljševici su spretni.”

Ali Upojev nije vjerovao ni kulaku, ni okolnostima – u svojoj aktivnosti je bio neobuzdan i svakodnevno je trošio tijelo za revoluciju.

Upojevova obitelj je postepeno umrla od gladi i nemarnog odnosa samog Upojeva prema njoj, jer je on svu svoju snagu i sve svoje želje usmjeravao na brigu o siromašnim masama. I kada su mu rekli: “Upojeve, pogledaj svoj dom, sažali se na svoju ženu – a ona je nekad bila ljupka srednjakinja”, Upojev ih je pogledao svojim aktivno-mislećim licem i rekao im evanđeoskim jezikom, budući da marksistički još nije znao, pokazujući na čitav svijet koji ga je okruživao: “Ovo su moje žene, očevi, djeca i majke – ja nemam nikog osim siromašnih masa! Gubite se, kulački egoisti, ne zaustavljajte tijek revolucije! Naprijed u socijalizam!”

I svi imućni seljani, promatrajući Upojevovu energičnu pomamu, šutjeli su oko tog polugolog čovjeka, jedva živog od svoje jetke ideje.

Noću je Upojev ležao negdje u travi, pored bjednjaka u prolazu, i plakao, kva-seći suzama strpljivu zemlju: plakao je zato što još nigdje nema potpunog, herojskog socijalizma, kada će se svi nesretni i ugnjeteni naći na visini cijelog svijeta. Jednom je

¹ Bjednjaci su bili siromašni seljaci, tzv. seoski proletarijat.

u ponoć Upojev u svojim snoviđenjima zamijetio Lenjina i ujutro je, ne osvrćući se, kako se zatekao, pošao u Moskvu.

U Moskvi se pojavio u Kremlju i zakucao na neka vrata. Otvorio mu je crveno-armejac i upitao ga: "Što ti treba?"

– Čeznem za Lenjinom – odgovorio je Upojev. – Želim iznijeti svoju politiku. Upojeva su postupno pustili k Vladimiru Iljiču.

Mali čovjek je sjedio za stolom, isturivši krupnu glavu, nalik na topovsko zrno za buržoaziju.

– Što je, družo? – upitao je Lenjin. – Govorite mi kako umijete, ja ću vas slušati i raditi nešto drugo – ja tako mogu.

Ugledavši Lenjina, Upojev je od radosti zaškrgutao zubima i, ne mogavši se obuzdati, briznuo u plač. Bio je spreman samljeti samog sebe pod žrvnjem samo da taj majušni čovjek, koji smišlja dvije misli odjednom, sjedi za svojim stolom i crta za vječnost, za sve nesretnike i svoje stradalnike tablice.

– Vladimire Iljiču, družo Lenjine – obratio se Upojev, nastojeći biti muževnim i željeznim, a ne kao staniol. – Dopusti mi ostvariti komunizam u svom kraju! Jer imućni gadovi ponovno žele vršljati, a na cestama su se opet pojavili ljudi, koji nemaju ne samo imovinu nego ni isprave! Dopusti mi se osloniti na pješačke sirotinjske mase!...

Lenjin je podigao lice prema Upojevu i tu se između dvojice ljudi odigrao razgovor, koji je zauvijek ostao klasna tajna, jer je Upojev govorio o tom susretu samo do tog mjesta, a poslije toga je plakao i stenjao od tuge za pokojnikom.

– Idi u selo – rekao je Vladimir Iljič na rastanku – mi ćemo te opremiti, dat ćemo ti odjeću i hranu za put, a ti ujedini sirotinju i piši mi pisma o tome kako ti ide.

– U redu, Vladimire Iljiču, kroz tjedan svi bjednjaci i srednjaci odat će počast tebi i komunizmu!

– Živ bio, družo – rekao je Lenjin još jednom. – Trošit ćemo svoj život na sreću radnika i stradalnika: njih su stotine milijuna umrli uzalud!

Upojev je uzeo Vladimira Iljiča za ruku, ruka je bila vrela i tegoba radnog života žutjela se na Lenjinovom zamišljenom licu.

– Pazi se, Vladimire Iljiču – rekao je Upojev – da iznenadno ne umreš. Tebi će to biti svejedno, a što ćemo mi!

Lenjin se nasmijao i taj radosni pritisak života uklonio je s Lenjinovog lica sve samrtne mrlje misli i umora.

– A ono glavno je, Vladimire Iljiču, ne zaboraviti nam ostaviti nekog poput sebe – za svaki slučaj!

Kad se vratio u selo, Upojev je stao djelovati hladnokrvnije. Kad bi u njemu počelo bučati suvišan revolucionarni osjećaj, on bi se bio po trbuhu i vikao:

“Iščezni, stihijo!”

Upojev ipak nije mogao uvijek zapamtiti kako je zaostao i što treba misliti: jedne sparne noći spalio je kulački majur da bi kulaci oćutjeli čija je vlast.

Upojeva su tada uhitili zbog klasne samovolje i on se bez riječi našao u zatvoru.

U zatvoru je proveo cijelu zimu i usred zime je sanjao da je Lenjin umro, te se probudio u suzama.

Doista, tamnički nadzornik je stajao na vratima i rekao da je Lenjin umro, dok su mu suze kapale na svijecu u ruci.

Kad se pred jutro narod stišao, Upojev je rekao samom sebi:

– Lenjin je umro, zbog čega bi gad poput mene živio! – i objesio se o kaiš, prikačivši ga za alku na krevetu. No, smrti ga je oslobodio budni skitnica i, čuvši Upojeva objašnjenja, odlučno se usprotivio:

– Ti si, zbilja, gad! Lenjin je živio za takve kao mi, pa se postavlja pitanje za koga se trudio ako i ti umreš?

– Tebi je lako tako govoriti – rekao je Upojev. – A ja sam osobno vidio Lenjina i sada ne mogu oćutjeti zbog čega sam ostao na svijetu!

Skitnica je poučno promotrio Upojeva:

– Budalo, kako ne shvaćaš da je Lenjin pametniji od svih i, ako je umro, nas nije ostavio bez nadzora!

– U pravu si – složio se Upojev i suze su mu se počele sušiti.

I sada, kada su prošle tolike godine, kada je Upojev na čelu rajona potpune kolektivizacije i čisti svoje revolucionarno kopno od kulaka, on duboko ćuti i shvaća da se Lenjin zbilja pobrinuo i nije ga ostavio sirotim.

I svake godine, zimi, Upojev se sjeti onog skitnice, koji ga je u zatvoru izvukao iz omće i koji je Lenjina, iako ga nikad nije vidio, shvaćao bolje od Upojeva.

Upojev je uopće gledano bio gotovo sretan, ako se izuzme ukor, koji je dobio od okružne zemaljske uprave zato što je deset hektara zemlje zasijao koprivom. Nije on bio za to kriv, jer je u novinama proćitao parolu: “Daješ koprivu za frontu socijalistićke izgradnje!”, te je stao razmnožavati taj proizvod kako bi ga obimno otppravljao u inozemstvo.

Upojev je radosno mislio da je rijeć o šibanju kapitalista koprivom rukama inozemnih, slabo naoružanih drugova.

Lutajući narednih dana po majurima i kolhozima uvjerio sam se da je netoćno mišljenje da kolhozni rukovoditelji vrše pritisak na kolhozne mase.

Od Upojeva su kolhoznici osjećali ne pritisak, već potisak, koji se sastojao u tome što je Upojev brzo potiskivao svakog nemarnog ili lijenog radnika i osobno, na njegove oči, vršio sav posao.

Imao sam prigodu vidjeti kako je jednog traktorista otjerao s traktora, jer je taj trošio petrolej, ispuštajući crni dim, i sam je sjeo za volan, dok je traktorist odostrag išao i gledao kako treba raditi. Isto je tako, iznenada i uzorno, Upojev upadao među one koji su sortirali žito i kritizirao njihov nepažljivi rad, pokazujući im svoje umijeće. Čak je smišljeno sjeo jesti usred zaostalih djevojaka i pokazivao im kako treba sporo i produktivno žvakati hranu da bi od nje bilo koristi i da se želudac ne bi opterećivao. Djevojke su doista, od straha ili svjesno – ne mogu točno reći od čega – prestale gutati govedinu cijelim komadima. Prije toga im je stalno krčalo u želucu od nesvarene hrane. Na sličan način Upojev je primjerno obučio sve kolhoznike kako se ujutro umivati, uslijed čega se isprva morao umivati na tribini usred sela, dok su kolhoznici stajali okolo i proučavali njegove pravilne pokrete.

S iste tribine Upojev je u nazočnosti svih prao zube i demonstrirao tri duboka uzdisaja, koje u ranu zoru treba izvesti svaki svjestan čovjek.

On je, ne imajući stan, noćivao u kući koja mu se nađe pri ruci u tami. Upojev je za svoju sobu smatrao čitavo kolhozno selo i, opsjednut velikim duševnim osjećajem, izlazio je ponekad na drvenu tribinu i na zalasku sunca iznosio referate. U tim njegovim govorima bilo je više uzbuđenja nego riječi i oni su pozivali u lijep obostrani život na plodnoj zemlji. Pozivao je na tribinu kakvu zgodnu djevojku, milovao joj kosu, ljubio je u usta, plakao, i bućio grudnim osjećajem.

– Drugovi! Vrijeme u svijetu teče vječito – nas duša već napušta, ali zato djeci raste kosa. Pogledajte svojim očima okolo da biste vidjeli kako iz godine u godinu sovjetska vlast sve više cvjeta, a mladi naraštaj je sve ljepši! To je strašno lijepo, od toga srce danonoćno lupa u moju kost i ja brinem što plan moga života odlazi, što se on sto posto ispunjava, te ću ja uskoro nestati u zemlji pod nogama cijelog budućeg čovječanstva... Tko je rekao da ja tugujem za svojim životom?

– Sam si rekao – rekla je Upojevu djevojka koja je bila uz njega.

– Aha, ja sam rekao! Tada me prezrite, prezrite takvog ružnog gada! Bojati se smrti – to je buržoaski duh, to je inokosni luksuz... Recite mi glasno zbog čega sam ja potreban, za čime da tugujem kad je već prisutna boljševička mladost, a krasni novi čovjek dospio pod evidenciju revolucije? Pogledajte kako sunce zalazi nad našim poljima – to je svjetska slava kolhoznom pokretu! Neka nas sada promatra bilo koja noćna zvijezda – mi se ne stidimo što postojimo, mi besplatno vodimo cijelo siromašno čovječanstvo, mi radimo idući u susret dalekim planetima, a ne živimo kao gadovi! Reci i ti nešto ili otpjevaj neku pjesmu – obratio se Upojev djevojci.

Djevojka se ustezala.

- Reci makar približno! – molio ju je Upojev uzbuđeno.
- Što bih ti rekla kad mi je i ovako lijepo! – saopćila je ona.
- Striček Upojev, dopusti da ti otpjevam jedan kuplet! – predložio je jedan mladić iz kolhoznih redova.
- Otpjevaj, kučkin sine! – pristao je Upojev.

Mladić je odsvirao na harmonici motiv i duševno otpjevao:

*Vole djevojke, vole svoga,
Vole Vanjku k...toga!*

- Raskulačit ću ja tebe zbog nepristojnosti, strvino! – uzviknuo je Upojev pošto je saslušao lijep glas i pojurio prema harmonikašu.

No, aktivisti su ga zadržali:

- Nemoj, Upojeve, on ima lijep glas, a kulturni rad je u nas slab!

Kasnije me je Upojev pitao o porijeklu čovjeka: i njemu je to pitanje jednom postavljeno u kolhoznoj čitaonici, a on točno nije znao, pa je samo rekao da je zacijelo na samom početku čovječanstva postojao aktiv, koji je životinje organizirao u ljude. No, slušatelji su upitali i o aktivu – otkud se on pojavio?

Odgovorio sam da je, po mome mišljenju, u početku također bio aktiv vođa, ali nisam mogao precizno objasniti nastanak čovjeka od majmuna.

- Zašto je majmun postao čovjek? – pitao se Upojev. – Je li živio loše? Zašto se najjednom opametio?

Tu sam se sjetio Kučuma i onoga koga je on lupio.

- Druže Upojev, kralježnica s tečnošću unutra je najvažniji stožer životinje i čovjeka. Jedan kraj kralježnice je glava, a drugi – rep.
- Shvaćam – razmišljao je Upojev. – Kralježnica je u čovjeku kao brvno, u njoj je oslonac života.
- Možda su neke životinje odgrizle majmunima repove, pa je snaga koja je odlazila u rep, krenula u drugom pravcu u glavu, te su se majmuni opametili!
- Može biti! – začudio se Upojev radosno. – Prema tome, i nama životinje-kulaci i seljaci koji rade za njih trebaju nešto odgristi kako bismo se i mi opametili.
- Već su odgrizli – rekao sam.
- Kako odgrizli? Zašto me ništa nije boljelo?
- A pregibatelj linije – zar to nije takav seljak?
- On je, strvina.
- A je li on nanio bol kolektivizaciji ili nije?
- Jest, to je činjenica! Koji gad!

Na tome smo se rastali i otišli na počinak. Ali, samo što je prošla ponoć, Upojev me je lupio po glavi i ja sam se probudio.

– Čuj, ti si me slagao! – izustio je Upojev. – Legao sam i odmah mi je sinulo: nisu nama kulaci odgrizli rep, već smo mi njima otkinuli klasnu glavu!... Tko si ti! Pokaži isprave!

Isprave nisam nosio sa sobom. Ipak, Upojev mi je oprostio tu okolnost i hitno me te noći ispratio izvan granica kolhoza.

– Ja svakodnevno čitam sabrana djela Vladimira Iljiča, uskoro ću otići na razgovor s drugom Staljinom. Zašto me praviš budalom?

– Čuo sam da je jedan pregibavatelj tako govorio – odgovorio sam tiho.

– Pregibavatelj ili vrtoglavec je kulački seljak: koga ti slušaš? Eh, gade! Hajdemo nazad na spavanje.

Odbio sam. Upojev mi je uputio čudan pogled, kakav imaju sumnjičavi ljudi.

– Po tebi je zacijelo i Lenjin umro, a živi samo njegov duh? – najednom je upitao.

Nisam mogao pratiti tajnu njegove misli i preokrete u raspoloženju.

– I duh i djelo – rekao sam. – A zašto?

– Zato što je to greška. Duh i djelo su za život masa – to je točno, ali za prijateljski osjećaj nam je potrebno imati konkretnu ličnost u zemlji.

Išao sam šutke, ne shvaćajući ništa... Upojev je uzdahnuo i dodao:

– Potreban nam je živ, takav kao Lenjin... Čim prođe sjetva – idem vidjeti Staljina: ćutim u njemu svoj izvor. Kad se vratim, bit ću miran do kraja života.

Oprostili smo se.

– Vrati se, vrag te odnio! – zamolio me je Upojev.

Iz sujevjerja nisam pristao i otišao sam u mrak. Upojev se vratio i njegovi koraci su ubrzo zamrli. Krenuo sam nesigurno, ne znajući kamo bih i gdje je iza mene pruga. Zabit duboke provincije me je okruživala, već sam zaboravio u kojoj se oblasti i rajonu nalazim, gotovo sam se izgubio u ogromnom prostoru.

Ali Upojeva ni ovdje nikad ne bi napustila duševna čvrstina, jer za njega na svijetu postoji glavni put i ljudi koje je volio koračaju ispred njega kako on ne bi zalutao.

Sve više uvažavajući Upojeva, išao sam naprijed svojim prosječnim korakom i ubrzo sam dočekao stepsku zoru. Ispod mojih nogu nije bilo ceste; spustio sam se u suhu jarugu i krenuo njenim koritom k ušću, znajući da je selo negdje gdje je voda bliža površini.

Tako je i bilo. Zapazio sam dim rane peći i uskoro kročio u glinastu, prirodnu ulicu nepoznatog naselja. S istoka, kao iz otvora, puhala je studen i dopirala snena

vлага zore. Htio sam odahnuti; skrenuo sam u prolaz između dva imanja, našao skro-
vito mjesto u jednom zakutku kraj plota i legao.

Andrej Platonov, pravim imenom Andrej Platonovič Klimentov (28. kolovoz 1899 – 5. siječanj 1951) je sovjetski i ruski pisac, filozof, dramatičar, pjesnik i publicist. Iako je Platonov sebe smatrao komunistom, njegova glavna djela ostala su neobjavljena tokom njegovog života zbog skeptičnog stava prema kolektivizaciji poljoprivrede (1929–1940) i drugim staljinističkim politikama, kao i zbog njihovog eksperimentalnog, avangardnog oblika. Napisao je romane “Čevengur” (1928.), “Iskop” (1930.), “Džan” (1934.) i “Sretna Moskva” (1933.-1936.). Poznate su mu novele “Skriveni čovjek” (1927.), “Kočijaško naselje” (1927.), “Za buduću upotrebu” (1931) i “Rijeka Potudanj (1937).

Prijevod s ruskog i bilješka Žarko Milenić

Mario Rigoni Stern
JASEN

*...Jelen grančice glođe,
dok mu truplo trune,
a Nidhhöggr mu podgriza korijen.*
Snorri Sturluson

Nadomak starih kuća, na istoku, uvijek se nađe pokoji jasen. Poneki je preživio i Veliki rat, pa sada svoje grane širi po krovovima i okolnim livadama. Drozdovi i borovnjaci koji se hrane njegovim plodovima razasuli su sjemenke po šumama, kamo noću odlaze odmarati, a između jelâ i bukava mladi jasenovi vraćaju šumi onaj izgled kakav je zacijelo imala u neko davno doba.

I u vrtu stare kuće moj djed, kad se vratio obnoviti je, ushtjede – na mjestu onog što su ga ubile granate – zasaditi jasen. Ali nije bio velik, pa ga ona dva jablana koji stajahu na uglovima vrta, prilično brzo prerastoše. Ja sam čekao da naraste, mjereći mu svake godine trupac, jer sam htio napraviti skije. Kad sam se vratio iz svoga rata, taj jasen više nisam zatekao, jer su sada tamo gdje je moja majka odlazila nabrati georgine – parkirani automobili. Jesam li i ja, radi svega toga, poželio u sjevernom dijelu vrta zasaditi mladi jasen, presađen iz šume? Visok je i ravan, savitljiv na vjetru i pod snijegom, i tek sada počinje izduživati grane koje su mu izbile iz malih crnih pupoljaka.

Neću dospjeti vidjeti kako prema krovu širi grane, pa sada kad se skije proizvode od sintetičke smole i ugljikovih vlakana, moji unuci neće morati zamišljati daske od njegova debla. Narast će. Hoće li narasti da postane kao oni stari stoljetni jasenovi prislonjeni uz stare i male kuće?

Pitam se to jer život stabala postaje sve teži, sad kad se ljudski rod pokazuje neosjetljiv prema onom biljnom. Ali taj običaj da se ima jasen pokraj kuće dolazi možda iz dalekih vremena kada se vjerovalo da su od tog drveta potjecala ljudska stvorenja.

Rod *Fraxinus* pripada porodici *Oleacea*, a od toga roda poznato je sedamdesetak vrsta, koje se nalaze isključivo na sjevernoj hemisferi. Rastu od Mediterana do Norveške, a na našim planinama susrećemo ih sve do tisuću i petsto metara nadmorske visine. Mogu dosegnuti trideset, četrdeset metara visine, a promjera do tri, četiri metra. No poznati su i veličanstveniji, stoljetni, naročito u zemljama sjeverno od Alpa.

Deblo mu je vitko, ne previše razgranato; stabla koja rastu na osami imaju široku i gustu krošnjju. Dok su mladi, kora im je glatka, maslinaste boje; s godinama postaje siva, naborana i raspukla. (Kako s godinama ljudska bića nalikuju stablima!) Listovi opadaju, sazđani od devet ili više listića bez peteljki, kopljasti, po rubovima nazubljeni, tamnozeleni te glatki s gornje strane, bljeđi s donje. Pupoljci su baršunasti i tamni, gotovo crni poput ugljena za crtanje. Cvjetovi se razvijaju prije listova, naginju ljubičastoj te okupljeni u grozdovima. Plodovi koji sadržavaju sjemenke već spremne za klijanje, u obliku su izduženih perutki od po dvije, dužine četiri centimetra; ojačane apikalnim krilom, zimi ili s proljeća raznose ih vjetar ili ptice.

Jasenovo drvo je crvenkasto bijelo s odsjevima morske bisernice; upotrebljava se za držala radnih ili sportskih alata, za izradu namještaja, kola, posuda. Od debelih i vitkih trupaca dobijaju se daske, a od panjeva išaranih poput mramora dragocjena "siva ebanovina". Jasenovi listovi su i dobra krma, bilo zelena ili suha; stavljeni za uvarak u kipuću vodu liječe reumatizme i diuretici su; kora je služila za štavljenje kože, ali i za snižavanje vrućice, kao i ona od vrbe, sadrži salicin.

Od vrste *Fraxinus ornus*, crni jasen (orniel), izdašna je proizvodnja mane: žućkaste iscjedine koja kapa iz rana debla i koja u dodiru sa zrakom postaje bijela pa se zgrušava. Ima blag i sladak okus, dobro se otapa u vodi, pa je izvrstan osvježivač i ugodan lijek za čišćenje.

Svojedobno se upotrebljavao na veliko, do te mjere da se u Veneciji trošilo na tisuće librica, dovoženih s juga Italije, po cijeni od dvadeset tisuća dukata godišnje. Senat se tada dosjetio da bi manu mogao dobijati iz šuma unutar granica Republike, pa je po savjetu jednoga bratra, Francesca od Cosenze, 1769. odlučio "nedodirljivima" proglasiti – čak i privatnim vlasnicima – sve crne jasenove u Dalmaciji, zakupljujući cijelu berbu po utvrđenoj cijeni. No, ta stvar nije imala dobar ishod, pa je tijekom 1790., drugim jednim dekretom, svakome vraćena potpuna sloboda da vadi manu iz javnih šuma i da je prodaje boljem ponuđaču. (Adolfo di Bérenger, *Archelogia forestale*).

Ponajbolji jasenovi za manu nalaze se na području Palerma, jer upravo su tamo naročiti klimatski uvjeti, taloga i plodnosti tla; osim toga, dugo sunčano te relativno dugo razdoblje vegetacije, ljeti i svakoga dana, posebnim zahvatom tako da se stablo previše ne ozlijedi, na deblu se izvode vodoravni urezi, odakle teče limfa pa se brzo zgrušava u manu, tako da se može sakupljati. Ako bi pak toga dana kišilo taj bi se proizvod rastopio!

Za [drevne] Grke i jasen je bio “sretno drvo”; posvetili su ga Nemezi i nimfama Melijama, rođenima iz Uranove krvi. No, u njihovim najstarijim mitovima potjecale su od jasena, s kojeg su otpadali kao zreli plodovi, ljudska bića od trećega koljena, onog od drevnih helenskih osvajača, uzgajivača stoke, koji su nosili oružje od mjedi, bezočni i nemilosrdni, posvećujući jasenu svoj kult. Hesiod nam je u svome djelu *Poslovi i dani* ostavio zapisano: “...I treće otac Zeus pokoljenje smrtnih ljudi, / Mjedeno stvori, no ničim na ono srebrno nalik, / Od jasenā, strašno i silno. Prebolna djela / Aresa bijahu im mila i nasilja. Nisu se hljebom / Hranili, nego kruta k'o čelik bijahu srca...”¹

No, u vrlo dalekom kraju, tamo gore na sjeveru Europe, gdje bogovi svakodnevno vijećaju, postoji osobit i jedinstven jasen: *Yggdrasill*, stablo sudbine. Diže se u nebesa da podupre svemir, a grane mu se šire po cijeloj Zemlji. Održavaju ga tri korijena: jednome je kraj u svijetu smrti, *Hel*, drugome u svijetu Orijaša leda, *Mímir*, trećemu u zemlji *Asi*. Pokraj “prvog od svih stabala” nalazi se vrelo *Urd*, gdje Norme određuju sudbinu ljudi, pa vodom i bijelim blatom prskaju taj jasen *Yggdrasill* da ne presuši: “... odatle kapa rosa / duboko u doline”.

Sibila Völuspà sjećala se toga stabla još i prije nego je postojalo, prije nego se podiglo sa tla, a kada se pojavi u svojoj punini već otpočinje njegovo propadanje, jer mu jeleni jedu lišće a jedna zmije korijenje. U *Eddi* Snorri Sturluson pjeva: “Jasen *Yggdrasill* / podnosi više nevolja / no što to ljudi slute; / grančice glode jelen, / dok mu truplo trune, / a *Nidhhöggr* mu podgriza korijen”²

Taj jasen orijaš, dovratnik i stup svemira, s elementima mita postaje simbol tolikih smrtnih opasnosti koje prijete i proizlaze iz nekontrolirana tehnološkog razvitka što nagriza i sam korijen života te mu truje izvore.

1 Hesiod, *Poslovi i dani*, 143-145, preveo Branimir Glavičić, izd. DEMETRA, Zagreb 2005.

2 Snorri Sturluson, *Edda*, prevela Dora Maček, izd. ArTresor naklada, Zagreb 1997.

Mario Rigoni Stern (Asiago 1921. – 2008.) u moj život čitatelja/prevoditelja ušao je 80-ih godina XX. stoljeća, nakon prvog čitanje osobne antologije Prima Levija (Torino, 1919. – 1987.) znakovita naslova *Traganje za korijenima*. U kratkoj najavi izbora iz romana *Storia di Tönle* za Rigonija Levi sažeto konstatira kako je “rijetko zateći u drugim knjigama puniju sraslost čovjeka koji živi i čovjeka koji piše (...)” te da je riječ o čovjeku “kojemu je nasilje tako tuđe”, a koji je “netaknut i neiskvaren izašao s francuskoga, albanskoga i ruskoga bojišta, jednako kao i iz nacističkoga Lagera”.

Njegova se djela mogu podijeliti u tri sadržajno i tematski raznorodne skupine.

U prvoj su romani u kojima su opisani vojnički, ratni a na koncu i logoraški doživljaji: *Il sergente nella neve: ricordi della ritirata di Russia* (1953); *Quota Albania* (1971); *Ritorno sul Don* (1973).

Možda najzanimljiviju skupinu Rigonijevih djela predstavljaju knjige kratkih priča o doživljajima prirode: *Il bosco degli urogalli* (1962); *Uomini, boschi e api* (1980) te *Arboreto salvatico* (1991).

Napokon i *Storia di Tönle* (1978), roman koji se otvara opisom sarajevskog atentata, a koji je predstavljen i u već spomenutoj Levijevoj antologiji, gdje tematizira sudbinu svojih sunarodnjaka i sumještana u Velikom, tj. Prvom svjetskom ratu.

Zapis o Jasenu objavljen je, zajedno s još 19 drugih pripovijesti u čijim su naslovima imena stabala, u zbirci Spasonosni gaj (*Arboreto salvatico*).

Prijevod s talijanskog i bilješka: Tvrtko Klarić

Enes Karić

PSI SE NE DAJU KLATI

Metnem li ustranu vrime dato da se civurine šmajsera ohlade, i ove januarske noći hiljadu devesto četeres druge godine, mi smo četiri sahata pucali sa našeg polja tam na Ruse i ravnicu koju su oni, kako nam je reko zapovidnik Šrajner, nepravetno oteli od Nimačke prije najmanje trista šeset sedam godina. Al dobro.

Smionice smo, i brez trunke straha, u esesovačkim grupama hrlili prema ruskoj neprijateljskoj živoj sili! I svi ti noći i dana, vavik, naš naprid učvršćivan je topovskom stravom: Da, jamačno da, s obi daleke strane, live i dešnjje, naša nimačka atelerija bisno je sasipala po živoj sili ruskoj. Vidijo sam sve, i sve je vidilo mene, misečina je svojim mrzlinama žegla s neba, a snižna bilina sa zemlje.

A onda se meni desi, u rasvit sedmog dana našeg napada, prvog u februaru: od Rusa prema meni juri šcene, crno ko šejtan, ne laje već bisno cvili, pa reži i skomuče; ide uprav na me, ko da je u meni nanjušilo nađu, nekakvu kakvu i lavežni hajvan more ositit u svojoj lipoj duši. Il me je tilo zgrist svega, i ubit, i napit se moje krvi! – haj znaj!

Moram ti reći kako nam pod Moskvom ovo nije bilo prvi put kako strašnom pucnjavom unezvirena šcenad, odbigla iz podmoskovskih sela i naselja, biže prema čojeku makar bijo i nimački esesovački vojnik. Naš sanitet fato je odbiglu šcenad, zaptvaro ji u žičane železne torove, čuvo ji da bi ji, kad i ako ustriba, pustijo u čoporima na mrske Ruse koji su sve više nadirali.

Al sad, ovog mamenta, sve mi se pričini drugovačije, ovo šcene ide na me, grebenja vilicom o vilicu. Da l da pucam u režeće šcene? Ne, neću! Lanjske godine u Berlinu su me učili: Ubijanje životinja esesovcu je ispod ponosa, umorstvo životinja zbiva se sam ko pokrajna posledica, onda kad tanad maše pravog neprijatelja, onog ljudskog i morskog.

Al, jopet, šta ja znam s kakom psetinjom namirom šćene juri prema meni, ja ti okrenu u nj pucat, al svoju jurnjavu šćene ne pometa, neg sam reži, čeljustima grebenja i uprav juri na me! Ja okrenu rafalno u pasju priliku, ali nejma nikake koristi, ko da je šejtan ušo u pašče i metno mu uzde na čeljusti.

Pašče mi dojde na pet čoječjih stopa, zavali se ledjima na skoreni snig, kažem: šugavo je, pa drpa ledja. Al ne! Ono je sad tužno skomutalo i mahalo svečetirima, ko da me pozdravljalo sa dvi pridnje.

Ja se maši za šarpeľ, pružim paščetu koricu bilonje, pa još jednu, pa treću... Pašče sve u mamentu zguta, a jopet svaka ona korica bilonje ostaje nepojidena na skorenem snigu, bilasa se na misečini zlatne boje.

Sve mi čudno, al jopet i nije, šta mi je za šćenetom koje sve živo zguta i to zgutano i dalje jeste tu, nezgutano na skorenem snigu.

“Soldat Hasan! Šta ti to radiš?” – sa svoga naprida dohita profisur Rotaker, sav zadihan.

“Hranim crnog kera! Vidiš li da ga hranim?!”

“Kakav te ker snašo?! Vidiš li da je to crno haljinče! Mrzli vitar do tebe dopuho crno haljinče! Otud, od ruske strane.”

Profisur Rotaker zgrabi crnoga kera, podiže ga za kapuricu, kadli, ufano, nije ker neg crni haljetak. Rotaker uze moj šmajser, vidi – prazan!

“Sve punjivo ispuco si u običnu krp. Šteta! Osićaš li miruh suknene sagoretine?!”

“Ništa mi ne miruši! Crni ker išo je prema meni, cvilijo je, pa režo, ufano.”

“Soldat Hasan! Pucó si u haljinče! Je l tako?!”

“Pucó sam u crnoga kera, a on je potlje cvilijo, ko kaki insan molijo me da ga rafalima ne sasičem!”

“Nejma nikaka kera. To si čuo puhatanju vitra! Omađijala te misečina i viter. Strašno!”

Rotaker otrča sanitetu, eto ti dvojce, zdupiše i mene i sve moje, proviriše je l mi šmajser prazan, pa haj, haj, odvedoše me sa mog naprida uduboko natrag. A tamo ja – mater li mu poganu – stupi u lavež mlogog paščetinja, vidim: U vrste metnuto sedam puta po šest uprignuti crni pasa, iza nji uredano sedam velki sanki, sve krvave. Na jarkoj misečini vidim pojamno: Četeres dva kera – nji sedam puta šest – uprignuta ko da si uprigno četeres dva ždripca.

Pade esesovačka komanda:

“Tovari ranjene, bolesne i mrtve!”

Na jednim legušama, velikim ko sahone, bijo sam izmedj ranjeni i mrtvi: dva ranjena, i dva mrtva, i dva živa. Ja u momentu sračuna: Šes esesovački kerova vuče ve- lke leguše na priliku sahona sa tovarom od šes ljudi. Jedan čojek, jedan pas, tako traži ratni propis. I ovom dodaj po jednog kočijaša za svake sahone. Tako sedam sahona!

Mater li mu poganu: Na skorenom snigu pod Moskvom Nimac namisto konja izvi- žbo psa, ja to tako nikad prije nisam vidijo!

Pade zapovid na uprignute crne pse:

“Ne lajte! Naprid!”

Ko da sve razumiše, krupna pašcad zanimiše, krenu naši sedam sahona, škripi skoreni snig ispod, svitlli misečina iznad! A studen i hladnoća haraju unaokolo, ne- videni ko što se ne vidi smrt!

Na sahonama di su me smistili sidim s jednim živim izmedj dva ranjena i dva mrtva, prvi ječe, drugi smrtno nime u plastikovnim vrićama. Vidim: Uh, mater ga pogana ubila! Nisu dvi već su tri plastikovne vriće, tri su mrtvaca! A iz vrića kapa krv, ko da je još mlaka.

Onaj esesovac kočijaš puca bičem iznad kerova ko binjedžija iznad svatovski konja. Pseće društvo, šest kerova, tegli sahone, pod jedan korak šape zarivaju u sko- reni snig, tako još šest psetinji društava i šest sahona, tri nalivo i tri nadesno, o Bože, ja čudna ovoga moga otpremanja u bolnicu u pozadinu. Pritpostavljam da me voze u onu varoš zvanu Smerdlovo, jedva smo je, ono onda, prioteli od Rusa.

Držim svoj šmajser, a ko da držim hladni kolac. Još tamo, na snižnom vojišću, profisur Rotaker vidijo je da je moj šmajser prazan, sve sam ja punjivo hrabro ispucuo u ono pašče što su ga Rusi na me bili poslali. Al, kako pašče, Rotaker mi posvidoči da nije pašče, već puko haljinče!

Ja ne znam kad sam stigo u pozadinsku bolnicu u Smerdlovo, sam znam da me je jedna esesovka plave kike budila mokrim peškirimu u ugrijanoj i svitloj sobi. Progledo sam i vidijo je svu lipu, i reko joj svojim mucavačkim nimačkim, onako i nizašta:

“Molim te ja lipo, na izvanu je dan, nije misečina!”

“Dan je, naravno.”

“A di je misečina?”

“Večeras će biti misečina.”

“A ovo je dan, ufano?!”

“Dan, 16. februar hiljadu devesto četeres druge.”

“A ovo ja, di sam ja? Zar sam u Smerdlovu?!”

“Da. U dubokoj pozadini, devedeset kilometara od Moskve pošav našoj velkoj i slavnoj Nimačkoj!”

Esesovka mi nama reče da se zove Frida, donese mi lipov čaj. Zapovidila je da isplazim jezik. I mogu ti rić: Isplazijo sam ga ko jedan od oni šest kerova što no su za sinoćnje misečine vukli sahone, i nas žive, ranjene i mrtve na njima. Frida mi po jeziku istrese kesicu gorkog praha. Na zapovid popijo sam čaj:

“Sad spavanje! Doktor će te prigledat večeras.”

Potono sam u san, sve u nekoj mednoj neznani! Satima kašnje, nisam virovo esesovki Fridi da sam od onog njezina praška spavo dvi ubojne noći. Kad eto ti jednog sidog čojeka, na grudma mu vise zlatni đozluci ko što u gučogorskog franjevca visi sjajni krst.

“Dokture, di sam ja ovo?”

“U Smerdlovu. Pozadinska bolnica, odjel za živčano klimave osobe.”

“Znači, ja sam klimava osoba?!”

“To tek triba dokazat!”

Al' nama ti moram rić da se nije dokazalo da imam ikaku mozgovnu falinku. Srića. Sam su mi esesovački dokturi rekli da je moja pogriška bila u tom što skroz pritirano gledam u bili snig, pa u svitlu misečinu! Bolje mi je da gledam u crni železni šmajser, tako mi nikake prikaze neće kroz oči krčit put do mozga!

Sutradan su me povezli natrag, na front. Na naš dostignuti naprid! I druge ozdravljene soldate vratili su na onim istim sahonama koje su vukli parovi, dva pa dva pa dva, debelog crnog paščetinja. Koje je pod esesovačku komandu lajalo i pod komandu šutilo.

Moram ti rić da su sve one sahone bile umazane skorenom krvlju i sve zaleđene od ljudske povraćotine.

Na vojišću pod Moskvom sve isto, što više ginemo to se manje bojimo smrti. Hrana nam sve slabija, al striljiva i punjiva još ima. Jurišamo na Ruse po nekom redu koji nam prinosi zapovidnik Šrajner, a njem oni nad njim. U jurišu vavik isto: Nas se esesovaca uvik pokrene nekoliko hiljada, sam te hiljade mi ne vidimo jer nas ždere široka ravnica – tako mi kaže profisur Rotaker! Koji sa mnom uvik polahko govori e da mu ja miso ufatim svojim mucavačkim nimačkim.

Tad mi profisur Rotaker kaza da ono meso što smo ga ovi dana jili, da je to konjsko meso, zato je i bilo nakiselo. Al, on je čuo da smo sve od Rusa zarobljene konje već pojli, on se ufano boji da će esesovačku živu silu uskoro poklopit velka glad! Sve to pogodi me, al šta me briga za glad, kako bude drugma, biće i meni.

Vidimo svi, nejma se tu šta krit: Vrime je motalo martu četeres druge, borbe sa Rusima nisu jenjavale, pod Moskvom su oni ludo branili zemlju davno otetu od

nimačke države! Napadi su buktili, sad naši, sad ruski, ratni bisovi sve više su uzimali zlo na oko, tolko da je bilo dana kad nismo znali u kojem smo mesecu.

Tako, jednoć, profisur Rotaker pita sanitetlije koji su nam dilili zavoje:

“Koji je ovo dan februara?”

A oni mu smista usovno otpraviše:

“Budalo, nasto je mart! Ovo je već osmi mart!”

Ha mart, ha januar, pod Moskvom je snig jednako pado, borbe su trajale, otrovne i zle, praznili smo striljivo tam prema ruskoj strani, nadali se da je u nji više zglobli neg u nas.

Tek sad se pojamno znalo: Zapriti nam prava glad, hrane nam je posluga dilila sve manje, vodu nikako, sam bi nam iz posluge ponekad dovikivali:

“Eto vam sniga, ližte ga! Zamišljajte litošnje sladolede u Berlinu, na svitlim ulicama!”

A onda, srid velike mećave, pronese se vist, jedna pa potlje nji mlogo, kako je nas sto hiljada esesovaca opkoljeno, morebit i dvista hiljada! Ne osićamo se opkoljeno sam zato i poraj toga jerbo su polja i ravnice pod Moskvom neprigledne, al će nam taj neprigled Rusi uskoro izbit ispod nogu! Strašno!

“Ufano je istina da smo u ruskoj potkovici! Soldat Hasan! Put do pozadine u Smerdlovu je prikinut! Zar ne vidiš da mrtve među pod ona brda sniga, eno tamo, vidiš li da su se one snižne kuće pritvorile u ledare! Vidiš li?!” – gotovo pa usovno mi reče profisur Rotaker.

Ne projde ni dva dana, iznad nas očutiše se avijoni, naši nimački! Srića! Bacali su nam bilim padobranima striljivo, hranu, zavoje, likove.

“Soldat Hasan! Avijonska dostava dokaz je da smo opkoljeni! Al’ ne brini! Zato što nas je opkoljeno više od dvista hiljada, zato nas je teško sve brzo pobit! I zato smista znaj jedno: Uskoro krećemo u herojski proboj! Eeee, tuj će mlogi junak ostat u snigu, u ledu. Zaledjen u svojoj zaledjenoj krvi! Da u hladnom paklu sanja kako se grije na paklenskoj vatri!”

Jest da su nas Rusi sridinom marta opkolili, il stavili u potkovicu, al isto tako jest da se ni mi nismo pridali! Pravi esesovac se ne pridaje, nikad i nikome. Pala je esesovačka zapovod, sveta ko da je prva istina svita:

“Ko se prida Rusima, pa ga mi kašnje međ’ Rusima zarobimo, metak mu je u čelo a prvo ćemo ga svega i posrat i popljuvat!”

Naši nimački avijoni čuli su se svaki dan, iz snižnog neba i studena staklenasta zraka bacali su nam striljivo, hranu, likove, zavoje. Učestaše nam bacat i plastikovne vriće, nji sve više. E da svoje zgible esesovce u njima zgrijemo.

Neustrašivi profisur Rotaker, koga je sudbina počastila tolko da se on i od četrneste do osamneste – u Velikom ratu – zaklinjo na virnost velikoj državi Nimačkoj, dojde mi sa svoga naprida i reče:

“Soldat Hasan! Ne valja!”

“Šta ne valja?”

“Naše nimačko ratovanje pod Moskvom ništa ne valja! Od sridine februara pošlo kako ne valja. Heravo i nakrivo! Eto, znaš i sam, esesovačke trupe su sve više gladne...”

“Nismo gladni. Avijoni nam bacaju. Kolko mogu tolko i bacaju.”

“Al mesnu hranu ne bacaju.”

I sam što profisur Rotaker spomenu mesnu hranu, eto ti iz sniga izroni zapovidnik moje vrste, Šrajner. Ko da je Šrajner čuo kako se Rotaker žali što pod Moskvom više mi nejmamo ni mesno ni masno.

“Soldat Hasan! Jesi l ti ikad klao životinje?”

“Jesam. Na Vlašiću. Janjad, ovce, telad. I ovnove, i nji...”

“Zeer gut! Soldat Hasan! Zeer gut!”

Zapovidnik Šrajner zdupi me za desno rame, odvede trista metar iza, uvede u šator međ devetericu esesovaca visoki sto devedeset i dva santima ko što sam i ja. Naredba zapovidnika Šrajnera bi i kratka i jasna: Odma triba svak zadužit po tri noža, potlje triba klat, gulit i peći svu onu paščad koja je bižala od Rusa, koju je esesovačka vojska fatala i u žičane torove mećala. Potom to psetinje meso odma nasitno sić i peć. A vatra se ima naložiti u nekoliko uništeni ruski tenkova, i raspalit od čizama esesovački i od čizama mrtvi ruski vojnika! Sve to iz obližnji mrtvačnica, to jest ledara di se zgibli još nisu usmrdili! Znamo svi di su te ledare, znamo svi kako se sa mrtvog esesovca zgule čizme, svak je to uradijo makar jednom od januara do marta ove hiljadu devesto četeres druge godine...

Što je zapovidnik Šrajner naredijo, to je sve nas deseterica iz naše vrste radilo sedam idući dana. Pasje meso pržili su kuhari na velikim železnim kopcima oni zarobljeni ruskih tenkova. Potlje su to šćenetje pečenje dilili promrzlim esesovcima.

Mogu ti rić samo jedno: Teško je zaklat psa lotalicu, još teže zgulit ga i raščerečit. Ne daju se psi lotalice tek tako klat, opiru se, reže, laju i ujidaju! Kratko rekav, psetad nisu janjad. Pod Moskvom sam ja vidijo: Prava je milina klat janjad! Al pse smo smirivali pištoljem, metkom u time. Potlje su bili mirni, mirniji od priklani i zguljeni janjadi.

I kako god smo kojem psu smrskali time, prišo bi esesovački doktor i onu krv stavljo na komad srče, pa na njegov nalivo neku smradnu vodu – e da vidi je l ubijeno pašče pobisnilo od naši i ruski juriša pod Moskvom!

I tako, prolazili su zimski dani pod Moskvom. A onda mi, jednoga dana srid strašne martovske mećave, dojde profisur Rotaker, kaže:

“Vid nešto, soldat Hasan, posmotri samo kako je Bog silu svoju spustijo nad ovu ravninu. Pogledaj soldate, esesovačku snagu od dvista hiljada koja gazi snigom unaokolo. A zamisli i rusku silu od trista hiljada što nadire na nas sa istoka i sjevera! Posmotri sve pa razmisli o jednom: Kako je lipo pa je Bog odredijo da poginemo i lipšemo na ovako širokoj ravnici pod Moskvom!”

(Odlomak iz rukopisnog romana *Zime zaručnice*)

Marijan Grakalić

SLAVENSKA SUMORNOST

Nema puno dvojbe o tome kako je bizaran pečat one već iscrpljene ljepote iz koje nastaje ova naša sjetna i nostalgična slavenska sumornost. Ponegdje drže kako je riječ tek o mirnoj i otmjenoj gospodskoj vrlini što rafinirana priliježe uz dubinu duševne jednostavnosti. Tako oni, tronuti njome, kao da svojim postojanjem svjedoče o istinitosti Matejeve poslanice, koja ustvari iskazuje Gospodinovu misao da su “uska vrata i tijesan put što vodi u život, i malo ih je koji ga nalaze”. Slikovito to zamišljam kao ono što se nikako ne može prežaliti pa zato kao jedinstvene i neprežaljene duše sami sebi bivamo nalik na veličanstveni amfiteatar podignut izvan gradskih bedema, što je tek ponekad, ustvari rijetko, osupnut radošću duha i strašću tijela.

Sudbinski ili ne, upravo sada stojim tu ispred arene. U džepu mi je tvoje pismo s dvorednim žigom hidroavionske eskadrile mornaričke pošte iz Pule. Poslano je urgentno za Zagreb prije dva dana, milošću tvog daljeg rođaka, admirala, regenta Milosza Horthyija. Naručuješ me ovdje sada na Dan svih svetih ove uboge i porazne 1918., kako bih bio uz tebe dok pališ svijeću na posljednjem počivalištu tvoga prijatelja i ljubavnika, ne tako davno pokopana na Mornaričkom groblju. Pišeš da ti treba toplina, nešto razuma i razgovor. Za sve si se pobrinula, kao i uvijek. Ustvari, čudim se više sebi, jer mislim da tebe ipak razumijem, makar djelomično, u fragmentu.

Dobro znaš, dakako, da moj povratak iz Rusije i promjena nije dočekana s blagonaklonošću. Dapače, Vojni sud o tome još nije rekao svoje, nadam se da i neće imati prilike i da će se sve završiti prije. Najradije o tome šutim. Znam kako nije pametno što sam se vratio, ali sam žudio za tobom, i ne znajući što se zbilo. Rat je prljav, izgleda, na svaki način. A ljubav, ona je krhka. Lako se podere u njoj sve osim njene svetosti. Zato ti i hodočastim, iako nerado.

Odsjeo sam u hotelu Rivijera. Nije bilo apartmana pa sam uzeo jednu veliku sobu s visokim prozorima koji gledaju na luku i ratne brodove u njoj. Čelična čudovišta lijeno se valjaju u moru. Tamnije je od onog u mojim sjećanjima. Gotovo crno kao što je tamna i noć koja nas je opsjela i ne prolazi već četiri godine. Još slab od rana i logora u Odesi legnem, i baš tada galeb uleti u sobu, bezglavo se vrteći i udarajući u zidove. Ustanem, ne bez muke, pomaknem zastore i otvorim prozor, pa ptica odleti prema nebu i dalje.

Samo usamljeni mjesec ostao je gore ponad austrijske pomorske Kriegsflagge što se vijorila na jarbolu Viribus Unitis usidrena u sredini luke.

Čitanje mi pomaže da prihvatim sumoran i surov svijet. Otkrio sam to u Rusiji. Tamo se mnogo čitalo, i po kućama i u vojnim logorima. Janus Pannonius svojedobno je opisao smrtovanje u elegiji "De se aegrotante in castris" (O mom bolovanju u taboru). Tu on iskazuje svoju posljednju volju kada kaže "da ne bih nepoznat ležao u nijemoj žari, neka se moj pepeo obilježi ovim stihovima: Ovdje leži Jan koji je prvi doveo lovorom okićene božice s Helikona na očinski Dunav". Ljubav, bolest i smrt. Možda je sreća da sve u životu teče baš tim redom, jer je tako moguće lakše preplivati svaku rijeku i prijeći onaj put što vodi do groba.

Ustajem u kasno popodne i silazim u foaje. Tvoj fijaker dolazi u dogovoreno vrijeme. Ovlaš me poljubiš u obraz. Primjećujem kako si napadno vesela. Lijepa si u svojoj elegantnoj bundi od astrahana. Fini parfem, damska muštikla, mreža za kosu, moderna kapa i bordo ruž. Jasno mi je kako je posrijedi prikrivanje nervoze, i da zato stvaraš umjetno raspoloženje. Neprestano pričaš. Znaš sve priče s dvora. Čak i one bizarne, o postolaru cara Karla prvog i njegovoj prilježnici. Pogledaš me u oči, pa skreneš pogled. Potom se nasmiješ, pa i dalje neumorno pričaš besmislice cijelim putem. Šutim i sve to slušam, pomalo zdvojan između potrebe da te zagrlim i želje da zaustavim zapregu i izađem kako bih se nadisao i pribrao.

Kola stanu pred grobljem. Sumrak je već i plam svijeća produžuje sjene ljudima koji stoje oko grobova u gomilama. Sada govoriš kako sam premršav dok idemo alejom i kako se sigurno nisam niti dobro hranio niti pazio tamo gdje sam, naglasiš bespotrebno, bio tako dugo. Zaključuješ kao to – Nije chic! Pa odmah dodaš: – Ovdje počiva Werner. Gledam u mali grob sa statuom anđela raširenih krila i ruku sklopljenih u molitvi. Sada ipak prestaješ pričati i pališ svijeću. Nazirem ti suzu u oku. Šmrčeš i okreneš se od mene. Uzimam te pod ruku pa odlazimo s groblja.

Dok se vozimo, prvo šutiš, a onda upitaš bi li bilo zgodno da svratimo u vilu Wernerova prijatelja von Trappa na Verudi. – Možda i ne bi bilo neprijatno – kažem sliježući ramenima. U salonu je povećé društvo. Uglavnom časnici. Služi se crno vino

i šampanjac. Liker za dame. Atmosfera ne odgovara istini neminovana raspada Carstva. Von Trapp je u uniformi. Viteški križ Reda Marije Terezije kiti mu prsa. Svi su srdačni, pomalo gordi. Ipak mi ta nadmenost djeluje otužno. Znam da bi bilo neugodno kad bi mi pozlilo, ili da se onesvijestim. Izdržavam sve. Pita me da li bih bio prevoditelj u istražnim postupcima protiv mornara osumnjičenih za pobunu protiv Cara i ratne mornarice. Kažem da bih ako bi im on garantirao pošteno suđenje. Le-cne se isprva, ali potom samouvjereno potvrđi da će suđenje biti posve korektno.

Postoji u tebe onaj nepogrješivi dar za situacije, pa i sada odlazimo dok se još nije razvila nikakva rasprava. Odjednom odjekne strahovita eksplozija, zatrese se nebo, konji propnu i prevrnu kola, neki ljudi bezglavo trče, a eksplozije se zaredaju kroz noć. U općem košmaru, uzbuđen i pod silnom nervozom, izgubim svijest. Jutro je. Milosrdna sestra u plavoj opravi vlaži mi čelo. Jedva ustajem.

Grad je u tuži. Pričaju kako su talijanski diverzanti Rossetti i Paolucci sinoć torpedima potopili brod Wien A. L., ali i zapovjedni krstaš Viribus Unitis s kojim je potonuo i njegov zapovjednik, Janko pl. Vuković Podkapelski. Znao sam ga još od prije rata iz elegantnih salona i ponekih laganih šetnji uz more. Pitam što je s tobom, i saznajem kako je tvoj kočijaš stradao pokušavajući umiriti konje. Sada je tu njegova žena i uboga kćer. Dajem im nešto novca, ustvari sve što imam kod sebe. Doktor s kojim pričam ne može se prisjetiti što je s tobom bilo, hodnici su i tako puni ranjenika, a mrtvi s brodova slažu se u dvorištu prije pokopa. Neke će pokopati i na Mornaričkom groblju.

Odlazim na tvoju adresu. Dugo kucam. Sluškinja mi uručuje pismo koje započinje time da si se na brzinu spakirala i da te hidroavion čekao sat vremena. Pišeš mi da vjeruješ da sam dobro, a ako i nisam, da ću to biti. Kako si sve odmah znala kada si me vidjela i da se ne brinem, da je tvoj bratić Horthy sada regent u Pešti i da će mi rado u svemu izići ususret. No, ti si se odlučila za Pariz. Umjetnost je ono što ti je momentalno najpotrebnije kako bi se smirila i sve zaboravila.

Odlazim do hotela kroz ulice nakupljenih leševa. Svuda se već osjeća vonj smrti, isti onaj koji me prati još od Rusije, a moguće i od prije, od Galicije. Tako je završila ta 1918. godina u kojoj nitko nije mario ni za ljubav niti za smrt, osim nas koji nikada ne stižemo nikamo i nemamo ništa do sjete i one poslovične slavenske sumornosti.

Jasmin Agić

ARHIMEDOV ZAKON

Trošna, drvena, vrata sa polomljenom bravom stan Burdalića dijelila su od većeg dijela haustora i taj skućeni suteran tokom cijele godine korišten je kao kuhinja. Između tih vrata i njihovih vrata od stana bilo je nekoliko kvadratnih metara prostora u koje su Burdalići stavili šporet i još desetine drugih stvari, a pošto su i vrata od njihovog stana uvijek bila širom otvorena sticao se dojam da su se Burdalići protegli od balkona svoje garsonjere sve do prostora između velikog lifta. To je mjesto, u našem haustoru, uvijek bilo bućno i puno najrazlićitijih dešavanja i nije bio mali broj komšija kojima je njihova okupacija zajednićkog “životnog prostora” smetala iritirajući njihov istanćani smisao za privatnost i dobar kućni red.

Mojoj majci, sestri, meni pogotovo, Burdalići nikada nisu bili smetanja, baš na protiv, njihova sirotinjska veselost bila je nešto ćemu sam se divio i što sam uvijek poštovao više kao izraz njihovog porodićnog duha nego pokušaj da od zajednice nešto otmu. Sklonost njihovom osebućnom naćinu života vjerovatno se krila u slobodi koja je bila tako vidljiva u njihovom ponašanju i ophoćenju sa drugim ljudima i, to moram odmah reći da poslije ne bi bilo neke zabune, iskreno prijateljstvo koje sam njegovao godinama sa jednim ćlanom tog mnogobroćnog domaćinstva, Arhimedom Burdalićem.

U tom su suteranu Burdalići kuhali sve svoje obroke, a para koja se dizala iz šerpi stvarala je tako gust, neproziran, oblak isparavanja da se doimalo da cijeli život provode u magli. Iz te je magle, neprekidno, dopirala najrazlićitija buka, psovke i kletve, jecaji i vrisci i smijeh kakvim se niko drugi u haustoru nije smijao. Kada bi ih neki od komšija razgnjevio svojim pridikama i zanovijetanćima Burdalići su izlazili na haustor i grleno branili svoća prava, a kada bi osjetili da njihovi argumenti ne

dopiru do racija njihovih kritičara počinjali bi govoriti svojim maternjim jezikom, a osim njih, koliko je meni do danas poznato, niko u soliteru nije razumio romski.

Samo oni kojima je to dozvoljavao Arhimeda su smjeli zvati “Cigo” ili “Mrki”, ostali su ga morali, koliko god im to bilo neugodno i neprilično, oslovjavati pravim imenom. Nemojte misliti da je Arhimed bio neki neprirodno jak momčić, daleko od toga, jer u ono doba, socijalističko, nije se mnogo pažnje pridavalo sirovoj, udaračkoj, brutalnoj snazi. Arhimed je bio žilav i izdržljiv i, što je najvažnije bilo za njegovu uličnu reputaciju, nadnaravno prgav i prijek. Nije se bojavao apsolutno nikoga i nije prezao od bilo kojeg vida odbrane ili napada, a pošto je još kao osnovnoškolac nožem, nakon neke svađe, nekoliko puta ubo mladića dosta starijeg od sebe i zbog toga dvije godine proveo u domu za maloljetne prijestupnike u Stocu svako Arhimedovo upozorenje ozbiljno se shvatalo.

Koliko je Arhimed bio stariji od nas, koji smo se družili s njim, kada se vratio sa “robije”, niko nije mogao znati tačno, ali on svojim ponašanjem nikada nije insistirao na isticanju te razlike. S nama bi, posebno sa Zoranom i sa mnom, uvijek bio postavljen na ravnoj osnovi iskreno se zanimajući za stvari koje su nama bile cijeli univerzum. Nije se smjelo pričati, ne zato što je on to izričito branio, nego zato što je to bila zavjetna tajna između nas trojice, da smo Zoran i ja Arhimeda naučili čitati i pisati. Prvom se vještinom poslije koristio često i rado, drugu kao da je bio zaboravio, a kada je naučio riječi koje nisu bile njegov prirodni vokabular volio je pred nama govoriti kako je on bio apsolutni analfabela, a nas dvojica njegovi Ćiril i Metodije.

Prva iskustva čitanja za Arhimeda su bila iluminirajuća, a jednog stripovskog junaka, jer to je bilo jedino štivo u kojem je uživao, posebno je volio i cijenio. Arsen Lupiga bio je njegov heroj u svakom smislu, a iako nikada nismo dobili od Arhimeda nikakvo priznanje, i danas držim da se tom sofisticiranom lopovu najviše divio upravo zbog njegove sofisticiranosti. Lijep izgled, gospodski maniri i um savršeno skrojen da smišlja najnevjerojatnije pljačke fascinirali su Arhimeda koji je, sad je vrijeme da to kažemo, i sam bio lopov. Vješt, domišljat, hrabar i spretan, lopov starinskog kova, koji je krao samo na mjestima gdje je znao da običnog čovjeka, kako je govorio bez imalo cinizma, od njegovog lopovluka neće zaboljeti glava Arhimed je bio utjelovljenje antijunaka kojima smo se divili napajajući svoju maštu stripovskim fabulama. On je, opet, svoje razbojničko ponašanje, svoj život ogrezao u sitnom kriminalu, doživljavao bez imalo romantike, za njega je to bio jedini način da nešto ima i posjeduje, jer kao dijete deseteročlane ciganske porodice, koja je živjela u stanu od trideset šest kvadrata i onom prostoru otetom od ostatka haustora, bio je osuđen na najgore siromaštvo.

Nas i svoje pajdaše u šani, kako je tu neobičnu vještinu nazivao, nikada nije miješao i da ih nismo znali sresti, ponekad, kako ga čekaju ispred vrata stana u kojem je živio nikada ne bismo ni znali kako izgledaju i da li uopšte postoje. Arhimed je krao sve, svaku stvar na koju bi spustio svoje duguljaste crne prste, bez razlike da li se radilo o nekom gotovo pa bezvrijednom predmetu ili zlatnom lančiću. Nije bio izbirljiv, nije birao metu i plijen i nekada bi se zadovoljio da ukrade pet jabuka na pijaci, onako usput, kada bi se vraćao iz neuspješne ophodnje Zeničankom, a nekada bi uspio ukrasti walkmen, kožni novčanik, pernicu punu olovaka, stvari koje je mogao prodati ili koristiti. Dok je slobodno vrijeme provodio s nama djecom u ulici Omera Maslića krao je stripove po trafikama i knjige iz biblioteke, ukrao bi iz videoteke film za koji nikako nismo mogli stići na red da ga iznajmimo za gledanje. Volio nam je ugađati, a nama njegova pažnja nije smetala; bila je to još jedna tajna koju smo, među sobom, sebično čuvali, dobro pazeći da roditelji nikada ne saznaju na kakav se način gomilaju u našim stanovima te, iz njihove perspektive, ipak, pomalo i bezvrijedne tričarije.

Tih prvih godina svog lopovskog života vrijednije je stvari prodavao sustanarima, a od dobivenog novca kupovao bi garderobu sebi, braći i sestrama. Kada mu je otac otkrio da dobro zarađuje od tih svojih poslića, kako ih je zvao, zahtijevao je da se njemu donose ili ukradene stvari ili novac, što je Arhimed jedno vrijeme i činio, krijući za sebe ono za šta je smatrao da ne treba da bude plijen gramzivog porodičnog patrijarha. Ali, onog dana kada je odbio predavati ono za šta je smatrao da pripada samu njemu otac ga je bez puno premišljanja izbacio na ulicu i od tog dana je Arhimed živio u jednoj napuštenoj garaži, ispod Embine kuće na Potoku, koju smo mi djeca zvali "baza", a on jednostavno kuća.

U tom nam je objektu, posebice za vrijeme ljetnih noći, Arhimed prepričavao svoje lopovske doživljaje, opisujući do u najsitniji detalj kako je krao farmerke iz Lewis butika, ili sitne kućanske aparate, poput pegli i fenova u robnim kućama od Sarajeva do Doboja. Moja je tajna, moj je princip, zakon kojim se povodim, govorio je neprekidno, da nikada ne treba krasti ono što čovjeku ne treba, ili preko njegovih potreba. Količina je samo naizgled dobra, tumačio je, a onda bi nakon trenutka šutnje dodavao kako prekomjerna količina lopova uvijek pošalje na jedno mjesto. Tada bi rukom pokazao na KP Dom ostavljajući, na nas koji smo ga slušali, tako snažan utisak da niko nije prekidao tišinu, koja bi uslijedila, nekada čak i po nekoliko desetaka minuta.

Bilo je to posljednje zajedničko ljeto, posljednje doba naše dječjačke nevinosti, jer je već s jeseni, krajem oktobra ili početkom novembra Arhimed počeo da se druži

sa starijim momcima iz ulice, da mangupiše po čaršiji, puši, da se odaje piću i duvanju oho ljepila. Tada je počeo, sa Samijem i malim Antom da provaljuje u stanove i radi svakojake izgrede i ispade, koji više nisu bili dječija igra, ili naivna delinkvencija, nego ozbiljan problem i kriminal u zametku. Jednom je bio toliko omamljen, nakon duvanja bronze, da mu je cijelo lice bilo srebrenkasto, a on je, imitirajući oglašavanje Perhana iz Kusturičinog “Doma za vješanje”, bos i bez majice trčao ulicom proklinjući sudbinu i Allaha, koji ga je stvorio takvog i ostavio bez ikakve zaštite i ikakvog životnog vodstva.

Ostalo je nerazjašnjeno kako je došlo do požara, ali jedne noći, malo uoči rata, baza, u koju već dugo vremena nismo išli i u kojoj su se skupljali Arhimed i njegovo novo društvo, izgorjela je do temelja. Ujutro smo gledali njeno zgarište pitajući se šta se desilo sa Arhimedom, a sva nastojanja da doznamo šta se zbilo i kako je došlo do požara završavala su neuspješno; čak je i njegov otac Adis, svaki put kada bismo pitali zna li išta o Arhimedu, odgovarao iskrenošću koja se nije mogla glumiti: “Ne znam ništa, Boga mi, Jasko”, otežući samoglasnike karakteristično za romski izgovor.

Dobro se sjećam da je bila prva sedmica aprila i da je cijelim gradom vladala neka čudna napetost. Ljudi su sjedili pred televizorima i pratili šta se dešava u zemlji, a sumorne vijesti proizvele su neku čudnu atmosferu neizgovorene šizofrenosti. Sve je slutilo da će doći do rata i svi su čekali da se komešanja preliju u Zenicu. Bilo je dosta ljudi, osim uniformisanih policajaca, koji su otvoreno nosili oružje, a čak smo i mi djeca znali da se sprema “akcija” iseljavanja kasarne JNA sa Bilmišća. U takvoj atmosferi nikoga ne iznenadi kada u ulicu dođe vijest da je Arhimed poginuo, s njim Cuni i mali Anto.

Do dana kada je, ispred haustora, krenula velika dženaza prema Prašnicama znale su se sve okolnosti pogibije. Otac mu Adis, obučen u neko drečavo žuto odijelo i sa rajfom zataknutim u kosu, pričao je okupljenom svijetu da su u Tesliću provalili u garažu kako bi ukrali auto i da ih je tu, na licu mjesta, iz automatske puške ubio vlasnik kuće, garaže i auta. Nije pominjao ime tog čovjeka, ali ako i jeste ratni vihor odnio je u zaborav i njegovo ime i zločin koji je počinio.

Prošlo je od tog događaja mnogo godina i često sam mislio o Arhimedu zamišljajući kakav bi bio čovjek da nije ubijen u aprilu 1992. godine. Često se pitam kojim bi putem pošao, da li bi se iščupao iz ralja kriminala, ili bi ostao odan svome lopovskom biću. Otac mu je cijeli rat proveo kao vojnik Armije, bio je borac u 333. sastavljenoj mahom od ljudi njegove nacionalnosti, brigade koju je narod, od milja, zvao “Garava”. U prvim poslijeratnim godinama, ne znam zašto, odselili su iz naše ulice i više nikada ni jednog od Burdalića iz stana u prizemlju nisam vidio; osim Arhimeda.

Da, dobro ste pročitali, Arhimeda sam jednom vidio, ne mogu utvrditi tačno kada, ali došao mi je u san, nenajavljen i kada sam ga najmanje očekivao. Bio je bos, bez majice, samo u svijetlim, izlizanim i iznosanim farmerkama. Kosa mu je bila duga i gusta, ali oprana i volumenizirana; ličio je više na neko hinduističko božanstvo, nego na Arhimeda kakvog sam ja pamtio.

I bez pitanja sam mi je sve ispričao, sve detalje svoje pogibije. Objasnio je kako su dobili dojavu da u kući neće nikoga biti, da su satima prije nego su provalili u garažu, kako bi izvezli golfa 2, ušmrkivali heroin i kako su auto upalili iz prve. Htjeli su ići, ali Cuni reče da uzmu alat i kosilicu iz garaže i utovare u gepek auta. Nije nam to trebalo, znao sam Jasko, rekao mi je, ali neka gramzivost, koje u meni nije bilo prije, navrati me da ga poslušam. Dok smo utovarali alat, kojeg je bilo podosta, taj je čovjek samo banuo na garažna vrata i bez riječi počeo pucati po nama.

“Poginuo sam, Jasko, jer sam prvi put u životu krao ono što mi nije trebalo. Šta je meni pored onih kola trebao još i alat?” Tu se nasmijao i zauvijek nestao iz mog života, mojih snova i mojih misli; Arhimed Burdalić, “Cigo” iz mog haustora, kako su ga smjeli zvati samo oni kojima je to dozvoljavao.

Tomislav Tomo Pupić
PONI

Neki dan, u nedostatku pametnijeg posla, prebirem po starim kutijama koje sam gurao u ostavu, ispod kreveta i na ormare. Kao hrčak, kao prava stara usjedelica slagao sam bespotrebne stvari, knjige, stripove, dječje igračke, koje brat-bratu nisam ni pogledao barem petnaest godina jer, jednostavno, nisu mi trebale. Tako između ostalih stvari nađem jednu pozlaćenu značku na kojoj je pisalo ČESTITKA ZA ODLIČAN USPJEH. Navrla su tada sjećanja na davno vrijeme kad sam četvrti razred osnovne škole završio odličnim uspjehom, sa svim peticama u đačkoj knjižici. Bio je to jedan, jedini razred u cijelom mom školovanju koji sam završio odličnim uspjehom. Ne bih ni taj da me pokojni ćaća nije stimulirao. Prvi razred osnovne škole išao sam i završio u školi koja se tada zvala OŠ Sestara Ditrih. Od drugog do osmog razreda pohađao sam OŠ Manojlo Popić, jer preselili smo s Carine pored KPD Zenica. Prvi dan kad me mama dovela u novu školu meni se ona odmah zgadila jer je moja učiteljica, kad me ugledala, glasno komentirala:

– Zar ima još ovih Pupića!? – misleći na to što je, na početku svoje karijere, bila odgajateljica u jednom zeničkom vrtiću u koji su išli moj stariji brat i starija sestra. Momentalno sam zamrzio i školu i učiteljicu. To sam zorno pokazivao na načine koji su mi, kao djetetu, padali na pamet. Od toga da nisam učio gradivo, da sam bio nemiran kako na satu tako i na odmoru, prije škole i poslije škole. Ukratko bio sam totalno nediscipliniran, u svakom smislu. Mama je jela vatru od, meni mrske, učiteljice. Nekako se nosila s mojim nepodopštinama, sve dok jednom nije rekla ocu da više ne zna što i kako sa mnom. On, koji je bio nezainteresiran za sve, osim za svoje užitke i za Čelik, samo je preko ramena rekao:

– Stipu ga nime.

Pozvao me i jednostavno, narodnim, običnim jezikom, koji bi razumio svatko, rekao:

– Slušaj, ako četvrti razred prođeš peticom, kupujem ti novi Poni bicikl. Ako ne prođeš ima da te namarišem. Jesmo li se razumjeli?

Na samo spominjanje Ponija, meni su se zacaklile oči. Pristao bih tada na sve, čak i da perem noge svaki dan. Samo sam rekao:

– Važi, tata.

Pojma tada nisam kako ću to izvesti, ali sam se zarekao da će idući raspust Poni biti moj. Odmah na početku četvrtog razreda sebi i mrskoj učiteljici dao sam do znanja kako ove godine nema labavo. Učio sam redovno, javljao se da odgovaram sve predmete prvi, redale su se petice, izostanka nisam imao, smirio se u ponašanju, ma meni me milina bilo gledati. Mogu misliti kako se, meni mrska, učiteljica čudila mojoj transformaciji. Nije ni svjesna bila kako se moj ćaća u tim trenucima pokazao veći i bolji pedagog od nje. Mati se, što stari ljudi kažu, krstila i nogama i rukama. Nije joj bilo jasno zašto ustajem ujutro u pet i ponavljam gradivo za kontrolni koji imam taj dan. Nije joj bilo jasno kako više nitko ne dolazi na vrata i traži zaštitu svoga djeteta od mojih budalaština. Vrhunac mog uspjeha je bio republički test iz poznavanja društva. To je bio predmet kojim nas je tadašnja vlast filala svojom ideologijom i doktrinom, jednakosti i bratstva i jedinstva. Tjedan smo dana, skupa, svaki dan radili samo poznavanje društva. Sve od prve lekcije, da utvrdimo gradivo i pokažemo se tadašnjem obrazovnom sustavu kako smo svi sve znamo. Stvarali smo, i mi djeca, lažnu sliku o sebi, o školi, o sustavu, da je sve super i idealno. Posebno mi je bilo odvratno to što će, na koncu, pohvale dobiti i meni mrska učiteljica, koju, na moju radost, gledam još ovaj razred i zbogom.

Došao je dan testiranja, dobili smo testove u zatvorenim kuvertama, imali određeno vrijeme riješiti stotinu pitanja, od kojih je svako pitanje nosilo jedan bod. Sjeo sam, koncentrirao se i riješio sva pitanja te otišao kući miran, svjestan da sam odgovorio točno na sve. Kad sam ušao u kuću, mama, brat i sestra, koji su me čekali i sa velikom znatiželjom, čekali da im saopćim kako sam nešto zasro, što je bilo za očekivati od mene, do tog četvrtog razreda, ali...

– Kako je bilo? Govori! – gotovo uglas su pitali.

Odmahnuo sam rukom, iscrpljen od testa, razočaran njihovim nepovjerenjem samo sam, suho rekao:

– Ništa nije bilo. Razvalio sam ih – i otišao u svoj kutak.

Brat me sumnjičavo gledao, nije bio siguran u kom smjeru sam ih razvalio, dobrom ili lošem pa je rekao majci:

– Trebalo bi ga nabubati!

Sestra je rekla:

– Ma pusti ga, vidiš da opet nešto kenja.

Čekali smo rezultate testa desetak dana. Nije bilo dana a da favoritkinje meni mrske učiteljice nisu zapitkivale:

– Kad će doći rezultati? Što se to mora toliko čekati?

Učiteljica nije znala ništa, pa je prelazila preko tih pitanja i njihovog dosađivanja, sve dok jednog dana nije došla u razred, vidno potištena i razočarana.

– Došli su rezultati – rekla je i spustila dnevnik na stol.

– Kakvi su? Tko je imao najviše točnih? Koji nam je prosjek? – sve su to pitali njeni favoriti, djeca kobajagi uglednih roditelja, oni koji su prolazili peticom, ne radi svog znanja i truda, nego zato što su im mame i tate bili “netko”.

– Srednja ocjena razreda bila je 4,6 što je odlična ocjena.

– A tko je bio najbolji? – slijedila su pitanja onih koji su mislili da su oni najbolji, kako bi se mogli puhati po školi i dvorištu.

Ja sam sjedio, šutio i čekaio. Očekivao sam da sam bio dobar na testu, nikako najbolji, jer stalno mi je u glavi bilo ono tatino:

– Sve ti je to, kao i prvenstvo u nogometu, naštimano. Možda je netko imao pitanja i odgovore.

Učiteljica je govorila podatke tko je imao 96 poena, tko 98, a onda na kraju, s neskrivenom tugom i razočarenjem rekla:

– Najbolji je bio Tomo. Jedini je imao 100 bodova – nikada više nisam vidio i čuo toliko razočarenje u nečijim očima i glasu kao kod, meni mrske, učiteljice.

Kao da sam ja bio kriv što nitko od njezinih miljenika i favorita nije odgovorio na pitanje: Koji je dokument usvojen te 1974. godine? Kao da sam ja bio kriv što sam ja znao da je to bio Ustav SFRJ, a njezini miljenici nisu. Nisam se puhao po dvorištu za tih mojih 100 bodova, evo, sve do sada. Naravno, kad se završio četvrti razred, tata me poveo do sportske radnje ispod zapadne tribine stadiona Bilino Polje, gdje je radila Dadina mama i kupio mi novi, plavi Poni bicikl.

– Pošteno. Rekao, ne porekao. Prošao si peticom. Zaslužio si. Vozi i uživaj – rekao mi je tada tata.

Više nikada mi nije ništa obećao niti me stimulirao. Vidio je da kad hoću to i mogu. Možda zato više nikada nisam bio odlikaš. Prosjek i ispod prosjeka. I dan danas, nemam pojma ni o čemu.

ŽIVOT®

PUTOPISI

Pišu:

Željko Ivanković
Navid Kermani

Navid Kermani
TRADICIJA

NIMALO VEĆE ČUĐENJE

Prije nego što uđem u crkvu, moram se prijaviti kod predstavnika Sjevernoatlantskog saveza. Dva talijanska vojnika, koji se dosađuju u kontejneru, traže od mene osobnu iskaznicu i pitaju me koga želim posjetiti. Nakon toga telefonom pozivaju nekoga, pretpostavljam jednog od monaha, kimaju mi, zapisuju moje osobne podatke i predaju mi posjetiteljski bedž, koji trebam pričvrstiti na vidnom mjestu na jakni. Nedjeljno je jutro, nešto prije osam, već kasnim. Vozač je uz poteškoće pronašao manastir Dečani na zapadu Kosova, koji nije obilježen prometnim znakovima premda uživa status svjetske kulturne baštine. Čini se da nova država, u kojoj se posvuda vijore američke zastave, i nije baš ponosna na svoju najstariju baštinu. Na prilazu u manastir postavljene su cestovne blokade i NATO tenk. Čak i kad djeluju opušteno, vojni stražari ne privlače turiste.

U unutarnje dvorište ulazim kroz dva, tri metra dugu kapiju na ogradnom zidu. Pređa mnom brižno održavan travnjak, uokolo monaške ćelije na dva kata, na sredini crkva, koja fascinira svojom veličinom, harmonijom svojih proporcija, ali prije svega dvjema različitim vrstama mramornog kamena, od kojeg je sagrađena prije sedam stotina godina, svjetlo žutim oniksom, kako će mi to iguman kasnije objasniti, i crvenom brečom. Iznenađen sam da na romaničke boje i oblike nailazim u povijesnoj kolijevci Srpske pravoslavne crkve i nedaleko od Kosovskog polja, na kojem se više puta odlučivala sudbina srpskog naroda. Iguman će mi objasniti da je moj dojam ispravan. Majstor, kojem je sveti kralj Stefan Uroš III. Dečanski povjerio

gradnju crkve, potjecao je iz Italije. Znaju li to i talijanski vojnici napolju u kontejneru? Zanima li ih to?

Burna je životna priča tog Stefana. Još dok je bio dijete predali su ga Tatarima kao taoca, a kasnije su ga, s pravom ili nepravdom, okrivili da je svog oca namjeravao srušiti s prijestolja (onog Stefana Milutina, koji je silovao osmogodišnju Simonidu). Stefana III. su oslijepili, prognali u Konstantinopol i bacili u tamnicu. Sedam godina kasnije rehabilitirao ga je i za prijestolonasljednika postavio njegov otac. Prije nego što je okrunjen, Stefan je skinuo povez s očiju – i opet je mogao vidjeti. Možda zbog zahvalnosti, možda zbog svoje velike ljubavi prema bojama i oblicima, Stefan je zaželio Bogu i ljudima sagraditi zdanje nsvakidašnje ljepote. U potrazi za najidiličnijim mjestom obilazio je planine, koje se uzdižu iznad velike Kosovske ravnice, pa je u dolini između dva brda obrasla šumom pronašao rijeku i dovoljno prostrane livade. Klima je bila ugodna, a predio nije mogao biti dražesniji. Iz daleka je angažirao poznatog graditelja i odmah mu je nabavio dvije vrste najplemenitijeg mramora da se više ničije oči ne bi morale zadovoljiti monotonijom.

Zamišljam kako su prije sedamsto ili, recimo, čak samo prije stotinu godina putnici stizali u podnožje planina, ne samo tjelesno iscrpljeni nego još više siti ravnice, kroz koju su tumarali danima i tjednima. Kad bi konačno iz daljine ugledali manastir, još uvijek nisu slutili kakav prizor skrivaju visoki zidovi nalik princezinom velu. Na koncu su se otvarala teška vrata. Putnici su hodali ili jahali kroz dva, tri metra dug prolaz, gotovo tunel, i tek bi tada ugledali crkvu, dakle sasvim iznenada i iz neposredne blizine. Sigurno su od oduševljenja i strahopoštovanja padali na koljena. Kakvi oblici! Svaki je prozor simetričan s jednim, ali samo jedinim prozorom na suprotnoj strani, krovovi se lepezasto granaju poput dva Trojstva, okrugli zvonik krasi srebrena kupola. I nadasve beskrajna igra nijansi dviju različitih vrsta mramornog kamena. Što ljude privlači crkvi da danima i tjednima putuju ravnicom? U slučaju Dečana odgovor nije samo teološki. Sigurno ih je privlačila i žeđ za ljepotom. Razmišljam da je baš šteta što se danas u Dečane stigne veoma brzo, u svakom slučaju relativno brzo, od Beograda do Prištine po cesti punoj rupa za sedam sati, jer Srbija prometnu povezanost s izgubljenom pokrajinom otežava što je moguće više, a od Prištine taksijem za sat duže nego što je planirano, jer nova država put do srpskog manastira nije obilježila prometnim znakovima.

Potom se prisjećam dolaska, općenito Balkana, onoliko koliko sam ga propuтовao posljednjih nekoliko dana. Kao stranac ne bih želio zvučati bezobrazno, a opet, dok opisujem svoje utiske o Dečanima, moram izvijestiti i o estetskoj pustoši, koja je taj dio svijeta obuzela poput teške, smrtonosne suše. Trokatne zabatne kuće, koje

Kosovari grade danas, praktične su koliko i njihove trenirke. Sve iste, po istom, možda s interneta preuzetom modelu, sa satelitskom antenom, ali bez žbuke, dakle golih betonskih blokova. Kao što se u restoranima služi gotovo samo brza hrana, tako se na radiju puštaju isključivo lokalne instant varijante zapadne popularne glazbe, u kojima nije bitno ništa drugo osim pamtljivosti refrena. Pretpostavljam da je svrha te muzike baš da umrtvi osjećaj za ukus, jer se čini da je nitko ne sluša, a vozači rijetko reaguju kad nastanu smetnje u prijemu. Kao da su Kosovari još više od drugih balkanskih naroda izgubili svaki osjećaj za oblik, koji još uvijek možemo naslutiti po ostacima u starim gradskim jezgrama. Sve se novo reducira na puku funkcionalnost. Kao što se čini da je stanovanje reducirano samo na udobnost, tako je objedovanje reducirano na postizanje osjećaja sitosti, a glazba služi jedino progonu tišine. Naročito Priština, u kojoj je neovisnost oslobodila demone kapitalizma i izazvala neplanski građevinski bum, predstavlja užasan bučkuriš.

Štoviše, problem nije ružnoća kao takva. Socijalističke stambene četvrti ili pješake zone njemačkih gradića u neukusu nimalo ne zaostaju za Prištinom. Problem je baš ono, što mnogi Kosovari radosno doživljavaju kao slobodu, kad mašu zastavom Sjedinjenih Američkih Država, točnije apsolutna proizvoljnost oblika. Sve je moguće, a što je više novca, to je čarolija jeftinija. U skladu s tim, najveće si maštarije dopušta država kad konstruira povijest prije Billa Clintona, jer je on zapovjedio zračne napade na Srbiju i na taj način uzrokovao novi srpski poraz na Kosovskom polju. Sada njegov kip maše prolaznicima u Prištini, velik i debeljuškast poput Mickeyja Mousea u Disneylandu, samo što mu kulisu čine betonske stambene zgrade. Tu se na parlamentarnim izborima pobjeđuje obećanjem o otvaranju prvog McDonaldsa.

Onaj tko u pravilu gleda samo televiziju, taj se može veseliti fontanama osvijetljenim poput diskoteke ili zasljepljujuće bijelim spomenicima, koji su kičasti poput fantastičnih filmova. No, onaj tko je još uvijek ukorijenjen u tradiciju, svejedno koju, taj će opaziti da pogledom traži objekt, na kojem će odmoriti svoje oči, zvuk, koji će osvježiti njegov duh, ili jelo, čija priprema traje duže od pet minuta. Ne, prizor crkve, koju je sveti Stefan Uroš III. Dečanski dao sagraditi prije sedam stotina godina, čak ni prije stotinu godina nije mogao izazvati nimalo veće čuđenje.

SVE JE ZNAK

Dok ulazim u crkvu, čujem samo molitvu, neprestanu izmjenu solo litanija i korskog pjevanja. Ali gdje su monasi? Potrajat će nekoliko trenutaka dok mi ne sine da se

nalazim u narteksu, dakle u predvorju, koje je karakteristično za bizantske crkve. To je obično uži prostor, ali predvorje u Dečanima dovoljno je veliko da prihvati povorku hodočasnika, štoviše, u prošlim je vremenima hodočasnici služilo za smještaj, prije svega zimi kad su sve monaške ćelije bile zauzete, a šatori izloženi propuhu. Zamišljam da su hodočasnici, koji možda nisu sudjelovali u svim monaškim molitvama – mise i danas svaki dan traju pet, šest sati, a prije sedam stotina godina možda su trajala i duže – zamišljam da su hodočasnici neke molitvene sate provodili sjedeći u narteksu, da su ležali ili čak jeli, drijemali, sanjali ili brbljali šapćući. I u tom su slučaju opet čuli litanije, njihov nježno uljuljkujući, skrušen pjev, kao što sam i ja prije već četvrt stoljeća čuo kuranske recitacije iz džamije u Kairu, čiji je zvučnik visio na balkonu moje spavaće sobe. Nešto se odigrava u nama dok drijemamo, šapćemo ili sanjamo, ponekad čak i više nego kad razmišljamo o riječima. U svakom slučaju, stara arhitektura računa na to prijelazno stanje kad obavljamo svjetovne poslove, a istodobno sudjelujemo u svetom. Narteks zapravo nije ništa drugo nego samo još jedan zastor, kojim se svaka vrsta ljepote služi da se od nas istodobno sakrije i da nas izaziva, pa tako i naos, glavna prostorija, u kojoj se zajednica okuplja na liturgijsko slavlje i u koju ulazim kroz uski luk, više skriva nego što otkriva.

Kao i u svim drugim pravoslavnim crkvama, oltar se nalazi iza drugih vrata, kroz koja smiju proći samo svećenici. U armenskim crkvama, koje sam posjećivao u Isfahanu, kruh i vino se preobražavaju iza crvenog kazališnog zastora daleko od pogleda promatrača. Ta estetski krajnje suptilna svijest da Presveto smiju doticati samo oni, koji su se Bogu obećali kao što se žena obećava mužu – zbog toga je crveno-bijeli plašt, koji oba svećenika nose preko jednostavne odore, blagdanski – dakle, to mudro strahopoštovanje pred neposrednošću karakteristično je za sve Istočne Crkve. No, u Dečanima je sam naos dodatno podijeljen zidom na kor i prostor za vjerničku zajednicu, premda samo do visine ramena. U mraku, koji svijeće i oslikani stakleni prozori ne rastjeruju nego čine opčinjavajućim, vjernici stoje oko kora, koji je rezerviran za monahe. Nekoliko vjernika čak sjedi, nadasve stariji, utonuli u malobrojne drvene klupe, muškarci desno, žene lijevo od ulaza. Vjernici čuju kako monasi mole, ali ne vide gotovo ništa, kao što se Boga u Starom zavjetu moglo čuti, ali teško vidjeti.

Na taj način misterij svetog postaje zoran u najkonkretnijem smislu. Od monaha obučениh u crno mogu se vidjeti samo glave s bradama do prsiju. Neki su golglavi, kosa im je zavezana odostraga, neki nose visoke kape prekrivene velikim rupcem. Ponekad su glave monaha nepomične, rjeđe se pomiču tamo ovamo poput šahovskih figura. Na određenim mjestima, koja ne mogu razumjeti zbog nepoznavanja jezika, vjernici se križaju ponekad na jedan, rjeđe na drugi način. Ponekad

kažiprstom povlače uzdužnu os do trbuha, rjeđe do ispod koljena, tako da se križanje prometne u naklon.

Dakako, liturgijske konvencije, kojih se vjernici pridržavaju, nisu ništa spram predstave u koru, koju nakon svega mogu promatrati, jer poput dječaka provirujem preko parapeta na vršcima nožnih prstiju, naravno fragment predstave, jer ono što se odigrava u oltarskom prostoru, u koji smiju ući samo svećenici, ostaje skriveno čak i monasima. To je obred kodificiran do najmanjeg detalja, uzastopnih sekvenci i kadeneci, prenošen tisuću i petsto godina i u Dečanima obavljan bez izmjena sedamsto godina, simfonija gesti i koraka, melodija i tekstova, solističkih dionica i zbornskih pjesama, zveckanja i zvonjave zvona, svjetlosnih efekata, koje stvara svijećnjak dok ga nosaju i njišu, i precizno odmjerena kađenja tamjanom. U obredu ništa ne smije biti slučajno kao da treba posvjedočiti strogo ustrojstvo stvorenog svijeta. On je koncentrirana, u oblik pretočena teologija. U njemu je sve posve nužno, kao što je i u ovom svijetu sve nužno, svaka riječ, svaki korak, svako pružanje ruku, svaki zvuk, svaki miris i svaka svijeća, koju palimo i ponovno gasimo. Sve je znak, kao što je i u ovom svijetu sve znak, premda uvijek ne razumijemo njegovo značenje. Možda čak ni monasi, a kamoli obični vjernici, neće upoznati značenje svakog pojedinog detalja, pogotovo stranac, osoba, koja drukčije vjeruje ili je nevjernik, poput mene.

Premda to većina misli, možda uopće nije toliko važno razumijemo li mi to, dakle može li to čovjek razumjeti, važno je da se to zbiva, da se kruh i vino preobražavaju u Boga u određenim satima dana, tjedna, mjeseca, godine. U Dečanima učim što bogoslužje doslovno znači. Ono ne oslovljava čovjeka nego zahvalu, koja je dokinula životinjske žrtve, prinosi, kao što to kaže i sama riječ, Bogu. Za razliku od mističnog zanosa, osobni doživljaj nije presudan. Zbog toga se ne samo vjernici nego i monasi, kad baš ne pjevaju ili nisu zaduženi za neku drugu zadaću, smiju došaptavati sa svojim susjedima, čak smijati se ili zijevati. Kao što će mi to kasnije objasniti iguman, čak se najuzvišenijim stanjem smatra molitva bez prestanka, okrenutost Bogu ne samo tijekom nego i nakon mise, dok živimo u ovom svijetu, dakle dok radimo, pomažemo potrebitim, zašto ne i dok se smijemo ili zijevamo.

Budući da je bogoslužje namijenjeno Bogu, a ne čovjeku, kruh i vino se ne poslužuju vjernicima nego vjernici moraju kleknuti i usta spustiti do žlice, koju sveštenik drži u visini trbuha. I kolekta se, zato što pripada ljudima, skuplja u drugim prigodama, a propovijed je sasvim kratka, jedva duža od minute i na samom kraju bogoslužja, u gotovo neozbiljnom ili u svakom slučaju svakodnevnom tonu, naravno bez mikrofona tako da je čak i tamošnji stanovnici teško mogu razumjeti. Na koncu konca, čak nisu smjeli sudjelovati u pjevanju, gotovo ništa nisu vidjeli, a čitavu su

misu morali prestajati, šest sati svake nedjelje, a blagdanima možda i duže. “Kakva bezobzirnost!”, mogli bismo pomisliti u vremenu kad se sve, pa čak i bogoslužja, prilagođavaju promatračima, potrošačima, publici, koja na kraju krajeva sve plaća. “Kakav dar!”, mislim ja. Čini mi se da je blagotvorno da se nekoliko sati na dan ne vrti sve oko nas ili oko mene, oko nas ljudi, pa sam tim više očaran dojmovima, koje moja osjetila zbog ograničenja registriraju još požudnije, mirisom, brižljivo odmjerenim dotokom svjetla, savršenim skladom glasova i glazbala, prostorijom s kupolom nalik nebu, koja uopće nije toliko prostrana, ali je veoma visoka, i teško raspoznatljivim slikama na svim zidovima.

Još dok traje propovijed, koja se možda sastoji samo od organizacijskih uputa, prvi vjernici napuštaju crkvu. Unatoč fizičkom naporu, čini se da su raspoloženi, mnogi nasmijani, duševno okrijepljeni, premda bi promatrano izvana, iz našeg slobodnog svijeta, koji se na Kosovu danas toliko puno cijeni, trebali izgledati baš poniženo, u najmanju ruku kao potrošači isključeno.

I POLITIČKA ZADAĆA

Nakon bogoslužja vjernici objeduju zajedno s monasima. Često su doputovali izdaleka. Jela su jednostavna, hranjiva i aromatična, povrće, sir i vino, koje su proizveli monasi, uz to juha, riba i puding kao desert. Ne priča se mnogo, monasi gotovo nikako, u svakom slučaju ne više nego tijekom samog bogoslužja. Zato jedan monah čita naglas iz Biblije, stojeći za pultom. Kao i sve vrste dnevnih dužnosti, naročito služenje bližnjima, i dva se dnevna obroka smatraju molitvenim vremenom. Ne pokazujući vidljivo negodovanje, vjernici primjećuju da se ne križam ni prije ni poslije jela. Odnos kršćana na Kosovu prema muslimanskoj većini je napet, to se nažalost ne može okarakterizirati drukčije, ali iza manastirskih zidova izgledaju radosno. Nekolicina monaha, koji mi uzastopice upućuju prijateljske poglede, izgledaju čak naprosto oduševljeno zato što se netko, tko vjeruje drukčije ili je nevjernik, zanima za njihovu tradiciju.

Igumanu, ocu Savi, koji mi nakon jela pokazuje manastir i njegov nevelik zemljišni posjed zaštićen bodljikavom žicom, dobro su poznati uzroci napetosti između naroda i na taj način ujedno između religija, koje postoje na Kosovu. Iako je njegov manastir tijekom rata više puta napadnut, a monasi sve do danas ne mogu kupovati u susjednom selu zato što moraju biti spremni na prostačke provokacije ili čak fizičke napade, otac Sava ni jednom riječju ne odaje dojam da bi krivnju pripisao samo

drugoj strani. Upoznat je s poviješću ratova, koji su pratili raspad Jugoslavije, i svjestan je koliko su puno prepatili muslimani od Srba na drugim mjestima. U samom su manastiru pružili smještaj mnogim muslimanima, koji su izbjegli iz Albanije. Otac Sava sam od sebe spominje pravoslavne svećenike, koji su tijekom rata blagoslivljali oružje srpskih vojnika, premda i on naglašava da Srpska pravoslavna crkva kao takva nikad nije odobrila rat, a kamoli okrutnosti i napade. Ali je li se nakon toga Srpska pravoslavna crkva distancirala od svećenika, koji su blagoslivljali oružje, je li izrekla samo jednu riječ žaljenja, primjerice zbog Srebrenice? Otac me Sava moli da njegov odgovor ne zapišem.

Monasi i monahinje na Kosovu izloženi su pritiscima sa svih strana. Nacionalisti u Srbiji tvrde da su manastiri na Kosovu mitska kolijevka njihova vlastitog naroda i rogo bore protiv bilo kakvog znaka prihvatanja kosovske neovisnosti. Većina Kosovara manastire na Kosovu smatra ne samo predstražom nego suštinskim izrazom srpskog nacionalizma, protiv kojeg su se uspješno pobunili. Igumani poput oca Save, koji se moraju prilagoditi političkim prilikama da bi osigurali opstanak srpskih manastira na području, koje je postalo neprijateljsko, nalaze se između čekića i nakovnja. Kad prihvate kosovske putovnice, ozloglašavaju ih Srbi. Kad ne prihvate kosovske putovnice, ozloglašavaju ih kao Srbe. A to je tek krajnje jednostavan primjer rastrganosti, u kojoj se monasi nalaze.

Pritom otac Sava srpske manastire na Kosovu ne smatra nacionalnim pitanjem. Njihov opstanak za njega predstavlja religijski imperativ. To su najstariji manastiri Srpske pravoslavne crkve općenito. U njima se i samo u njima do najmanjeg detalja obavlja onaj isti obred, koji je već prije sedamsto godina bio stariji od sedamsto godina. I to je istinska svjetska kulturna baština Dečana i drugih srpskih manastira na Kosovu, ne oniks ili breča, čak ni slike, koje njihovu unutrašnjost čine opčaravajućom. Svjetska kulturna baština je sam taj obred, taj liturgijski proces sam po sebi. Ne mogu se zapravo dosjetiti ni jedne druge religijske prakse, koja poput pravoslavne liturgije postoji toliko stoljeća praktično nepromijenjena i toliko fantastično iznijansirana. No, to uprizorenje božanske ljepote nemoguće je sačuvati izvan monaške zajednice. Nemoguće je u tančine zapisati tijek liturgije, nemoguće je učiti liturgiju na bogoslovijama. Riječi i pjesme, korake i radnje, sekvence i ritmove može sačuvati samo monaška zajednica, koja ih svakodnevno uvježbava satima. Čak i latinska misa, koja mi se činila tako veličanstvenom, uspoređena s njom izgleda naprosto jednostavno. Zbog svog brzog redosljeda i oštrih cezura djeluje gotovo birokratski. A opet njezin je primjer poučan. Kad se jednom prekine, ponovna uspostava tradicije odveć se lako izobličila u ideologiju. Zbog toga očuvanje liturgije, njezina zaštita i njegovanje tamo

gdje još uvijek postoji bez prekida, ne predstavlja samo duhovnu radost ili estetsku fascinaciju. To je istodobno i politička zadaća, kako će to Kosovari shvatiti jednog dana, jer neotradicionalisti čine puno više zla u islamu nego u kršćanstvu.

SVAKOG DANA, SVAKOG TJEDNA, SVAKOG MJESECA I SVAKE GODINE

Otac Sava bio bi savršen uposlenik konferencijskog centra za međureligijsko razumijevanje, i to ne samo zato što odlično govori engleski. Svestrano je obrazovan i izvan granica kršćanske teologije, a posebice se zanima za sufizam, koji na Balkanu sve do danas prožima pobožnost mnogih muslimana i na taj način djeluje kao bedem protiv fundamentalizma. Sa svojim umjerenim političkim ocjenama, koje nastoje oko usuglašavanja i razumijevanja, otac Sava možda nije tipičan predstavnik Srpske pravoslavne crkve. Utoliko je sposobniji srpskom pravoslavlju pružiti privlačnije lice od onoga, koje o njemu gaji Zapadna Europa, islamski svijet, ali i intelektualci i sekularni krugovi u njegovoj zemlji. Ponekad se otac Sava stvarno zatekne na okruglom stolu ili prijemu kod političara, ali ne često, što je moguće rjeđe, kaže. Svojom najvažnijom zadaćom smatra sam manastir. Držati na okupu bratsku zajednicu, njegovati obred, nadgledati poljoprivredno dobro zajedno s vinogradarstvom i pečenjem rakije, brinuti se o gostima, organizirati karitativne poduhvate, koji se za monahe podrazumijevaju, pored dugih molitvi pronaći čak malo vremena za bavljenje znanošću, sve je to zbilja dovoljno zahtjevno. Na koncu konca, svjesno se opredijelio za monašku osamu, a ne diplomatsku službu.

– Kad netko stupi u manastir, podsjeća otac Sava, sasvim točno zna što ga očekuje, jer je u manastiru oblik svakog dana, svakog tjedna, svakog mjeseca i svake godine unaprijed propisan.

Naravno, monasi nisu samo različite dobi nego dolaze i iz posve različitih, što-više suprotstavljenih svjetova. Među njima su fakultetski naobraženi muškarci, čak umjetnici i rock-glazbenici, bivši ovisnici o drogi, kojima je manastir spasio život, ali i jednostavni muškarci, obrtnici, seljaci, nadničari, a opet i muškarci, koji su osjetili monaški poziv dok su bili posve mladi. U Dečanima još uvijek pronalaze malo vremena da se posvete hobijima, uključujući i one iz prijašnjeg života. Jedan baš rado čita prije večernje molitve, drugi ostaje duže u vrtu ili svira. Možda je on, otac Sava, zbog svojih sposobnosti i znanja baš prikladan za upravljanje manastirom, ali to je sve.

– Ali to opet nije samo pitanje organizacije, primjećujem. Vi zastupate manastir i u vanjskom svijetu.

– Da, ali nisam zadužen za izražavanje reprezentativnog mišljenja.

Monasi sigurno zastupaju različita politička gledišta, objašnjava mi, ali s njima nije baš detaljno upoznat, jer o politici međusobno razgovaraju rjeđe nego što bih ja to mogao pomisliti kao autsajder. Možda s nekima od njih čak izbjegava razgovarati o politici da bi izbjegao kontroverze. Važan je zajednički temelj, a to je praksa, stabilan, stotinama godina star, svakog dana isti raspored njihova života.

– Stabilan koliko i sama liturgija?, pitam ga.

– Da, otprilike kao i sama liturgija, odgovara otac Sava.

Nalazimo se na travnjaku ispred crkve. Posjetitelji su već davno ponovno otputovali kući. Mnogi od njih žive daleko. Napolju u kontejneru talijanski se vojnici još uvijek dosađuju. Ocu Savi je možda četrdeset, možda pedeset godina, dakle poprilično je mlad za igumana. Čini se da više podnosi nego što uživa u znakovima veleštovanja, koje mu iskazuju monasi i drugi vjernici, naklonima i rukoljubima, koji nisu upućeni njemu nego instituciji, koju predstavlja kao iguman. Glas mu je topao, a narav vidno ljubazna, štoviše vedra. Ispod mantije mu strši trbuh, koji svjedoči i o životnim užicima, pretpostavljam dobrom jelu i vinu. On nije asket, pogotovo nije otuđen od svijeta.

– Za nas je sve regulirano, kaže otac Sava, i to je beskrajno oslobađajuće. Znamo točno kako će izgledati naš današnji, sutrašnji ili prekosutrašnji dan. Sve se odigrava u ovim zidinama, po potrebi i na okolnim poljima. A kad nas Bog pozove s ovog svijeta, dovoljno je da nas odnesu samo nekoliko metara dalje. Pogledajte, tamo prijeko. Naše se groblje nalazi odmah s druge strane crkve.

Otac Sava to smatra veoma lijepim prizorom.

Navid Kermani (1967 Siegen, Njemačka), njemački je pisac, publicist i doktor orijentalnih znanosti iranskog podrijetla, općenito jedan od najprofiliranijih i najutjecajnijih živućih njemačkih intelektualaca. Studirao je filozofiju, orijentalistiku i dramu u Kölnu, Kairu i Bonnu. Doktorirao je disertacijom naslovljenom “Bog je prekrasan: Estetsko iskustvo Kurana” koja je, doživjevši više izdanja na njemačkom, objavljena i na engleskom.

Kermanijev izuzetno raznovrstan i obiman književni opus oscilira između dva pola, konkretno božanske objave i književnosti, religijskog i estetskog iskustva, duhovne povijesti obilježene islamom i njemačkogovorne duhovne povijesti, jednom riječju Istoka i Zapada, na što zorno upućuje naslov njegove esejističke knjige “Između Kur’ana i Kafke: Zapadno-istočna istraživanja”.

Autor je više romana, esejiističkih knjiga o književnosti, politici, islamu, Bliskom istoku i kršćansko-muslimanskom dijalogu, ali i putopisnih reportaža i dnevnika, od kojih su dva objavljena na hrvatskom u zagrebačkoj izdavačkoj kući Ljevak, i to: “Izvanredno stanje: Putovanje u uznemireni svijet” i “Uzduž rovova: Putovanje istočnom Europom sve do Isfahana”.

Dobitnik je brojnih prestižnih nagrada i priznanja za svoj književni i akademski rad. Pored “Nagrade za mir Udruženja njemačkih knjižara” (2015), izdvajaju se Kulturna nagrada Savezne države Hessen (2009), Buben-Rosenzweigova medalja (2011), Nagrada Kleist (2012), Nagrada za javni nastup Ciceron (2012), Nagrada Joseph Breitbach (2014), članstvo u Akademiji znanosti, humanistike i umjetnosti Nordrhein-Westfalena (2015).

Objavljivanjem autorova putopisa s Kosova, najavljujemo skori izlazak njegove knjige “Nevjerničko čuđenje. O kršćanstvu” u izdanju Synopsisa, Sarajevo – Zagreb.

Prijevod s njemačkog i bilješka Alen Krišić

Željko Ivanković
ZOV MORA

Zov mora ili izazov mora, posve drukčiji od onoga *Thalatta, thalatta* sa slike Otona Ivekovića “Dolazak Hrvata”, kao zov takozvanog toplog mora, mora srca svijeta, mora Mediterana, osjetio sam za svojih davnašnjih berlinskih dana kad sam pošto-poto htio vidjeti Rostock, osjetiti “dah sjevera”, još to baš i nije neki sjever, osim ako nakon Jadrana ili mediteranskih mora svako drugo more nije sjever. Ma, sjever je sve gdje se ne možeš normalno u lipnju kupati. Čuj, ne možeš!?! Ne možeš po našim mjerilima. Jer, zar Sjevernjak ima problema u svome moru i u svome lipnju s nekakvim kupanjem? Ali, da se ne lažemo, unatoč čudesnim ljepotama sjevernih gradova, to njihovo more odaje više nego depresivnu sliku svijeta. Čak i u čudesnim gradovima kakvi su Amsterdam, Stockholm ili Oslo, primjerice.

O, naš Mediteran, zavapio bi tkogod ga je ikad doživio, svejedno s koje god njegove strane i u bilo kojem pritom mikromoru bio. Mikromoru? Pa valjda se to tako ima smisla nazvati. Pitat ću Mlečane, nakon što sam posve slučajno jednom naletio na kartu na kojoj se cijelo Jadransko more zove Mletački ili Venecijanski zaljev. Čuj, svi mi tek njihov zaljev?! Baš megalomanski drsko i arogantno, ali...

Posebnu privlačnost sjevera uvijek sam nalazio u njegovoj dominantnoj arhitekturi bitno drukčijoj od mediteranske. Te kuće, zgrade u nizu, uz more, kakve se mogu vidjeti jednako u norveškom Bergenu, belgijskom Bruggeu, nizozemskom Amsterdamu, njemačkom Lübecku i Rostocku privlačile su me i poljskom Gdanjsku... No, dakako, to niti jest niti može biti jedino što me privlači priobalnim krajevima sjevernih mora.

MALBORK

Ako prosječan bosanski čovjek u svijesti asocira utvrđene gradove, onda mu se pojave Bobovac, Srebrenik, Jajce, Vranduk, a ako pomisli na dvorce onda su to Versailles, Sanssouci, Schönbrunn... Govorim, dakako, samo o nekima od onih koje sam posjetio, koje sam vidio, u čijim sam ljepotama uživao. A onda mu se ukaže Malbork. I gdje ga smjestiti? Među utvrde, tvrđave, tvrde gradove ili među dvorce?

Tako je to kad iz male Bosne u kojoj je sve malo, mali gradovi, male rijeke, mala povijest zakoračite u veliki svijet, velike zemlje s velikim rijekama i velikom poviješću..., pa je jedno toliko malo da se suvremeni čovjek pita kako su uopće svi toliki velikaši, vojnici, svećenici, posluga mogli stati u te naše skućene prostore, a drugo toliko veliko i raskošno da se čovjek pita, kome je to toliko i uopće zašto trebalo... A ne poredim. I tko bi, uostalom, poredio obrambene srednjovjekovne kule s palačama-dvorcima iz stoljećâ poslije toga? Samo razmišljam o različitim veličinama svjetova i impresioniran dvojim kako točno imenovati taj srednjovjekovni Malbork, kao dvorac ili utvrdu teutonskih vitezova na rijeci Nogat, istočnom rukavcu Visle, u velikoj delti Visle, četrdesetak kilometara južno od Gdanjskog zaljeva, građenu u vremenskom rasponu većem od 250 godina koji sam posjetio na svome putu iz Varšave na Baltičko more, nekoliko sati prije nego sam ga, nakon toliko godina, ponovno vidio.

Njegovo njemačko ime, Marienburg, ime koje je dobio po svojoj zaštitnici Blaženoj Djevici Mariji, ne treba miješati s drugim dvorcima istoga imena u Njemačkoj (Aalen, Hanover, Hildesheim i sl.). Najveći gotički dvorac cijele Europe velika je i snažna obrambena tvrđava gledano izvana s opkopima, zaštitnim šancima, kulama i utvrdama, a iznutra je dvorac ugodan za življenje u vremenu od zadnje četvrtine XIII. stoljeća do početka XV. stoljeća. Onda – utvrđeni dvorac. Neka tako bude. Središte vojničkog i vjerskog, teutonskog reda i najmoćnija teutonska utvrda u unutrašnjosti, na susretištu vodenih putova tadašnje sjeverne Europe, od Baltika do Sjevernoga mora. U mreži zamaka i utvrda pribaltičkog ozemlja. Vrhunac je dosegnuo u godinama 1308. – 1410., kad je bio dijelom Pruske, nakon čega se vraća pod poljsku vlast kad i počinje postupno opadanje njegove moći i najposlije podlaganje poljskom suverenitetu. Kad se izvana gleda njegova grandioznost biva i jasna njegova moć i sposobnost ratovanja s velikašima i suverenima onoga doba. O, pomislih, jadni mali moj Bobovac, koliko god bio zaklonjen svim brdima i okolnim kanjonima, pa se namiješih djetinjoj usporedbi neusporedivog.

Teutonski red ili Njemački viteški red s vremenom će, kao gospodar istočno-baltičkog priobalja, i sam postati dijelom velike Hanzeatske lige trgovačkih gradova,

kao ne-grad u cijeloj ogrlici gradova od Novgoroda do Londona, s najviše dakako njemačkih trgovačkih gradova. Tu je bilo i sjedište reda, središte te križarske države kojom je upravljao generalni kapitul i Veliki meštar reda.

Bivajući snažan i nezavisan dugo se opirao pripadati bilo kome. Premda dijelom tadašnje istočne Pruske, pripadat će i Poljskom Kraljevstvu i Njemačkom Carstvu, a danas, kao srce grada Malborka, važi za najveći europski dvorac od opeke. Podaci govore da se prostire na dvjesto pedeset tisuća četvornih metara, te da je napravljen od trideset milijuna opeka... Brojke koje mi ništa ne znače, osim – nezamislivo ogromne.

Gledan iznutra, kako rekoh, dvorac je – mjesto ugodna življenja. A i ne bio?! Iznutra su to, mora se ući da bi se sve to istinski vidjelo, dohvatilo, doživjelo, dvorac u dvorcu u dvorcu (Gornji dvorac, Srednji dvorac, Preddvorac), tri dvorca jedan u drugome, koncentrična prstenasta arhitektonska priča kakva je, gle asocijacije, Andrićeva priča “Prokleta avlija”. Tek iznutra se istinski može vidjeti kako je sve, potencijalno, funkcioniralo. I vjerski i vojnički. Kako su funkcionirali svi segmenti života, od obrambenih straža koje su opsluživale kule, preko kompleksne vojne logistike, do vojno-političkog segmenta i na vrhu piramide reda kao vjerske organizacije.

Tako strukturiranu životnu piramidu jasno strukturira i demonstrira i dvorac sa svim svojim sadržajima, da gotovo uopće nisu potrebne naknadne rekonstrukcije mogućeg rasporeda.

Mjesto odmora straže, kuhinjski i blagovaonički prostori, mjesta za posluhu, toaleti, spavaonice, do mjesta za visoko plemstvo reda i njegove čelnike. A muzejski postavi koji danas ispunjavaju značajan dio prostora živo dočaravaju gotovo sve segmente tog života, koji je bio em vjerski, em vojnički strogo centralistički strukturiran. Onaj ratne i viteške opreme i rekvizita toga doba posebno je zanimljiv i u bogatoj zbirci artefakata i u modernoj inscenaciji tadašnjeg mogućeg ratnog sraza na širim povijesnim prostorima, jer ipak su teutonci sudjelovali i u križarskim pohodima.

Ipak, više od toga zainteresirao me postav ukrasnih predmeta od jantara ili ćilibara, te zaleđene smole, čudesnog zaleđenog meda, kako se moja mašta igrala prvim asocijacijama, dok sam se prisjećao da je Danzig, uz Königsberg, bio jedno od središta umjetničke obrade ili izrade umjetničkih predmeta od jantara.

On me, osim što me zadivio najrazličitijim umjetničkim i zanatskim izvedbama u jantaru, na tren i vratio u Sovjetski Savez Gorbačovljeva doba, u vrijeme kad sam bio u Moskvi i Lenjingradu i otuda donio nekoliko poklona od ćilibara. Tada sam još ili tek saznao da je ime jantar ruski, prema latinskom, naziv za ono što smo mi znali pod pojmom ćilibar koji je k nama preko turskoga došao iz perzijskog.

Relativno jeftino sam kupio te jantarne darove u Lenjingradu, koji mi je tada bio nekako dijelom Baltika, jer su nas bili smjestili u ogromni hotel za strance Pribaltiskaja. Kažem jeftino, jer mi se nikako njihova cijena nije poklapala sa spoznajom da su Rimljani jantar zvali zlatom sjevera, kojim su obilovale obale Baltika, koji je eksploatiran iz Baltičkog mora. Doduše, ništa u tadašnjem Gorbačovljevom SSSR-u nije imalo cijenu usporedivnu s našim, pa je jeftina kineska svila, jantar ili kavijar iznenađivala jednako kao i iznimno visoka cijena alkohola, ženskih najlon čarapa ili hlača farmerica, koje smo mogli ondje prodati.

GDANJSK, SOPOT, GDINJA

Sve je to nekoć bio prostor teutonskih vitezova, pa i Kašuba tog zapadnoslavenskog naroda koji živi u Poljskoj pokrajini Pomeraniji, rekli bismo Pomorju, ustvari potomaka starog slavenskoga plemena Pomeranaca nastanjenog između rijeka Odre i Visle... Ponavljajući to u sebi kušam provjeriti identificiram li precizno svijet u koji uranjam u kasno popodne, predvečer.

Posjet Gdanjsku posjet je višestruko mitskom mjestu u mojoj svijesti. Mitskom bi ovdje bilo točnije reći mjestu mojih nevelikih znanja, popunjenih selektiranim stereotipima, kakve obično imamo o nečemu što nedovoljno znamo, a napabirčili smo o tome tolike međusobno nevezane informacije. Kad prvi put čujem za njega on je, školski rečeno, Gdanjsk u Poljskoj, a onda mi se s čitanjem Güntera Grassa, neki će reći kašupsko-njemačkog pisca (majka kašupsko-katoličkog identiteta, a otac protestantsko-njemačkoga), u jednom širokom povijesnom kontekstu, zadugo Gdanjsk otkriva kao Danzig, da bi najposlije s epohalno važnim pokretom solidarnost opet i do kraja ozvučio svoje ime Gdanjsk. Govorim o zvučnosti njegova imena u mojoj svijesti, a ne o povijesnoj, zemljopisnoj ili političkoj dimenziji svijeta u kojemu su imena odraz "igara prijestolja", najčešće između Poljske i Pruske.

Misliti Gdanjsk, a ne misliti ga u simbiozi tromjesta (Trojmiasto), struka bi rekla konurbaciji, sa Sopotom i Gdinjom, značilo bi isključiti daleko širi kontekst, premda o druga dva "mjesta" jedva da sam što više znao, osim da su, moguće, sateliti, bit će mondenski ili ipak i samo turistički sateliti, jednog brodogradilišnog, prije svega ostalog – industrijskog i radničkog središta, grada. U jednome dominiraju radna odijela, a u drugome, bit će onaj mondenski svijet Zapada kakav, u tim vremenima, više razumijevam iz ipak autsajderske perspektive, ne mogu si tu pomoći, djelâ ruških klasika nego iz eminentno insajderske pozicije Thomasa Manna.

Najopćenitije, bio bi to odnos nalik onome između naše Rijeke i Opatije. No, i to, dakako, pojednostavljujem, jer i Gdinja je bila luka iz vremena dok je Gdanjsk još uvijek Danzig, dok Gdanjsk još uvijek nije bio poljski, a napose između dvaju svjetskih ratova kad je Gdinja postala i najvećom lukom na Baltiku. Danas je Gdinja tek, ili srećom samo, pomoćna luka Gdanjsku, tako da se više može posvetiti turizmu i onim ne-radničkim, atraktivnijim segmentima pomorstva, s pomorskom akademijom ili institutom za pomorsko ribarstvo...

Ono što mi priču o Gdanjsku i Gdinji čini povijesno intrigantnijom činjenica je da je Gdinja imala prvu crkvu na obali Baltičkog mora. Crkva je, ta činjenica je ovdje priča o društvenom i identitarnom statusu nekog mjesta. No, zato Gdanjsk danas ima Crkvu svete Marije kao najveću crkvu na svijetu građenu ciglom. Hvale se njezinom duljinom od 105 metara. Zašto ovo ističem? Pa zato što su to, jedna kao prva, a druga kao najveća, statusni simboli, pokazatelji gospodarske i političke važnosti nekog mjesta u povijesti neke sredine, dakle važnosti u nacionalnom, povijesnom, ali i kulturološkom smislu. Dakako, u potki svega toga stoji ekonomska moć i značenje sredine... Kad je u pitanju velika Crkva svete Marije, uz nju treba reći da nosi sva obilježja njemačke gotike iz vremena Hanse, možda bi točnije bilo reći baltičkog varijeteta gotike. Da je to bilo moguće treba znati kako je Gdanjsk nekoć bio baltička luka u koju su uplovljavali i Englezi i Nizozemci, tada svakako najveće pomorske sile ovoga dijela svijeta, čak ponajveće svjetske pomorske sile. Ipak, najstarija crkva u Gdanjsku je Crkva Svete Katarine. Ona datira spočetka XIII. stoljeća, i također je građena u gotičkom stilu.

Dok mi neke činjenice bruje u glavi, dok se negdje slažu i sondiraju u opću sliku prostora koji obujmljujem pogledom, a mi smo ono što gledamo, opet se sjetih Brodskog, rekao bi opća atmosfera mi se vizualno čini važnijom od činjenica, pa ono što oči vide zapahnuje činjenice... Hladnoća zraka uz more, prhutav snijeg barem koji centimetar viši od onoga u Varšavi, zaledeni rubovi mora, koji na tren izgledaju kao da more nagriza led a na trenutak kao da led hladnim zubima zagrizu vodu, pa mi sjećanje na grozne, meni uvijek nekako prljave pješčane plaže iz Rostocka, preplavljuje duga bjelina leda, nebrojene ledene sige i naslage prašinstog snijega nad kojim cvokoću galebovi. Tako more, promrzli galebovi, led i hladnoća sjevera posve u stranu guraju Rostock koji sam vidio u prelijepom sunčanom svibanjskom danu. No, daleko od svake pomisli da se skvasi išta više od gležnjeva.

No svejedno, more Sjevera, bilo ono u Rostocku, Gdanjsku ili Bergenu, grije me vlastitom intrigom. No, ne i nekom drugom privlačnošću, premda šarm Bergena još živi u meni. Dapače, kad bih htio malo prenaslogiti, rekao bih ostavlja me

emocionalno praznim, polupraznim ili barem – neispunjenim... Je li to stoga što sam mentalno previše zarobljen Mediteranom, pitam se, a tek na kraju i daleko iza tog pitanja i svih mogućih upitnika koje bih ovdje stavio, javi se asocijacija na Matvejevićev *Brevijar*. Možda bi neka kulturološka studija o ovom dijelu svijeta, slična Matvejevićevom *Brevijaru*, bitno oplemenila hladne činjenice o tom povijesno i zemljopisno važnom bazenu.

Sličan mi je ovakav dojam o moru, lijeno se prisjećam, ostavilo i iskustvo Pacifika duž cijele kalifornijske obale, kojoj se ne može oduzeti ništa od njezine čudesnosti, od vizualnih senzacija što ih daruje strpljivu vozaču koji se, umjesto za highway, odluči voziti “okolo obalom”, primjerice od Los Angelesa do San Francisca...

Čak ni dodir s vodom Pacifika i pokoje hladno kupanje u njemu, ne može pokvariti iskustvo Carmela ili Montereya, ali to ipak nije “moje more”, ono koje ću doživjeti i daleko od svoga Jadrana, u Aleksandrovom Halikarnasu, današnjem Bodrumu, turskom San Tropeu, kako mu tepaju, ili u Valeryjevu Sèteu, u Oksitaniji... Moje je more ipak Sredozemno, a moj zaljev, moja mentalna luka, istočni Jadran!

Na večernju šetnju Gdanjskom zove pogled na kanal u povijesnom središtu grada obasjan raskošnom rasvjetom koja kao da hoće reći kako i Sjever ima svoju raskoš, na noćnu me šetnju zovu i noćne slike dijela panorame, građevine duž kanala, iza kojih vire vrhovi tornjeva, slike kakve nosim iz Amsterdama ili Bergena. Moj tadašnji Rostock bio je odviše istočnonjemački da bi si mogao priuštiti takav svjetlosni shaw.

Jutro će, novi dan, kad jedna druga svjetlost, doduše plitko, ogoljeva svijet, pokazati lego svijet uskih pitoresknih kućica uz kanal ili u luci, uredno naslonjenih jedne na druge da se ne bi prevrnule kad naiđe sjeverni vjetar, pa na tren ne znate jeste li negdje uz Amstel, uz Sjeverno ili Baltičko more, na južnim njihovim ili sjevernim obodima, ako je to uopće važno, dok uživate u arhitekturi koja je opisala ta mora koloriranim stambeno-poslovnim zidovima, čiji niz, gledano poizdalje, stvarnim čini tek ljuljkanje visokih jarbola koji se poigravaju s njihovim vertikalama... Jutarnja svjetlost ih boji jednim tonovima, podnevna drugim, a zalazeća svjetlost nekim trećim, pa vam mašta gotovo i nije potrebna da biste se, prohtije li vam se i odhrvate li se zamamnosti izloga, uronili u fragmente nordijskih bajki kojima zima, kraj prosinca, pridodaje neku sivkastu patinu. Onu zbog koje mi se budi u sjećanju Delalićev naslov norveških narodnih bajki – Istočno od sunca, zapadno od mjeseca... A s mišlju o zimi vraća mi se jedna davnašnja misao Josifa Brodskog o zimi kao apstraktnom godišnjem dobu, koja ovdje, možda više nego drugdje, živi svoju stvarnost.

Dan otkriva raskošnu arhitekturu grada, središta života, arhitekturu nizozemskog štihla koju napose volim, a koju oduvijek vežem i uz stare njemačke gradove, jer

sam je ondje valjda prvi put vidio, susreo i upoznao. Vežem je uz gotiku koja ima u sebi nešto moćno, robusno i barbarski monumentalno, jako, stameno, ali i smjelo, inovativno, k nebu uzdižuće... Sakralno veličanstveno.

Nemoćan pred brujom asocijacija, nemoćan sam i pred stvarnošću, pa za šetnje Sopotom, velikim molom, ustvari drvenim gatam, drvenim pristaništem iz 1928. koji je sa svojih 512 metara najdulji u Europi, i za kave u Wedelu, za šetnje Gdinjom, njezinom lukom, ne uspijevam od sebe odbiti netom pročitani e-mail dragog zagrebačkog prijatelja Tadije Bubalovića. Ovdje su me sustigli njegovi dojmovi o mojoj monografiji o Varešu: *Da ne duljim: visoka razina teksta (informativan, edukativan, vjerodostojan...), sadržajno bogat, konzistentan i sustavno postavljen, brojne efektne slike imaju svoju priču...! Što će vrijeme više protjecati, bit će sve vrijedniji! Izvanredan povijesni uradak! Za generacije koje dolaze! Oprema decentna, vrhunska! Jednom riječju, izvrsno!*

Na jednu stranu čisti stjecaj okolnosti pa čak i laskavost ocjene, ali da me to sustigne u takvom stanju oduševljenja ručkom u ambijentu prelijepog ribljeg restorana, gdje u toplini zimskog dana jedemo list i atlantski bakalar, pijemo galicijsko vino i poljsko pivo Żywiec i najednom nestane vanjski svijet, s one strane prozora ostanu zima, snijeg koji je uz Baltik veći nego u Varšavi, drhtavi galebovi, jednako gdanjski parobrod Soldek kao i golemi jedrenjak Dar mladeži u Gdinji, kao kopča s ovdašnjim svijetom od prije četrdesetak godina... Sve proguta neka lijepa, premda ne baš posve nijema tišina. Tišina topline skrite pred bijelom hladnoćom.

I sve najednom ima druge tonove, ono tobožnje stvarno vani, boji se emocionalnim iznutra. I više nisu važni detalji, jer cjelina počinje uspostavljati dominaciju, pa na moje spominjanje Kašuba Güntera Grassa, kažu mi i Donald je Tusk, bivši poljski premijer, Kašub; na spomen Amber Sky Kola moja je asocijacija Prater, na dizanje mosta u Gdanjsku, prije nego van Goghov most Langlois u Arlesu ili londonski Tower Bridge, asocijacija mi je dizanje mosta na Nevi za bijelih noći u Lenjingradu iz Gorbačovljeve ere... pa se sve, doduše pažljivo kontrolirano, razlijeva u veliki svijetli akvarel. I mirisi su već drukčiji. Mora sjevera nemaju, uz studen i led, onaj neprijatan miris truleži kakav imaju za iole toplijih dana, nemaju onu tako bolesnu ariju kakvu pamtim iz Rostocka (pa se pitam je li to miris pijeska?), kakvu olfaktorno impliciram u Viscontijev film "Smrt u Veneciji", a što mi ne može odagnati čak ni čudesna Mahlerova glazba, koliko god Lido ili cijela Venecija bili srce Mediterana... A miris je, reći će u svom putopisu o Veneciji, "Vodeni žig" Brodski, tek "narušavanje ravnoteže kisika".

Sjedenje uz tople plinske grijalice u ambijentu ribljeg restorana ili kakve svijetle konobe, razlije mi pred očima slike Sopot. Ladanjsko mjesto dancinških bogataša,

ponavljam u sebi. Jer, teško je uz tu kvalifikaciju reći – gdanjskih bogataša. Uz Gdanjsk mi, u asocijativnom polju, nekako normalno ide Solidarnost, Walesa, radnički štrajkovi, pa i čudesna arhitektura, europsko nogometno prvenstvo (2012.) s modernom sportskom arenom, ali bogataši – ne.

Glavna je avenija Ulica Bohaterów Monte Cassino, pješačka zona s trgovkama, pubovima i galerijama, ali zadržim se pred krivom kućom (Krzywy Domek), zgradom nelinearnog arhitektonskog oblika, koju su uradili arhitekti studija Szotynski što su, kaže se, inspiraciju crpili iz stripova Jana Szancera. Tako kažu, a moja asocijacija je Beč – zaigrani Hundertwasser, jedan od ekstravagantnih bečkih simbola, nije li prejako reći, baš kao što Gaudi simbolizira Barcelonu. Samo što su kod Hundertwasserove kuće, važne, čak prevažne boje, ovdje ipak dominira igra oblika. I onda dugo u sebi razvlačim usporedbu priobalne arhitekture sjevera s krivom kućom. Jedno me oduševljava konstantom, lego projekcijom, a drugo zaigranošću nekoga kome je lego svijet strogo ili samo preozbiljno strukturiran.

Ponovno se osvjedočujem u jednom napisano – Putovanje je, ustvari, uspoređivanje. Ako to, uostalom, nije i sav život.

ŽIVOT®

ESEJI

Pišu:

Miroslav Palameta
Edisa Gazetić

Miroslav Palameta

SEDAM BRONČANIH PJESAMA VESELKA KOROMANA¹

Pisac po opredjeljenju, pjesnik po vokaciji, Veselko Koroman autor je trinaest knjiga pjesama, romanopisac, putopisac, esejist, kritičar, književni povjesničar i antologičar. S ukupnim djelom, koje “privlači pozornost i zadovoljava receptivno očekivanje širom i dubinom modernog senzibiliteta”, kako kaže Pavletić, on je obilježio visoke domete hrvatskog pjesništva od sredine prošlog stoljeća do danas. U književnost je ušao sredinom pedesetih godina s onom generacijom pisaca koji su mogli pisati po svom vlastitom izboru bez ideološki opterećenog diskursa. Dublji osjećaj demokratičnosti i stvaralačke slobode, o čemu i danas rado govore povjesničari književnosti, pratili su književni časopisi s posve novim orijentacijama, čiji je konačni profil i utjecaj ovisio o obrazovnom i intelektualnom profilu uredništva. Odmah nakon Krležina govora u Ljubljani u Zagrebu su se pojavili *Krugovi*, pa onda na početku šezdesetih *Razlog*, a u međuvremenu *Umjetnost riječi*, rezerviran za teorijska i kritička pitanja, kao što su u Sarajevu pokrenuti *Život* i *Izraz*. Međutim, ta nova koncepcija stvaralačkih sloboda imala je i svoju tamnu stranu. Nju diskretno slijede novi ideološki kanoni za pripadnost hrvatskoj književnosti u kojima dominira teritorijalno-republička pripadnost. Pri tom se etnička odrednica u nazivu hrvatskog jezika i književnosti pokušava snažnije kontaminirati upravo teritorijalno-administrativnim smislovima. Razlogovci i krugovaši, kako se u povijesti književnosti nazivaju suradnici spomenutih zagrebačkih časopisa, postali su predstavnici glavnih tijekova hrvatske književnosti, što je u smislu formalnih kriterija posve logično. Međutim, izvan ta dva kruga stvarali su

¹ Tekst je čitan prilikom postavljanja brončanih odljevaka s Koromanovim pjesmama početkom ljeta 2023. u Ljubuškom

književnici također velikog formata, poput Veselka Koromana, ali su oni ostali izvan te matice, kao što jasno potvrđuje Frangešev književno-povijesni priručnik iz 1987. Pored toga, starija hrvatska književnost u Bosni i Hercegovini, koju su uglavnom stvarali franjevci, preimenovana je u franjevačku književnost, što je funkcioniralo u obrazovnoj i znanstvenoj sferi kao znanstveni termin. Veselku Koromanu te su stvari bile posve jasne i on s njima nije ni u jednom trenutku pravio kompromis. Naprotiv, još šezdesetih godina sastavio je antologije hrvatskoga pjesništva i hrvatske proze u Bosni i Hercegovini, koje su tek u devedesetima mogle biti objavljene, očitujući i tako svoje stajalište o višestoljetnoj ukorijenjenosti hrvatske književnosti u naznačenim prostorima i integralnost na ravnini nacionalnog korpusa, nasuprot njezinoj osobitoj provincijalizaciji, zatvaranju u avnojevske republičke okvire po recepturi jugoslavenske kulturne politike. Na istoj ravnini njegovi su eseji u kojima je beskompromisno branio hrvatsku jezičnu tradiciju u Bosni i Hercegovini od sustavnog zatiranja, unatoč sankcijama i pritiscima. Iako je relativno dobro zastupljen u antologijama i premda ga novije povijesti književnosti vraćaju u kanonsko okrilje, Koromanova poezija čeka veću hermeneutičku pozornost i pozicioniranje prema središtu nacionalne književnosti.

U ovoj prilici u kojoj Ljubušaci iskazuju priznanje svom sugrađaninu Veselku Koromanu odlijevanjem i postavljanjem brončanih stihova sedam njegovih pjesama, koje je pripremio i osmislio već proslavljeni kipar, također Ljubušak, Stipan Skoko, zvani Gero, zahvaljujem na pozivu da budem dionikom tog ozračja. Stog bih u ovoj prilici u kojoj su dakle lokalne vlasti počastile dvojicu svojih reprezentativnih umjetnika, velikog pjesnika i vrsnog kipara, izrekao nekoliko rečenica o tih sedam pjesama. Njih je odabrao sam Koroman po kriteriju koji nema namjeru predstaviti najcjenjenije odnosno najdraže uratke, jer su pjesnicima kakav je on, sve njihove pjesme podjednako vrijedne. Zapravo, nastojao je iznaći one cjeline, koje će se moći doživljavati tematski ili po nadahnuću bliskim samom prostoru i ljudima u kome će biti izložene, a istodobno zadovoljiti zahtjeve javnih natpisa, što je rezultiralo uglavnom kratkim versifikacijama.

Tih nekoliko riječi o svakoj od njih, što bi trebalo biti determinirano večerašnjim ozračjem i njegovom naravi uslijedilo bi redosljedom objavljivanja u pojedinim zbirkama, što podrazumijeva makar približno i kronologiju njihova nastanka. Prve tri izabrane pjesme, čiji su naslovi “Zemaljska kugla”, “Doći će vrijeme” i “Upleten u sve” iz knjige su *Dok vlada prah* (1986.)

U toj zbirci sabrao je Koroman raznolike pjesme, ispisane jezikom koji kao da je iza sebe, u prethodnim knjigama, ostavio nadrealističku metaforiku skupa s

dramatičnim misaonim traganjima za nepoznatim i tajanstvenim. Tu davnu Mrkonjićevu procjenu potvrđuje stanovito smirivanje s drugačijom kakvoćom senzibilnosti, primjetno u cijeloj zbirci, čemu nesumnjivo pridonosi težnja prema tradicionalnim oblikovnim sredstvima, svakako i ortografskim. Stih, koji se još otprije snažno temelji na kvaliteti zaodijeva se sve više kvantitativnim izgledom tradicionalnih osmeraca, deveteraca, sedmeraca i jedanaesteraca ili čak kraćim oblicima. Težnja prema cjelinama od dva stiha, tercinama, katrenima ili čak sekstinama upotpunjuje tvrdnju zajedno sa stilskim ujednačavanjem cijelog izbora pjesama. I u takvom priklonu Koroman ne iznenađuje samo novim ritmovima, nego i formama. Dovoljno je spomenuti cjelinu “Zemaljska kugla”, u kojoj nema osim naslova samo još jedan stih, ali ima dostatno misli za široku raspru o zbilji i jeziku, o prostoru i vremenu...

Zemaljska kugla

Riječ koja se njiše u vremenu.

To je najkraća Koromanova pjesma, svojevrsni aforizam i pripadala bi onim njegovim jezgrovitim cjelinama kojih ima u istoj i u drugim zbirkama ili onim stihovima koji u opsežnijim pjesmama svjetlucaju dubljim semantičkim nagovještajima. Ne izaziva tek ta njezina kraćina čitateljsku pozornost već cijeli kontekst i svaka riječ u njemu. Ona najintenzivnije provocira čitateljevo iščekivanje iskazom da se bilo što ne njiše u prostoru, nego u vremenu, dozivajući tim postupkom zapravo i jedno i drugo, uključujući njegove unutarnje i vanjske osjete. Tako se čitalac najednom nađe, a da nije ni svjestan toga, u središtu Kantove metafizičke postavke po kojoj vrijeme pripada prvom, a prostor drugom obliku osjeta. S dojmom očite paradoksalnosti, on će zaključiti da je prostor ipak dozvan u kontekst, a da je vremenu dana prednost. I ne mora poznavati Platonovo mišljenje o nesavršenosti vremena i mijenama u njemu, taj će mu zaključak asocirati i starenje i entropiju, čak i neizvjesnost širenja kozmičkog prostora u kome se kugla zemaljska njiše. Možda baš taj glagolski oblik svojim semantičkim poljem nesigurne položajnosti u kretanju najjače podupire spomenutu asocijativnost. Nesumnjivo će naslućivati da se tu ne govori samo o sudbini te kugle s kojom se on i lirski subjekt pjesme također njiše u vremenu sa svim dragim i nemilim, s nepoznatim i poznatim.

Taj doživljaj sebe i svijeta neće omesti ni ključni izazov u pjesmi u kojoj je “kugla zemaljska” tek riječ. Bude li taj čitatelj kojim slučajem poznao proslavljenu pjesmu Josefa Georgea, u čijoj je poanti *So lernt ich traurig den verzicht:/ Kein ding sei*

wo das wort gebracht (Tako sam se s tugom naučio odreći: Da nema stvari gdje nema riječi.) utvrđivao Heidegger svoje učenje o jeziku kao kući bitka.

Druga pjesma u bronci “Doći će vrijeme”, čija bi izvorna metaforika mogla biti tema dužeg razgovora u kojem bi se moglo zazvati za polazište Koromanov aforizam “O vijesnicima onostranog”. Po sadržaju i oblikovanju to je jedinstvena pjesma u Koromanovu opusu. Njezin je svečani ton zasnovan na tradicionalnim iskustvima herojske epike. Sve tri strofe u početna dva stiha najčistiji su pseudoheskametarski oblici, koji i u ostalim stihovima zadržavaju svoj skandirajući ritam, sugerirajući kako se u proročku i intimnu, moglo bi se čak reći utopijsku viziju, preoblikuje jedna mitsko-junačka tema.

Doći će vrijeme

*Doći će vrijeme blagog naroda. Onog što ima
obilje rana, obilje časti, obilje tuge.
Naroda što ima višu a plemenitu moć,
ravnicu i more, knjige i anđele.*

*Doći će vrijeme blagog naroda. Onog što ima
najveće groblje, najveću glavu, vjetar i tminu.
Naroda što je rasut, što živi dugo
na sjeveru i jugu, u srpu mjeseca.
Doći će vrijeme blagog naroda. Onog što ima
bijeje gore, otoke i sunce, stoljeća i tminu.
Naroda što misli, što velik je i miran
na sjeveru i jugu, u srpu vremena.*

To je pjesma tajanstvene punine i ljepote koja je povezuje s “Neolitskom dugom” i pjesmom u prozi “Tri grane”. Ona je izraz najdublje nade pjesnikova narodnog bića, mitska i proročka riječ, koju su mladi pjesnici i stari pisci, posebno službeni procjenitelji i neistomišljenici smatrali izrazitim ketmanskim lirskim iskazom najviše etičke i estetske kakvoće. Napisana još 1979. a objavljena u onom društvenom ozračju osamdesetih godina kad je pod prozirnim ogrtačem bratstva i jedinstva stupao velikodržavni agresivni nacionalizam, ona je pjevala o produhovljenom i miroljubivom narodu, zazivala vrijeme njegova dolaska usprkos svim šovinizmima, balkanskim i inim.

Ni treća odabrana pjesma “Upleten u sve” iz knjige *Dok vlada prah* nije izazivala posebne kritičke odnosno interpretativne osvrte. Nedvojbeno je bila uporište onima koji su naglašavali Koromanovu biografsku zavičajnost, kao njegovo izvorno lirsko nadahnuće. To se ne bi moglo posve zanijekati, posebno što će se svaki čitalac koji svoj vlastiti život ne doživljava drugačije nego najvećim kozmičkim ili božanskim darom, bio on iz Ljubuškog ili iz Kjota, prvi stih te pjesme zaodjenuti zavičajnim krajobrazom i nebeskim zvijezdama nad njim.

Upleten u sve

*Ne žudim otići iz ovog neba i ove zemlje.
Neka novo nebo bude ovo isto
i ova zemlja neka bude ista.*

*Tu je moj dom od početka svijeta.
Moja ljudska povijest.
Sva patnja koju sam doživio.
Smrti mojih dragih.
Beskrajna nada.*

*Kad nestane vremena
Neka ovdje bude sve moje,*

*opet isto,
a ipak više od onog što je bilo.*

Ima nečeg duboko misaonog, možda arhetipskog u njegovoj podlozi što se tek po kulturološkim perspektivama razlikuje od Homerovog stiha koji izgovara Ahilej kako bi volio biti “nadničar seoski nego vladar ljudima u carstvu sjena”. Upravo to strukturiranje jasne misaonosti, bliske općem ljudskom iskustvu, s čitalačkom lakotom u poistovjećanju s lirskim subjektom podloga je majstorski oblikovane cjeline.

Četvrta odabrana pjesma “Gle” od svega devet riječi iz knjige je *Zeleni se što je bilo* (1989.) sastavljene uglavnom od kratkih i jezgrovitih pjesama, često u formi šimićevskih i apollinaireovskih kaligrama i jedne opsežne poeme na samom kraju. Većina se tih pjesama zameće oko doživljaja ruba u pojedinačnoj, osobnoj egzistenciji i osjećaja stvaralačke krize, kao i lirski glas koji zauzima različite pozicije pjevanja. Ambivalentna osjećanja radosti i straha, izgubljenosti i utjehe dramtiziraju te cjeline.

Najkvalitetnije među tim minijaturama uistinu podsjećaju na staro orijentalno pjesništvo, što je Ivanković u nekoliko navrata sugerirao. Moglo bi se pridodati tomu da minijature jače jezične reduciranosti, kao što su “Što ti može”, “Kad odem”, “Kad stigne Ini”, “Na koncu”, “Gle”, ali i druge izvan te zbirke više podsjećaju na Lao-tseove stihove iz *Knjige puta i vrline* nego na japanske kratke haiku pjesme, možda baš po tom vlastitom jeziku, izgrađenom u tradiciji osobnog mišljenja i pjevanja, koja je izrastala sama iz sebe, nedvojbeno kao najizvorniji pjev u hrvatskoj poeziji druge polovine XX. st.

I sam naslov zbirke, istrgnut iz minijature (“Gle”), svojevrsnog usklika radosti, sadržava tu istu oponentnost, pokazujući da je prevlast poetskog nad egzistentnim posve očita. Pokušaji u kritici da se tom zelenilu dodijeli vrijednost odrednice, ne samo u toj zbirci, nego i u ostalom Koromanovu pjesništvu, nisu dovoljno utemeljeni i više su kompromis s hermetičnošću pojedinih stihova, posebno u tim kratkim pjesmama, u kojima fluktuiraju leksemi sa semantičkom ili simboličkom popudbinom koju baštine iz kontekstualnih pozicija prethodnog Koromanova pjeva.

Gle

*Zeleni se
što je bilo.*

*Nakon munje,
djetelina.*

Zapravo, ključna njezina sintagma ono “što je bilo” implicira vremensku kategoriju prošlosti, ako bismo slobodnije parafrazirali Koromanov aforizam “O neprolaznosti tuge i čežnje”, onaj dio nas koji je nestao u zaboravu i koji se još manifestira kao neprebolna tuga. Samo u odsudnom trenu iznenadnog susreta sa smrtnom ili bezizlaznom opasnošću cijeli taj kompleks “bilosti” može oživjeti, zazeleniti se kao obnovljena priroda u proljeće. Tko ne podlegne, baštinit će nezaboravno taj tren, taj munjeviti bljesak sjećanja u djeliću sekunde. Upravo jedan takav trenutak mogao je nadahnuti ovu pjesmu, koju smo već nazvali krik radosti, intenziviran ne samo tim bljeskom sjećanja već i izbjavljenja iz kritične situacije. Otuda sjaj djeteline u završetku, nesumnjivo četverolisne. Pa ako bi to bilo tako, a nedvojbeno jest, onda bi minijatura “Gle” prototip opsežne Koromanove poeme “K bunaru stigoh” na kraju iste njegove zbirke stihova.

Pjesma “Prolaznik” koja je objavljena u knjizi *Stariji od vremena* (1995) nesumnjivo po nadahnuću i sadržaju među svih sedam odabranih cjelina najizravnije vezana za Ljubuški.

Prolaznik

*U zid crkve preda mnom sada zagledan,
Vidim kako putuje kamenje. Donose ga
Na leđima, svake nedjelje. I slažu
Zatim, dugo dugo, čekićem Božjim. Kao
Ja riječi svoje. Oni kojih više nema.*

Nastala je kao nadahnuće prolaznika, zagledana u kamen zida stare župne i samostanske crkve na Humcu, koji su davno donosili mladići iz obližnjih sela dolazeći na nedjeljnu misu, a onda majstori brižljivo klesali i uživali. Bilo je do sad vrlo malo Koromanovih pjesama takve narativnosti, ako li ova nije jedina s takvim tipom narativnosti, i izgleda tek sada da je pisana kako bi funkcionirala kao brončani natpis na tim zidovima. Da bi je pripitomio među ostale cjeline iz zbirke na kraju je cijelu priču o gradnji genijalnim zahvatom prisposodio vlastitom umjetničkom postupku.

Preostale dvije pjesme odlivene u bronci sadržajno jezgrovite minijature iz zbirke su *Ja putnik* (2014.) Sam naslov knjige apostrofira pjesmu snažnije metafizičke zasnovanosti “Bez imena”, u kojoj lirski subjekt svom uvjerenju o vlastitoj predegzistentnoj vječnosti i istoj takvoj postegzistentnosti suprotstavlja osjećaj nostalgичne tuge kao osobiti paradoks. Njezin treći stih počinje upravo navedenom naslovnom sintagmom koja je i u kontekstu pjesme i u govornoj uporabi, odakle je nedvojbeno preuzeta, bez odgovarajućeg pomoćnoga glagola, pripada redovito snažnom subjektivitetu koji njome podsjeća znance i bližnje na kračinu vremena koje mu preostaje.

I u zbirci *Ja, putnik*, kao i u prijašnjim knjigama pjesama Koromanov se lirski pjev zaokuplja izrazito metafizičkim, iz perspektive kršćanskog svjetonazora, eshatoškim pitanjima. Međutim, kako se prema svemu čini, takva usmjerenost ne teži u biti za traženjem i izricanjem odgovora, koji se i onako ne daju polučiti, već prije svega nastoji pozicionirati tu vrstu upitnosti u samo središte svoje poetike kao tenziogeno ishodište lirskih tekstova. Ako bi se u svjetlu istaknutih natuknica čitala minijatura “Kad ću”, onda bi dokučivanje smisla paradoksalne upitnosti valjalo tražiti u njegovoj metaforičkoj kondiciji.

Kad ću

*Vidjeti rosu, list,
Kako ih žuna vidi?*

*Pitam zemlju, kružeći
Po njoj, od jutra, sam.*

*A zamjenica nebeska ne
Odgovara ništa, nikada.*

Predmetnosti koje se u njem naznačuju, mogu asociirati na pjesnikov vrt u Ra-dišićima odakle je u kakvu jutarnjem trenutku zazvana rosa list i žuna, kao i na bilo koje drugo mjesto u čitateljevu iskustvu. Taj izbor, koji strukturiraju postavljeno pitanje i izgleda nasumičan, zapravo je fenomenološki do kraja osmišljen; rosa, element vode, list metonimija biljke, žuna metonimija životinja i čovjek. To ne isključuje da su baš te ključne riječi, poglavito rosa i list pristigle u pjesmu iz usmenih izreka i frazema u kojima se inače od njihovih značenja ističe kratkoća njihova postojanja. A žuna koja ne postavlja sebi pitanje o vlastitom kraju, kao ni spomenuta rosa ili list, već i sama strpljivo traje u svojoj svrhovitosti, u pjesmu je dozvana da zaokruži fenomenološke stupnjeve bičevitosti i istakne čovjeka koji se jedini od svih stvorenja o tom propituje, strepi i tuguje.

Dok sprema se noć

*Sve lišće,
svu travu
na zemlji
dao bih
za jednu vlat s nebesa.*

Zemlja kojoj se obraća lirski subjekt i koje inače poslovično ne odaje tajne, definirana je metaforom “zamjenica nebeska” čime se implicira značenje njezine uloge kao privremenog ljudskog boravišta koje se nastavlja na nebu. Zapravo taj trenutak transcendiranja kome prethodi tjelesna smrt i nemoć racionalnog prodora u sferu novog boravišta ishodište je isključivo ljudske upitnosti, dakako i pitanja koje artikulira pjesma “Kad ću”.

Na tu kompleksnu eshatološku problematiku izravno bi se mogla nastaviti svojom misaonom protežnošću sedma brončana pjesma “Dok spušta se noć”, sročena o jedne složene vremenske rečenice, započete naslovom, inače prvim stihom. U nje-mu se metaforizira ona ključna i posve izvjesna eshatološka pozicija koje se više ne iščekuje, već je započela. Ona je cijela proizišla iz poznatog frazema “slamka spasa” transformiranog u pjesmi u nebesku vlat, koja u tom odsudnom času ostaje lirskom subjektu jedina nada i utjeha. Ako se mudri i pobožni svećenici odluče učvrstiti na vanjski zid stare crkve postaviti onu pjesmu Prolaznik, ovu bi mogli istaknuti s unu-trašnje strane u novijoj crkvenoj zgradi na vidnu mjestu oko oltara i svakako na mje-stima na kojima se svijet ispovijeda.

U Koromanovim se pjesmama još od šezdesetih godina nikad ne probijaju u prvi plan eruptivne emocije, iako sva ta energija prigušeno i dramatski podrhtava u ritmičkoj podlozi njegovih stihova. Reklo bi se da su one plod strogo suzdržane mašte, iskaz utišana asketskog senzibiliteta ili pjesnika koji je u stanju upravljati je-zičnom energijom.

Edisa Gazetić

FEMICID – NAJSKUPLJA RIJEČ U PATRIJARHALNOJ KULTURI

Svake godine krajem mjeseca novembra, započinje 16 dana aktivizma posvećenih borbi protiv nasilja nad ženama, produbljivanju svijesti o rodno zasnovanom nasilju, statistikama koje dolaze iz raznih istraživanja o broju zlostavljanih žena, ali nažalost i onih ubijenih tokom jedne godine. Statistike su neumoljive, zadnjih godina niti jednom nisu iznenadile na prostoru nekadašnje Jugoslavije, a posebno u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Kosovu, Crnoj Gori, Makedoniji gdje žene ubijaju skoro svaki dan... Poslije posljednjeg femicida u BiH statistika pokazuje da je od 2015. do 2021. godine ubijeno 56 žena! Odgovornih za njihovu smrt nema u institucijama BiH, jer ne postoji zakon koji posebno tretira femicid kao ubijanje isključivo zasnovano na rodnoj pripadnosti, odnosno ubijanje žena samo zato što su žene, tj. nisu muškarc. "Svaka druga žena je ubijena od strane supruga ili partnera u njihovoj zajedničkoj kući/stanu, što ukazuje da su žene u najvećem riziku da budu izložene težim oblicima nasilja i ubistvima u svom najužem porodičnom okruženju ili intimnim partnerskim vezama. Žene svih starosnih grupa su u riziku da postanu žrtve femicida, sa povećanom pojavnošću u određenoj starosnoj grupi – prikupljeni podaci iz medijskih izvještaja i od strane policije u zemljama u regiji Zapadnog Balkana ukazuju da su žene u dobi 46-55 godina starosti najčešće žrtve. Najmlađa identifikovana žena žrtva femicida je imala 19 godina, a najstarija 85 godina."¹ Još je važno i to da niti jedna od ovih država, koje nadajmo se žele biti dio EU, nema u zakonu riječ femicid koji

1 <https://unitedwomenbl.org/wp-content/uploads/2021/09/2020-Pregled-slucajeva-femicida-u-regiji-Zapadnog-Balkana.pdf>, dostupno 8. 8. 2023.

bi označio da je žena ubijena isključivo zato što je žena i gdje bi kazne bile u skladu sa željom da se osoba ubije samo zato što je ženskog roda/spola. No, čini se da niti jedno društvo trenutačno nije pošteđeno narušavanja ženskog integriteta i ugrožavanja ženskog života širom planete. Također, ne postoji ni formula po kojoj se ovakav trend može tek tako zaustaviti, i to zato što se većina društava trenutno više fokusira na saniranje posljedica, umjesto traganja za uzrokom zbog kojeg je u porastu nasilje nad ženskim rodom.

U onim zemljama koje su daleko od demokratskih, a što podrazumijeva poštovanje prava svake osobe, bez obzira na rodnu ili bilo koju drugu orijentaciju, patrijarhalni zakoni još uvijek uređuju rodne odnose. Ovo se ne odnosi samo na odnos muškog subjekta prema ženskom, već i na odnos prema svim manjinskim skupinama koje ne uspijevaju biti dovoljno vidljive u društvenim zajednicama, a nisu u stanju ostvariti ni osnovna prava koje osobe muškog i ženskog spola mogu. Dok nastaje ovaj tekst jedna žena je brutalno pretučena u Jablanici i to od strane poslodavca od kojeg je tražila da joj isplati zarađenu plaću, druga je svirepo ubijena u Gradačcu gdje sistem zaštite svih građana potpuno zakazao i pokazao se gotovo besmislenim, a treća je pretučena u Cazinu i to u drugom stanju. Suština nasilja nad ženama, pa i femicida na ovim prostorima je u činjenici da muški/patrijarhalni autoritet smatra da mu se žena, supruga, partnerica, uposlenica, djevojka jednostavno ne smije ničim suprotstaviti ili tražiti nešto za sebe, ma koliko je u pravu i koliko je pravo na njenoj strani. Sve dok su u fokusu javnosti posljedice, a ne sistemsko omalovažavanje ženskoga roda, vjerovanje da je žena vlasništvo muškoga roda, da žene uživaju u silovanju, promoviranje mitova o ženskoj seksualnosti i njenoj inferiornosti u odnosu na muški rod, trend nasilja nad ženskim rodom neće biti tek tako zaustavljen, bez obzira na kampanje koje se vode širom svijeta. Podjarmljenost ženskoga roda koja je i danas dominantna u patrijarhalnoj svijesti, ali i stvarnosti, a prati ljudsku civilizaciju od samoga početka, dio je svakodnevnih praksi čak i u novom mileniju. Te uspostavljene razlike koje su uvijek na štetu ženskoga roda, posebno u privatnom prostoru, gotovo su jednako prisutne i u javnom prostoru gdje je muški subjekt uvjeren da mu žensko tijelo tj. žena pripada, bez obzira na to što ona o tome mislila. Femicid je oduvijek problem patrijarhalne kulture, ali je tek posljednjih desetljeća postao dio globalne kampanje za spas ženskih života, što samo po sebi govori o brojnosti ubijenih žena širom svijeta i da te brojke postaju svake godine veće i veće.

GDJE SU KORIJENI FEMICIDA I MOŽE LI SE DO NJIH DOĆI?

Ženski rod se najčešće povezivalo i povezuje sa prirodom, a muškarce sa kulturom, pri čemu se takav odnos referira i na savremena društva, pa su muškarci društveno angažiraniji, a ženama je uloga majčinstva i odgajanja djece *nametnuta* kao ostvarenje svih snova i privatnih i javnih. Kulturni i javni prostor je, prema tome, pripao muškarcu, priroda ženi, s tim da se jedino priroda obezvrjeđuje u toj podjeli. Kako navodi Sherry Ortner u tekstu *Žena spram muškarca kao priroda spram kulture* (prema Papić; Sklevicky 2003), žena je uvijek bila bliža prirodi, sličnija nego što su to muškarci. Od trenutka kada su na scenu stupile klasne podjele u društvenim zajednicama, i biologija je postala određujućim faktorom ženske pozicije kako u društvenoj tako i u privatnoj sferi. Prelazak jednog uređenja u drugo, osim na planu uzdizanja kulture, manifestira se i u religijskom smislu, načinu obrađivanja zemlje, a često se još označava i kao *prelazak iz sirovog u kuhano*. Prelazak iz društava koje su kao centralno božanstvo poštovala Majku u društvo u kojem je otac centralna religijska figura, otprilike se zbiva u bronzanom² dobu (obrazac je primjenjiv manje-više na prostor Srednjeg istoka). Kult Boginje – Majke, stvoriteljice svega živoga na zemlji, koja je ujedno utjelovljavala dvospolnost, s prelaskom u polupatrijarhalno, a zatim u patrijarhalno doba bit će zamijenjen vjerom u jednog Boga – Oca. Ova primjena bila je toliko duboka da je u potpunosti promijenila svijet vjere starih naroda, te su Majku, Zemlju, roditeljicu svega mogli samo razumjeti kao roditeljicu muškarca. U svetim knjigama on je Adam/Adem i s njim, odnosno s Abrahamom u Starom zavjetu započinje religija patrijarha, kako se i naziva židovstvo u kontekstu rodničkih čitanja. “Očinska linija srodnosti već je nadvladala materinsku (majka se uopšte ne spominje) još u vrijeme kada je živio Abraham, u haldejskoj civilizaciji.” (Badinter 1988: 89)

Antropološka istraživanja pokazala su da je prelazak iz matrijarhalno u patrijarhalno uređenje potpuno promijenio društva koja su očito od tog trenutka postala društva u kojima je moć nad drugim/marginalnim postala najvažnijom odrednicom. I cjelokupna povijest čovječanstva obilježena je ovim nesrazmjernim odnosom, a posebno kada je riječ o odnosu patrijarhalne kulture prema ženskom rodu. Od tog trenutka mijenja se odnos prema ženama, sve ih se više gura u privatni prostor, u svetim tekstovima žene su izjednačene sa imovinom, dakle predmetom što se prenijelo i na bračnu zajednicu, te su muškarci sve nadmoćniji u odnosu na žene u javnom i

2 Neki antropolozi, poput Bachofena, smatraju da su neolitske zajednice bile uređene kao matrijarhalne, no kako su dokazi o tome uglavnom nedovoljni, pretpostavlja se da su društvene zajednice neolita, ipak živjele u nekoj vrsti komplementarnosti spolova. (Badinter 1988:79)

privatnom prostoru i sl. Sve ove karakteristike dovele su do vlasničkog odnosa muža/muškaraca u odnosu na suprugu/ženu, te on nad njom ima svu moć, pa čak i u 19. stoljeću. Takav odnos proizveo je kod muškaraca osjećaj da vladaju nad ženama, njihovim odlukama, životima, općenito, te su im ga mogli i oduzeti. Teoretičarke smatraju da je “femicid star onoliko koliko i sam patrijarhat” (Radford; Russel 1992), a to znači da je ubijanje žena prisutno od kako su muškarci preuzeli dominantnu ulogu u društvenim zajednicama. U tom smislu je vrlo teško dokumentovati femicid, odnosno ne postoje statistički podaci koji su dostupni iz daleke prošlosti, pa do danas. U prilog ovoj tvrdnji su i istraživanja o ubistvu na hiljade žena samo u Engleskoj u 16. i 17. stoljeću, kada su bile mahom optužene za vještičarenje. Oko devedeset posto optuženih i pogubljenih su žene, tek nekoliko muškaraca bilo je optuženo i pogubljeno za dosluh sa đavolom. (Radford; Russel 1992)

Rodno zasnovano nasilje je dio naše svakodnevce, ali je i dio naše prošlosti, kulturnog naslijeđa, poput usmene književnosti koja obiluje scenama nasilja nad ženama i sa tim činjenicama se društvene zajednice tek trebaju suočiti. “Krajnji cilj femicida je očuvanje muške dominacije nad ženama upotrebom nasilja najvećeg intenziteta. Suštinski elemenat femicida je objektivizacija, svođenje žena na predmet ili svojinu. Pojava ovog termina i njegova upotreba skreću pažnju na obim fatalne brutalizacije žena u društvenim i kulturnim okvirima koji se zasniva na stereotipnim rodnim ulogama, nametnutom inferiornom statusu žena i diskriminativnom, ugnjetavačkom tretmanu žena u društvu.” (Mršević 1999: 42-43)

Cjelokupna južnoslavenska književna tradicija počiva na ovom jednostavnom objašnjenju odnosa među spolovima/rodovima. Ženski likovi umiru jednako i u usmenoj i pisanoj književnosti, njih podjednako ubijaju i epski i lirski junaci. One su ubijene i u Andrićevim, Selimovićevim, Kočićevom, Krležinom, Šimunovićevom i drugim tekstovima, njihovi životi ne vrijede gotovo ništa, *pogotovu ako se otmu poslu i rađanju*, kako jedan od (muških) likova u Andrićevoj pripovijeci *Anikina vremena* objašnjava (muškarčev) odnos prema ženskom rodu. Mizoginija je svakodnevna za mnoge od ženskih likova u književnim tekstovima, a muški diskurs se uglavnom zadržao na prikazivanju mržnje i nasilja nad ženskim rodod. Mnoge tekstove danas možemo zasigurno smatrati kao jedan od najvrjednijih uvida u period s početka prošlog stoljeća koji omogućava da se uoče odlike patrijarhalne kulture, te norme i pravila ponašanja koja su uvijek bila strožija za ženski rod. Žene su mrtve u svim umjetnostima, njih se sahranjuje u svim tekstovima, čak i u onim koje su promovirale nešto drugačiju tematiku, ili to barem tako izgleda na prvo čitanje. I u sevdalinkama kao najsofisticiranijem proizvodu osmanskog naslijeđa, žene ubijaju, kolju, seksualno

iskorištavaju, skrnave njihova tijela... Tako u sevdalinci *Zaprosio Alija* muški lik pristaje na brak sa djevojkom koju majka želi za njega, iako on prosi drugu sestru. Odnos snahe i svekrve u našoj tradiciji je gotovo uvijek konfliktan, pa tako i u ovom primjeru, a koban je za Hajriju, Alijinu suprugu. “Neće Hajra da radi,/ već se s majkom inadi./ Kad to čuo Alija,/ on poteže handžara,/ pa udari Hajriju/ posred prsa, kraj srca.”³

Temu femicida obrađuje i sevdalinka *Zaplakala stara majka*, u kojoj se majka žali sinu na njegovu suprugu koja ne rađa (!), već “sve se b’jeli i rumeni i ašikuje”. I u ovom primjeru nema razgovora između sina i majke, nepostojeći konflikt se rješava potezanjem noža, handžara, sablje i sl. U ovom primjeru je suprug ubio trudnu suprugu, što je i dio naše svakodnevce u kojoj stradaju žene koje su često u poodmakloj trudnoći. “Naljuti se Džafer-beže, ode na čardak./ Na čardaku ljubnu nađe, podne klanjaše./ Sablja zveknu, ljuba jeknu, čedo proplaka!”⁴ Ubijanje žena na balkanskim prostoru je svakodnevno i traje stoljećima unazad, femicid je dio izrazito negativnog naslijeđa, a mizoginija toliko raširena da se cilj izvršava bez obzira na posljedice koje i ubojica može pretrpjeti. O istoj temi je riječ i u epskoj pjesmi *Đerzelez Alija i Vuk Jajčanin* u kojoj se ubija žena, buduća majka, ali i tek začeto dijete. “Stiže Husa, sabljom udari ga,/ Presiječe hajduk Huseina./ Pašinicu malo zahvatio,/ Od pole joj dvije načinio./ Još bijaše pašinica trudna,/ U njoj muško presiječe čedo.” (Buturović 1997: 81-82) Ova pjesma obiluje nasiljem prema ženskom rodu jer je ženski rod za epski svijet često samo u ulozu objekta, bilo kao seksualni objekt ili objekt koji će poslužiti muškarcu za reprodukciju, bilo kao zarobljenica koju će mijenjati za nekoga drugog. To znači da žena u epskom diskursu nema nikakvu vrijednost kao takva, sve njene pozitivne osobine proističu samo iz onih koje su potrebne muškarcu da bi ostvario svoj cilj. Stoga ne začuđuje da je u epskom svijetu tako lako ubiti ženu, da ih *kolju kao janjad*, upravo onako kako to čini Alija Đerzelez kada od sestre Ajkune čuje riječi koje ne hrane njegov narcistički ego. “O, Ajkuna, mila moja seko,/ ja ne vidjeh Jajčanina Vuka:/ kakve slike bješe i prilike,/ daj mi pravo, napretka ti, kaži./ ‘Hoću, brate, života mi tvoga!/ Bješe tvoja slika i prilika,/ na te bješe dobro nalikovo;/ čini mi se, moj brate Alija,/ boljeg srca od tvoga bijaše.’/ To Aliji vrlo žao bilo,/ pa poteže svoju oštru ćordu:/ zakla sestru kako janje malo.” (Buturović 1997: 83) Lakoća kojom se žene ubijaju u epskoj pjesmi prenesena je u našu stvarnost i to stoljećima poslije, tako da je naše naslijeđe kada je riječ o usmenoj tradiciji, i to ne samo onoj koja je sakupljena u zbirke poezije, poslovice, pitalica i sl., već i ono što se koristi u našoj svakodnevici, poput priča o vješticama, naprimjer.

3 <https://bascarsija.ba/bascarsija/kultura/tekstovi-sevdalinki/605-zaprosio-alija>

4 <https://bascarsija.ba/bascarsija/kultura/tekstovi-sevdalinki/604-zaplakala-stara-majka>

U pisanoj književnosti također se pominju ubistva žena, ali ne tako izravno i naravno u muškom diskursu se rijetko kad uopće govori eksplicitno o ubistvu, silovanju, skrnavljenju ženskog tijela. Naprimjer, u pripovijetkama Alije Nametka brojne su scene silovanja, kasapljenja, ubijanja ženskih likova, ali se najčešće govori o *uprljanom obrazu, nasilnoj obljudi, tragičnom događaju...* U pripovijeci *Ispod planinskih vrhova*, A. Nametka “djevojka Merka je ubijena, odnosno raskrvavljena i izgrižena leži sada pod jednom vrbom kraj potoka. Liječnik je kazivao u zapisnik mnoštvo stručnih izraza, koji su imali da reknu: Neko je nasilno obljudio Merku.” (Nametak 1991: 333) Riječ je o najljepšoj djevojci u selu koju je neko silovao, mučio i na kraju ubio. Liječnik je mislio da “taj Neko nije bio sadist koji bi uživao u mučenju žrtve, nego primitivac u kojemu se vjekovna elementarna snaga nataložila i provalila u tom času, te je žrtvi pregrizao grkljan i dojke. Nokti su na više mjesta ogrebli kožu i zarili se u meso. Smrt je nastupila nakon groznih muka, što se vidi i po krvi koja je ostala na više mjesta zgrušana među vrbama.” (Nametak 1991: 333) Međutim, zločin i način na koji je djevojka oskrnavljena, govori upravo suprotno. “Sadistički silovatelji su ljuti, ratoborni ljudi (uglavnom muškarci), koji ako izuzmemo sadizam i temeljito planiranje seksualnih napada, imaju puno sličnosti s ‘perverzним ljutim silovateljima’. U sadističkom silovanju, agresija sama po sebi ima ‘erotski karakter’. (...) Napadi se ponavljaju učestalo i obično uključuju torturu, odnosno mučenje žrtve. Seksualna područja (...) sakaćenja su: grudi, spolni organi i stražnjica. To predstavlja temeljni fokus povrjeđivanja od strane sadističkog silovatelja. On pronalazi užitak u mučenju žrtve, njezinoj patnji, duševnoj boli i tjeskobi koja čim je veća za njega predstavlja veći užitak.” (Starčević, Petrak 2015: 96)

U feminističkoj teoriji femicid ima i političko značenje jer predstavlja vrhunac kažnjavanja ženskoga roda, pogađa žene-žrtve, njihove porodice, prijateljice/prijatelje (Radford; Russel), a možda se može dodati da pogađa i sve žene jedne zajednice jer im se šalje poruka da su sve u opasnosti i da svaka od njih može postati žrtva. Femicid funkcionira kao jedno od najsigurnijih sredstava patrijarhalne kulture koja će žene držati u strahu i održavati patrijarhalnu dominaciju muškoga roda. Silovanje i femicid najstrašnija su oružja u rukama muškaraca protiv kojih se žene ne uspijevaju boriti. I jedno i drugo djelo uništava ženu, silovanje je u potpunosti devastira, a femicid je konačan kraj za žrtvu. Osim institucija zaštite policije i sudstva, ne postoji drugi način u modernim društvima da se femicid stavi pod kontrolu i smanje ubistva žena zato što su žene. No, slučaj iz Gradačca pokazuje da ni to više nije u službi zaštite žrtava nasilja koje muškarci sprovode nad ženama i da su žene prepuštene same sebi. U takvim je okolnostima njihova solidarnost ključna, no što se više saznaje iz ovog

slučaja, sve je više indicija u prilog tome su žene bile upravo te koje su omogućile da Nizama Hećimović bude ubijena. Tako su po ko zna koji put pokazale da će uvijek stati na stranu muškarca, čak i kada je riječ o ubojici, umjesto da zaštite ženu. S druge strane, počinitelji najčešće nalaze niz opravdanja za počinjeni zločin, rijetko pokažu kajanje, neki se čak i ponose jer im je to bio dugogodišnji plan, kako je izjavio⁵ jedan od počinitelja femicida. I posljednji slučaj femicida u BiH koji je ubica javno prenosio na društvenoj mreži Instagram, razotkriva ubojicu koji se uopće ne kaje zato što je ubio ženu, a ni za ostale ubijene ne pokazuje nikakvo kajanje, naprotiv, najavljuje nova ubijanja. Osim što je ovaj slučaj ogolio nesposobnost institucija koje su dužne zaštititi građane, pokazao je i koliko je onih koji uživaju gledati ubijanje žena. Femicid je očito nešto protiv čega se vrlo teško izboriti, a jedan od načina je podizanje svijesti svih o važnosti prevencije nasilja u patrijarhalnoj kulturi. Sve dok postoje gledatelji koji uživaju gledati kako se pretučena žena nema snage boriti za život, možemo samo očekivati da će ih biti sve više. Jer, takvim gledateljima parola nijedna više u svijesti je samo još jedna više ubijena žena.

Zato je važno pisati o nasilju nad ženskim rodnom i svim marginalnim skupinama u bosanskohercegovačkom kulturnom, društvenom, političkom kontekstu, jer je cilj patrijarhalnih normi da se o tome ne govori, ne piše i da počinitelji ne odgovaraju. Upravo su takva nastojanja i dovela do toga da silovatelji traže pravdu za sebe, da su se vrijednosti u potpunosti promijenile te istinske žrtve sve teže dolaze do pravde i pravednih presuda u njihovu korist. Patrijarhat može promijeniti stotinu lica, navući bezbroj maski, ali poniženje za žene, samo zato što su žene, čini se da stoljećima opstaje širom svijeta.

Literatura:

1. Andrić I., *Ljubav u kasabi*, Branko Đonović, Beograd 1963.
2. Badinter E., *Jedno je drugo*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
3. Buturović Đ., *Antologija bošnjačke usmene epike*, Alef, Sarajevo, 1997.
4. Brownmiller S., *Protiv naše volje*, Zagorka 5, d.o.o. Zagreb 1995.
5. Mršević Z., *Rečnik feminističkih pojmova*, Željko Albulj, Beograd, 1999.
6. Nametak A., *Za obraz i druge pripovijetke*, Svjetlost, Sarajevo 1995.
7. Starčević T., Jambrek Petrak I., *Sadistički silovatelji – profil ličnosti, modus operandi, farmakološki tretman, recidiv*, Društvena i tehnička istraživanja, br 2; 93-101., 2015.

5 <https://depo.ba/clanak/197491/muz-sa-sedam-metaka-izresetao-bivsu-suprugu-ne-zalim-sto-sam-je-ubio-ne-kajem-se-to-mi-je-bila-jedina-zelja>

8. Papić Ž., Sklevicky L., *Antropologija žene*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2003.
9. Radford J., and E. H. Russel D., *Femicide: the politics of women killing*, Macmillan Publishing New York, 1992.
10. Pregled slučajeva femicida u regiji Zapadnog Balkana – 2020, Osnovni izvještaj, Centar za ženska prava, Banja Luka, BiH.

ŽIVOT®

BOSANSKI STEČAK
2023.

Pišu:

Ilija Trojanow
Naser Šećerović

Naser Šečerović

POEZIJA VIŠEJEZIČNOSTI

Laudatio prilikom dodjele nagrade “Bosanski stećak” Iliji Trojanowu

“Tek kad ti je cijeli svijet stran, ti si slobodan čovjek”, kaže Ilija Trojanow na jednom mjestu. Gotovo da ne postoji izjava koja bi se mogla smatrati većom blasfemijom u današnjem svijetu. Kakve veze ima pristajanje na potpunu stranost svijeta sa čovjekovom slobodom? Ovom tvrdnjom, Trojanow kao da se želi suprotstaviti jednom od temeljnih uvjerenja današnjeg svijeta, koje glasi da se čovjek nužno boji svega što mu je strano, tuđe i nepoznato, i da sigurnost pronalazi samo u poznatom, isključivo u onome što on smatra sebi bliskim. Duboki čovjekov strah od stranog i nepoznatog čini se tako jednom od općeprihvaćenih odrednica čovjeka u današnjem vremenu. Tvrdeći da je čovjek slobodan tek onda kada mu cijeli svijet postane stran, Trojanow takvu sliku čovjeka dovodi u pitanje. Trojanowu očito *nije* sigurno ono što je poznato, što je moje, naše, on sigurnost i osjećaj slobode crpi iz činjenice da je sigurno samo ono što je nepoznato, a nepoznato nam je zapravo sve, uključujući i nas same. “Drugog opažati samo kao ‘Drugog’ početak je nasilja”, piše Trojanow u knjizi *Iza bijega*. Shodno tome, okončati nasilje, odnosno ne dozvoliti da do nasilja dođe, po Trojanowu znači drugog početi gledati kao sebe, ali i samog sebe početi opažati kao “drugog”.

To je ono što Trojanow nastoji postići u svemu što piše, i to je razlog zašto se tako opire slici čovjeka koji se, više od svega, boji tuđeg i nepoznatog. Strah od tuđeg po Trojanowu jeste istovremeno i strah od samog sebe. Bezuvjetno otvaranje ka stranom, ka tuđem, ka nepoznatom zato predstavlja samu osnovu njegovog pisanja, pri čemu nije moguće odrediti da li Ilija Trojanow svoju radikalnu otvorenost unosi u svoju poetiku, ili je crpi iz svoje poetike. Ona je naprosto tu, kao temeljni modus

postojanja i njegove poetike i njega samog. Bilo bi pogrešno reći da je on jednostavno fasciniran tuđim i nepoznatim. To bi ponudilo pogrešnu sliku odnosa Trojanowa prema stranom, jer fasciniranost pretpostavlja distanciranost čovjeka od onoga što ga fascinira. Odnos Trojanowa prema svemu stranom u njegovim romanima obilježen je nekom gotovo paradoksalnom prisnošću. Možda je to rezultat njegove nesvakidašnje biografije. Ilija Trojanow već kao šestogodišnjak živi u izbjegličkom kampu u Italiji, nakon bijega iz Bugarske sa roditeljima. Zatim veliki dio svog djetinjstva provodi u Keniji, jedan dio u Njemačkoj, zatim po nekoliko godina živi u Mumbaiju i Cape Townu, neko vrijeme u Parizu, a sada živi u Beču. Nemoguće je u toj biografiji utvrditi šta *nije* tuđina, a šta jeste, šta je strano, a šta nije.

O svom ranom iskustvu izloženosti nepoznatom, Trojanow će kasnije u jednom eseju napisati: "Sa šest godina sam bačen u nerazumljivo." To je, u jednu ruku, parafraza temeljnog osjećanja gnostičke bačenosti u svijet, karakterističnog i za egzistencijalizam prve polovine dvadesetog stoljeća, osjećanja koje je značajno obilježilo proteklo stoljeće. Samo što Trojanow tu bačenost u nerazumljivost svijeta ne tumači kao kaznu, on je prihvata kao priliku, kao *modus vivendi* koji jedini suštinski odgovara i koji je jedini moguć u svijetu u kojem živi i u kojem živimo svi mi. I početak vlastitog svjesnog sjećanja Trojanow naglašeno vezuje upravo za to svoje rano iskustvo izbjeglištva. On piše: "Ali već sa šest sam upoznao tuđinu. Od onog dana kada sam sa majom i ocem došao u izbjeglički kamp u kojem se govorilo mnogim nerazumljivim jezicima, mogu se uzdati u svoja sjećanja." Ono što nudi sigurnost njegovim ranim sjećanjima nisu ni domovina, ni rodna gruda, ni maternji jezik, dakle, nijedno konvencionalno utočište kojem svi obično pribjegavamo. Isključivo nerazumljivost višejezičnosti je ta koja njemu nudi sigurnost. Višejezičnost je za Trojanowa ono što se podrazumijeva i što predstavlja jedinu osnovu jer, kako u svom spisu *Iza bijega* kaže: "Većina živi u višejezičnosti, čak i ako djeluju jednojezično."

Trojanow, samim tim, odbija sve ono što se obično uzima kao nepobitno i jasno, ne pristaje na sigurnosti koje su plod pojednostavljenja. Sigurno mu je samo ono što je nerazumljivo, a sjećanje je uvijek preplitanje različitih jezika koji se međusobno dopunjavaju. Zato je krajnje podozriv prema svemu što je poznato i sumnjičav prema svemu što se podrazumijeva. Podrazumijevanje za Trojanowa u biti slovi za temeljni grijeh jer podrazumijevanje uljuljkuje čovjeka, oduzima mu njegov aktivni odnos prema svijetu i pretvara ga u konzumenta svijeta, oduzima mu njegovu mogućnost da intervenira u svijet, a ta intervencija je, sudeći po svemu što Trojanow piše, krajnje nužna. Upravo zato, čuđenje predstavlja temeljni odnos protagonista njegovih romana prema svemu što ih okružuje, a to čuđenje nužno se prenosi i na čitaoca.

Prisnost prema tuđem i stranom i nepristajanje na podrazumijevanje kod Trojanowa su neodvojivo povezani sa njegovim osjećanjem jezika, možda čak i proističu iz njega. Jezik i svijet kod njega se ne daju odvojiti. Poimati svijet kao stran kod Trojanowa znači poimati jezik kao stran. Ni jezik mu se ne podrazumijeva, on se neprestano distancira od njega, spotiče se o pojedine riječi, ne prolazi tek mimo njih. Trojanow ne *koristi* jezik, kako bi iskazao nešto, već se suočava sa jezikom, kako bi jezik počeo iskazivati sebe. Odnos prema jeziku, kako piše u jednom eseju, nije i ne smije biti bezazlen i “nevin”, jezik mu je uvijek “neprobojan, zbunjujući, potencijalno opasan”. Svaka riječ mu je “kao stepenica, kao zamka” u koju se ulovi, nastojeći u njoj otkriti šta ona zaista znači, nastojeći saznati njenu prošlost, jer svaka riječ u sebi nosi pamćenje o sebi. Tako mu je svaka riječ zagonetka koju obilazi, posmatrajući je sa svih strana, sve dok negdje ne zapne, sve dok ona ne prestane da mu se podrazumijeva i sve dok riječ ne iskoči iz sebe. Trojanow pokušava baciti pogled iza jezika, tamo gdje riječ počinje da otkriva samu sebe, da otkriva svoje paradokse i svoje proturječnosti. Pokušava dospjeti tamo gdje riječ počinje da se sudara sama sa sobom i gdje dolazi do trenja koje proizvodi energiju potrebnu kako bi nastala književnost.

Witold Gombrowicz u *Dnevniku* na jednom mjestu piše: “Naviknuti smo na mrtve riječi koje samo konstatiraju – bolja je riječ koja doziva u život. Spiritus movens.” Ni za Trojanowa jezik koji samo konzervira i čuva ono što jeste, nije prihvatljiv. Jezik mu nikada nije činjenično stanje, uvijek je potencijal, mogućnost, poziv na neprestano kretanje u jeziku i sa jezikom, poziv na osvještavanje i otkrivanje mehanizama kojima je jezik podložan, jer je istim tim mehanizmima podložan i čovjek u jeziku. Osvještavanje mehanizama na osnovu kojih funkcioniра jezik vodi do osvještavanja mehanizama na osnovu kojih funkcioniра svijet, a to osvještavanje proizvodi pokret, ne pristaje na status quo. Trojanow zato ne pristaje na bilo kakav jezički standard niti na bilo kakav jezički kanon, jezik je za njega uvijek živ i neprestano se mijenja. Uvijek je usmjeren prema naprijed, prema budućnosti u čijem oblikovanju treba učestvovati. Wittgensteinov slavni i već poprilično izlizani aforizam prema kojem granice mog jezika znače granice mog svijeta, Trojanow očigledno razumijeva kao šansu. Za njega, taj aforizam ne upućuje na ograničenost svijeta već na njegovu potencijalnu beskonačnost. U Trojanowljevom shvaćanju jezika i jezikā, Wittgensteinov aforizam mora se shvatiti kao poziv na ukidanje granica jezika i granica svijeta. Moj svijet je velik onoliko koliko je velik moj jezik, moj svijet je kompleksan onoliko koliko je kompleksan moj jezik, svjestan sam svijeta u kojem jesam onoliko koliko sam svjestan svog jezika. Samo što moj jezik niti je moj, niti je jedini, kao ni svijet. Bezbroj jezika na svijetu upućuje na beskonačnost svijeta. “U biti je to prilično jednostavno,

za svakog, ko zna da sluša” (WS, 20), riječi su jednog lika iz njegovog velikog romana *Sakupljač svjetova*. Djelo Ilije Trojanowa nas uči da slušamo.

A čuti možemo da je upravo taj odnos prema jeziku ono što književnost Ilije Trojanowa pretvara u poeziju, i to ne samo njegovu liriku, koju on piše isključivo na engleskom jeziku, već i njegovu prozu, koju piše na njemačkom jeziku. “Raznovrsnost jezika sama po sebi je poezija. Kao što je raznovrsnost vjerā sama po sebi božanska (možda je ta raznovrsnost jedini mogući dokaz o postojanju Boga)”, piše na jednom mjestu Trojanow. Tako i naglašeno korištenje raznih stranih jezika njegova djela i na samoj površini pretvara u poeziju. Ta je poezija, nimalo slučajno, povezana sa religijom, kao onim što čovjeka nužno otvara prema drugom i drugačijem. Njegovi romani i njegova poezija tako predstavljaju apoteozu višejezičnosti i apoteozu tuđeg i nepoznatog, ali i odricanje od svega prividno poznatog i prividno razumljivog. Sve što je poznato i sve što je razumljivo za Trojanowa predstavlja puku redukciju samog bitka i pretvaranje bitka u projekciju onoga na što sam reducirao sebe.

Nakon čitanja rukopisa novog romana Ilije Trojanowa koji nosi naslov *1001 sutra* i koji će izaći u augustu 2023. godine¹, Dževad Karahasan je primijetio da je to jedini njemu poznat roman koji je čista poezija. Sigurno je autorov odnos prema jeziku jedan od, ako ne i glavni razlog za tu tvrdnju. Da je za Trojanowa njegov odnos prema jeziku, samim tim i prema drugom i nepoznatom, povezan i sa Sarajevom, pokazuje činjenica da se jedno poglavlje tog romana odigrava upravo u Sarajevu. Možda Trojanow i u Sarajevu prepoznaje poeziju višejezičnosti, koju on smatra osnovnom karakteristikom svijeta. Karahasan na jednom mjestu o bosanskoj kulturi piše kako je to kultura zasnovana na dramskoj napetosti u kojoj se “ja” uvijek ogleda u onom drugom. “Otkrivajući drugoga otkrivam sebe, upoznajući drugoga prepoznajem sebe”, piše Karahasan u *Dnevniku selidbe*, a napetost koja nastaje iz toga predstavlja osnovu i Trojanowljeve poetike i shvaćanja svijeta.

Nepristajanje na pojednostavljenja, nepokolebljivo uvjerenje da “ja” ne postoji bez “ti”, da je napetost osnova kulture, povjerenje u neizbježnu kompleksnost i poetičnost višejezičnosti su ono što Trojanowa veže za Sarajevo. Ta poezija višejezičnosti, na svu sreću, nije ograničena samo na Iliju Trojanowa ili na bosansku kulturu, samo što u današnjem svijetu nema mnogo onih koji su je u stanju čuti. Vjerovatno ih nikada nije ni bilo mnogo. To što je Ilija Trojanow večeras ovdje pokazuje, međutim, da se ovakvi glasovi ipak čuju. A ni nama samim vjerovatno nije jasno koliko je bitno slušati ih. Duboko sam uvjeren da Ilija Trojanow, koji je za svoja djela dobio zaista veliki broj nagrada i priznanja, do sada nije dobio nagradu koja u većoj mjeri iznutra odgovara njemu samom i onome što on piše.

¹ Nagrada je dodijeljena 13 maja 2023.

VIŠEJEZIČNOST JE MOJA DOMOVINA

(Razgovor Nasera Šećerovića s Ilijom Trojanowim)

N. Š. Dragi Ilija Trojanow, za svoja djela dobili ste brojne nagrade, kako na njemačkom govornom području, tako i izvan njega. Sada se tim nagradama pridružila i jedna iz Bosne i Hercegovine, Bosanski stećak, nagrada s kojom se očigledno možete na izvjestan način identificirati, budući da se u govoru koji ste održali na dodjeli nagrade izričito nazivate bogumilom. U kojoj mjeri ova nagrada odnosno njena historijska pozadina i njena simbolika odražava Vaš vlastiti stav prema književnosti i prema svijetu?

K. T. Regija koju nazivaju Balkan predstavlja, s jedne strane, moje porijeklo (Sofija, Bugarska), a s druge, i kulturnu ilustraciju mnogih mojih interesa i strasti. Upravo zato mi je nagrada iz ovog dijela svijeta posebno važna. Kroz naočale homogenih identiteta (nacionalnih država, konfesija itd.) trenutno tvrdoglavo pogrešno shvaćamo specifične dinamike historije. Zapostavljamo brojna slijevanja raznih jezika i stavova i oblika, kao i ogromni utjecaj heretičkog i mističkog (nisu slučajno sufijske tradicije na Balkanu tako snažne i važne). Sve do moderne, kada se državni represivni socijalizam pobrinuo za zajednički prostor sjećanja koji ni do dana današnjeg nismo dovoljno rasvijetlili.

N. Š. Gdje danas vidite heretički potencijal u književnosti, koji do izražaja dolazi u Vašem govoru prilikom dodjele nagrade?

I. T. Književnost za mene predstavlja alternativno pripovijedanje i kritičko-reaktivni jezik. Oba aspekta se esencijelno opiru narativima vlasti, apsurdnim mitovima i legendama, zacementiranim spomenicima, ideološkim frazama. Mi književnici historiju pišemo drugačije nego što to čini službena historiografija. Mi pjevamo o onima koji se ne čuju i ne vide.

N. Š. *Dževada Karahasana koji je, na našu veliku žalost, nedavno preminuo, nazivate svojim bogumilskim bratom. Gdje vidite veze između Vašeg i njegovog djela?*

I. T. Kao prvo, ne mogu dovoljno puta ponoviti kakav nas je veliki univerzalni duh napustio smrću Dževada Karahasana. Obrazovanje za njega nije predstavljalo tek arhiv uredno pohranjenog znanja, već dijaloški postupak za putovanje kroz ljudsku egzistenciju. Bio je samovoljan i nepotkupljiv. A posjedovao je dubokouman i pronicljiv humor. Bio je spiritualan na svoj vlastiti način i nije se gubio u nizinama dogme. Kao intelektualac, bio je u mnogočemu ono što bih ja volio biti. Kao romanopisac, bio je filozof koji je ispitivao šta se sve može postići formom romana, čime je daleko nadilazio uske predodžbe koje su karakteristične za književnost današnjice.

N. Š. *Vi ste prvenstveno slavu stekli kao romanopisac i kao esejista. Sada ste dobili nagradu koja se prije svega dodjeljuje pjesnicima. Na jednom mjestu u knjizi Nakon bijega, raznolikost jezika označavate kao poeziju. U kojoj mjeri Vaša višejezičnost – Vi govorite nekoliko jezika – uvjetuje poetičnost Vašeg jezika i šta shvaćate pod tim pojmom.*

I. T. Kao prvo, višejezičnost je moja domovina, osjećam se prijatno u uzajamnom djelovanju različitih lingvističkih utjecaja koji se slijevaju u mom pisanju na njemačkom, brojnim različitim izvorima i odjecima koji se upliću prilikom pisanja tekstva, da bi se prokrijumčarili u njemački jezik. S druge strane, prema svakom jeziku uvijek imam osjećaj bliske udaljenosti ili otuđujuće bliskosti, jer ga poznajem, ali se nisam naviknuo na njega.

N. Š. *Iako ste autor koji se u njemačkom jeziku osjeća na svom terenu, Vaša jedina zbirka poezije napisana je na engleskom jeziku. Zašto? Smatrate li engleski jezik više poetičnim od njemačkog?*

I. T. U godinama koje te obilježavaju na polju lirike, pohađao sam školu u kojoj je nastava bila na engleskom jeziku, prva čitalačka iskustva, dječje pjesmice i limerik, prvi

eseji i prve pjesme. Njemački je od samog početka bio jezik refleksije i dugih staza. Radi se, dakle, prije o biografskoj slučajnosti.

N. Š. Dževad Karahasan je Vaš nedavno objavljeni utopijski roman pod naslovom 1001 sutra nazvao čistom poezijom. Da li Vas je to iznenadilo? U kojoj mjeri (pjesnički) odnos prema jeziku u tom romanu odražava shvaćanje utopijskog, koje se nalazi u njegovoj osnovi?

I. T. To me iznenadilo jer je Dževad Karahasan bio majstor iznenađenja. Mislim da uopće nije bio sposoban da izgovori neku banalnost. Naravno da sam, pišući utopijski roman koji se, pred toga, odigrava u različitim epohama – pored budućeg boljeg svijeta i u Karibima za vrijeme 18. stoljeća, za vrijeme Ruske revolucije ili tokom Olimpijskih igara u Sarajevu – dosta morao razmišljati o jeziku, naročito o pitanju kako je on izložen – da ne kažem kontaminiran – utjecaju društvenoekonomskih uvjeta života i strukturama moći. Ta pozornost dio je utopijskog projekta koji zahtijeva precizno propitivanje stavova i uvjerenja, kao i jezičkih navika. Političke vizije su uvijek i estetski polasci. Upravo zato jezičkim ljušturama iz muzeja nećemo moći otvoriti prozor u raznovrsnost onoga što je moguće.

Ilija Trojanow
1001 SUTRA

SIMULACIJA

Koja vrata?

Koja vrata, dođavola?

Ovaj hodnik ovdje?

Pogrešno skretanje?

Možda i nije?

Još malo vremena.

Previše vrata.

Dvaput desno, jednom lijevo.

Dvaput lijevo, jednom desno.

Ističe vrijeme.

Učini nešto.

Odmah.

Otvori vrata.

Bilo koja.

Zaključana.

Vrijeme!

Code.

Crveno svjetlo.

Pravi code?

Pogrešna vrata.

Prekoputa?
Pored?
Ispravan hodnik?
Bez razmišljanja.
Druga vrata.
Ističe vrijeme.
Ova.
Zeleno svjetlo.
Code ispravan.
Ispravna vrata.
Ljudi u uniformama.
Pred ekranima.
Tišina.
Disanje.
Eksplozija.
To nije ...
Isteklo je.
To se nije trebalo desiti.
Na ekranima
brdo
oblak
vrtlog.
Leti
dimi
žari. Sve
preveliko, baš
preveliko.
Promašaj.
Potpuni.

“Smiri se, Cya. Diši, duboko diši.”

“Simulacije znaju biti strašne.”

“Gore od noćne more.”

“Svi smo prošli kroz to iskušenje.”

“I prebrodili ga.”

“Niko ne uspije prvi put.”

“Bez iskustva nemaš šanse.”

“Meni je trebalo pet pokušaja.”

“Meni ni to nije bilo dovoljno.”

“Ne možeš uspjeti iz prve.”

Čuje GOG-a: *Sljedeći put*. Samo ona ga čuje.

Mora uspjeti. Uspjet će. Uz GOG-ovu pomoć.

Nakon položene simulacije može krenuti. Na prostorvrijemelet, za kojim čezne u snu kao i po danu. Zadatak koji je sama odabrala. Još kao dijete je u bare i kaljuže bacala pitanje za pitanjem, oblutke svoje radoznalosti, koji bi nekad potonuli, a nekada skakutali po površini vode, igra kao i bilo koja druga, koje se ne iscrpljuju u samoj igri, kad od igre postade obvezujuća namjera. Na dan svoje robounije povukla se od drugih čim je to bilo moguće. Kao prvo je pomislila: Odabrala sam ime za tebe.

Odgovorilo je: *Nije potrebno, ime glasi GOG*.

Odakle to ime?

Izraz više inteligencije je da sebi dā ime.

Time je to bilo razjašnjeno. Nepotpuno, što je često slučaj. Odmah nakon toga, skupila je svoje čežnje i zamolila GOG-a da se informira, iscrpno.

Odgovor: *Druga vrsta informiranosti ne postoji.*

Ona želi u tamotada.

Zašto?

Da ga promijenim, da ga poboljšam.

Sada je, kao najmlađa među kronautes, svega jednu uspješnu simulaciju od ispunjenja svog sna. Ne koče je sumnje. Nije nesigurna. Podcijenila je izazov, to je sve. Zbunjujuće je koliko se simulirana realnost razlikuje od njenog minuciozno uvježbanog predviđanja. Napamet je naučila mapu, pa se ipak izgubila u njoj. Simulacije razotkrivaju individualne slabosti, tako su koncipirane. Zar ne bi bilo bolje planirati manje, a više se oslanjati na intuiciju? Reagirati više spontano? Zatvara oči i osjeća vjeru u sebe: Sljedeća simulacija će uspjeti, nakon toga

postaje ozbiljno

otvorenih očiju, utapa se u svjetlosti. Cya udiše duboko, vrelovlažan zrak preplavljuje joj pluća.

“Pogledajte, rospija.”

Čuje žuljevit glas

“Izležava se tu, svako mjestašce krevetašce.”

iz pljesnivih usta

“Šta ima tako lijep miris, šta ima tako sladak okus?”

grube ruke po nogama, pod suknjom ... udarac nogom, vrisak, psovke na lancu. Skače na noge, tip se hvata za mošnje, niko ne obraća pažnju na njegovo bolom iskrivljeno tijelo, okreće se oko sebe. Pjeskovit trg, ljudozbijen, posvuda usijano uzbuđenje, u iščekivanju vješanja trojice muškaraca sa nekitnjastim imenima i jednog bezimenog. Tačno u tom trenutku izvode tipove

– prerano, to je bilo prerano –

do krivo sklepanih vješala, do “drveta”, kako ga je zvao profinjeni narod, ili “drveta spoznaj”, kako su ga zvale šaljivdžije, svega nekoliko dasaka na bačvama, provizorni uzvičnik uz koji guverner diže svoj glas.

Širi se roj tišine.

Misa počinje.

Vrhovna služba pravednosti.

– ako je ovo bilo prošlost, zakasnila je –

Krči sebi put kroz gomilu, razvitlanih ruku, to je morala naučiti, ljudi otamotada razumiju jezik oštrih laktova, prema galgama, dok osuđeni muškarci istupaju naprijed, jedan za drugim, pokajničkim korakom. U nadi za pomilovanjem u posljednjem trenu, prvi plahovitim glasom preklinje blečke oko sebe da uvijek budu poslušni prema roditeljima i precima, da ne psuju, ne piju, nikada Gospodina ne skrnave, to ne, posebno to ne. Drugi si pepeo baca na glavu, šta ga je samo tjeralo da se kloni poštena posla, ako nije

“neukrotiva glad, neutaživa žeđ, divlja požuda za plijenom i posjedom.”

“Osjetim ih i ja, pajdo”, viče neko iz gomile. Treći moli za oprost zbog bluda i nečistoće, zbog posjeta kupleraju, zbog svih pohotnih sati njegovog života, ne samo s muškarcima, i sa ... Krvnik osuđenog mlatne po zubima, drži se, prosim, skripte. Pognute glave, trojica osuđenika priznaju pravednost suda, zahvaljuju se svećeniku za duševnu potporu, podižu glas, u himnu, prvu od djetinjstva, koja se uzdiže u visine. “Dosta je blebetanja!, viče neko, “Sijeci glavu!”, i diže se masna dreka. Još malo pa počinje, četvrti je na redu, moli za vino, ta želja mu se ne može odbiti, diže čašu i glas, upadljivo visok glas, ide gutljaj ide govor

“Neka je proklet kralj, neka je prokleta vladavina sva!”

uzvik poput pucnja upozorenja iznad pramca okupljenih blečaka kojima spektakl tjera vodu na usta, koji ne mogu dočekati da ovi pljačkaši padnu u bezdno,

knak knak

kako se klate

knak knak

strangulirani posljednjim popovanjem, opijeni kaznom će se koprcati, bez pravog osjećaja za ritam smrti, četvrt sata, dok im face ne poplave i vlažne mrlje na hlačama ... još malo pa počinje. Kakva blagodat, biti nekoliko udisaja ispred svježeg obješenog.

“Polako, djevo, nećeš ništa propustiti, prvi put, ha?”

Osuđenik govori dalje, glasno i jasno, gomila nestrpljivo žamori, ko to još ima smisla za filozofiranje pred sami orgazam, ali zadnje riječi osuđenika su svete, poštovanje oporuke, čak i kada te žestoko mlatne po ušima.

“Vi kukavice,
vi bijedni miševi,
koji ližete svaku čizmu,
prokleti da ste, vi gmizavci,
koji se bacate pod jaram zakona
stvorenih samo od strane bogatih ljudi,
kako bi sačuvali plijen svojih lopovluka silnih.”

Teško je probiti se još naprijed, gusta gomila, truhlo tijesto koje je gura nazad dok napreduje. Ništa ne vidi, samo čuje riječi.

“Prokleti da ste!
Tupani kokošnjih srca,
služite багаži lukavih hulja
koji se tek po jednom razlikuju od nas:
Oni pljačkaju i izrabljuju siromašne
pod tankim velom zakona,
mi od bogatih otimamo
po našim pravilima.”

Pokušava da posljednjom snagom priđe još bliže vješalima, pred njom tetovirani div koji zadaje udarac nekom ćelavcu ispred sebe. Sijevaju pesnice. Pada na tlo, pljuje pijesak, osjeti ruke pod pazuhima, brižljiva pijačarka je diže na noge. Tapšaj po leđima, tetošavo Pazi-na-se.

“Mi smo slobodni ljudi,
imamo svako pravo
da vodimo rat,
protiv ratnih huškača
s njihovih stotinu brodova
i koliko god stotina hiljada ljudi.”

Mukotrпно, krajnje mukotrпно krči put do ljutitog govornika pod vješalima. Osjeća se stranom, potpuno stranom. Ne primjećuje niko. Ne samo zato što je svima skrenuta pažnja. Nosi ono što nose svi oko nje. Samo miris bi je mogao odati. Sljedeći put nekoliko kapljica truleži iza uha.

“Vi naborani prdimahovljani.
Ni zbog čeg ne žalim, ne,
osim jedne stvari,
što te gospodske podlace
nisam natjerala da krvi
puste još više.
Što ne piše u pljesnivoj knjizi,
to mi kaže moja savjest.
Ljepše je uvijek iskusiti smrt,
već trpiti zlu vladavinu.”

Oko nje uzvici odbijanja, uzvici odobravanja, iz bezlične gomile progovori gdjejoj iskreni jezik. Vrije nemir, guverner gnjevno vitla svoju lepezu, bubnjanje pod osipom na koži. Bacaju je sad na ovu, sad na onu stranu, “Šuti, glisto”, poput jola na olujnom moru, “Sramota, aargh, sramota!” Pljuvačka joj leti u lice, “Radije kukavica nego mrtav”, između dva zaparena gunja zastaje joj dah. “Ma dajte jadnom čo’jku je’nu rakijicu.” Gomila bora čelo pod slamom i šeširom, u sve glave prodire svetogrđe, odzvanja u neprozračenim odajama misli, a pred svim očima vijori mrtvačka glava.

Dosta!

Osorna kretnja guvernera, krvnik zgrabi osuđenika s leđa, strpa mu nešto u usta, a onda se laća toga da četvorici muškaraca ruke veže na leđima, da im stavi omče oko vrata.

– predaleko, dođavola –

Kao jedina na tom pjeskovitom, prostranom trgu, opasanim barakama od krvavog drveta, zna šta će se desiti, što nijedan od buljookih drvodjelja i užara oko njih ne može ni naslutiti. Toliko puta je već pročitala te uzvike upozorenja, mogla bi ih napamet izgovoriti, ali koliko je samo drugačije slušati te riječi, na ovom starinskom jeziku predaka, neobično patetično. Novom snagom probija se kroz masu ljudi. Još prije nego što mu krvnik može svezati ruke, bezimni govornik trga odjeću s tijela, posljednja predstava, u tren oka taj demon je čovjek u Adamovom kostimu.

Adamovom?

GOG: *Sumnje su primjerene.*

Taj strašni grubijan – dokaz tome su grudi, dokaz tome je nedostajući ud – je žena, da, žena, bez ikakve sumnje, gomila talasā, kroz svjetinu prolazi trzaj

“Sveta Katarina!”

“Sveta Barbara!”

“Sveta Margareta!”

Nakratko joj je skrenuta pažnja, oko nje zapanjenost, to je taj trenutak, sad bi se trebalo desiti. Mora ono što joj je u ruci baciti u pravcu vješala i krvnika,

– tako glasi plan –

ali previše je daleko, poviš nje bubnja, trubi, sve dok se gomila ne smiri, dok guverner ne otkošluca, pa obznani da je smrtna kazna izrečena, bilo muško ili žensko, pravda je, kako je poznato, slijepa, čak i kad bi osuđenik bio životinja ili đavo, mora biti izvršeno što je volja Božja. Smjesta preko osuđenice prebaciše nešto, nijedno biće ne bi trebalo objesiti golo. Četiri omče već glade četiri vrata, istog trena se naglo izvršava što bi pod svakdašnjim okolnostima bilo celebrirano podrobnije.

Tri pirata i jedna piratica vise,

– ovdje sve smrdi na prošlost –

triput dronjci, jednom jutena vreća, od dreke je hrapavo podne. Potiskuje očaj duboko u sebi. Dok ukočeno zuri, vješane skidaju s vješala. Iz pijeteta, mrtvu polažu u lijes

– upravo jučer skovan za ljekara iz naselja koji tako dugo leži na samrti, propustio je vješera – kako bi leš zaštitili od bezočnih koji švrljaju okolo, žudni za dugmetom ili nekim prstom. Suveniri, suveniri. Piraticu zatvaraju u lijes i na kolicima odvoze na groblje, tačnije do taverne pored crkve, anglikanske, podrazumijeva se samo po sebi, budući da je mrtva govorila engleski, a kod katolika truhnu samo tobožnji sveci. Pravi se stanka, sparina dalekoodmaklog dana žedno pritišće stražare koji pjenu toplog piva otpuhuju u stranu, muški gutljaj,

– kakav samo fijasko –

stoji na uglu kuće, ne ispušta lijes iz očiju, užasnuta smrću žene koju je htjela spasiti. U utrobi prigovori. Minute isparavaju. Ispred nje: kolica, lijes, muškarci loču u hladu nadstrešnice. Sunce, visoko iznad nje, ne postavlja pitanja. Kričava svjetlost joj je nepodnošljiva. Trepćući vidi pokret. Poklopac lijesa. Varka čula, sigurno. Posljedica vrelinskog treperenja.

Poklopac se miče, dok ne kliznu u stranu, pade na zemlju

– prošlo nema nikakvog smisla –

a iz unutrašnjosti se podiže obješena. Strankinja na uglu kuće tu glasno vrisnu, udove okolostojjećih obuzima divlji strah, još vrisaka, stražarima iz šaka ispadaju čaše, muškarci hrle iz krčme, svi pogledi su na uskrsnutoj koja crvenih očiju sjedi u lijesu, i svi izdišu zabezegnuto. Krčmar, koji je sve već doživio najmanje jedanput, podiže vješanu, unosi je unutra, poliježe na krevet jedne od svojih gostinskih soba, objašnjava

ljubopicima da nisu na djelu ni đavo ni anđeli, radi se o skroz naskroz prirodnoj pojavi, to mu je poznato iz mladosti, kad propadanje na galgama jednoj ubici nije slomilo vrat. Svijest adio, exitus odgođen. Tokom mrtvačke straže vješana se probudila, on preplašeni dječarac, ona živahni leš, osvrkala se, pitala za svog muža, na što joj je neko saopćio da jeste, doduše, na životu, ali da je sišla s ludog kamena jer krvnik istovremeno i s kamena tjera, tako je onomad pojašnjeno dječarcu, tako odrasli krčmar sada pojašnjava okupljenom svijetu. Često se desi, nastavlja on, ono k'o moral priče, da pokosi zdrave, ali krajnje rijetko da se obješeni furaju na Lazara. Hura i Živjela Nam Stotina ma Godina i da nam uzbuđenje sapere pivo, dok u međuvremenu neupadljiva strankinja

– prekasno stigla, predugo oklijevala –

napola okrenuto skvrčeno iz lonca reakcija ždere svaki komentar i svaku špekulaciju, u paničnoj potrazi za rješenjem. Kad izroni neki oficir i svoja sumnjičava pitanja počne otresati od šank, povlači se, traži svoj mir na groblju pored. Na drvenim križevima napisana su imena, godina rođenja i smrti nedostaje, iz obzira, previše mladosti pokosila je žuta groznica. Zastaje pred jedinim nadgrobni kamenom. Nešto nesaglasno trza je iz misli: ne može biti, pa ipak, u krupnozrnom kamenu uklesana je rečenica, jedna jedina rečenica

Prošlost je neizmjerana

“Drugačije od simulacije, potpuno drugačije!”

“Upozorili smo te.”

“Sve prošiša tako brzo.”

“Tako ti je to, tamotada prozuj u letu.”

“Naviknut ćeš se ti na to.”

“Ispričaj na više o tvojim utiscima.”

“Djelovalo je nedovršeno. Kao da se gomila ljudi sastoji od samih nepotpunih rečenica.”

“Osjećaj rudimentarnog, provizornog.”

“Kao da je svaka započela nešto kako bi opet odustala. Ne, to nije potpuno tačno. Nije moja piratica. Ona obara s nogu.”

“Šta te najviše iznenadilo?”

“To što nije umrla. Šta drugo. To nije zabilježeno ni u jednom izvornom tekstu. Pretpostavljam da to nije bilo od nekog značaja, obješena je već sljedećeg dana.”

“Smrtna presuda se nije pogubila.”

“Domru, nemoguć si.”

“Jesi li osjećala strah?”

“Nisam.”

“Bar malo?”

“Isprva. Bila sam nervozna, zbog dolaska, mislim, gdje tačno, jer je slijetanje najteže, tako ste me upozorili. I brige šta bi se moglo dogoditi prilikom dekompresije. Sve nepredvidivosti za koje sam ikada čula su mi razvlačile pamet. Bilo je nepotrebno, dobro sam podnijela dolazak, odlično čak, odmah sam imala tjelesni osjećaj, kao da sam sama tadatamo –”

“Pa i jesi.”

“Na izvjestan način.”

“Pa ipak –”

“I nisi!”

“Nalazila sam se sasvim pozadi na velikom trgu, to je bilo nepovoljno, predaleko od bine –”

“Bine?”

“Pardon, od vješala. Stoga žurba, bila sam predaleko, i previše ljudi je bilo preda mnom. Inače sam se osjećala dobro. Izuzev smrada.”

“Vješanje ti nije smetalo?”

“Bilo je daleko.”

“Nije joj smetalo, nije joj smetalo.”

“Jeste.”

“Ne može postojati čovjek kojeg tako nešto neće potresti.”

Šute jer je to tačno, svakako, i zato što takvi potresi istodobno podcrtavaju vlastitu sreću, vlastito dobrostanje.

“Opet hoćeš tamo?”

“Mogu je spasiti.”

“Bez obzira koliko mi dobro programirali, prošlo će ostati nejasno.”

“Zapravo čačkamo po magli.”

“Naročito kod tako velike prostorvremenske udaljenosti.”

“Na rubu smo naših tehničkih mogućnosti.”

“I to samo zato što Cya po svaku cijenu želi nazad u najdublji mrak.”

“A kako je GOG?”

“Iščupalo mu jezik.”

Prigovor. To je pogrešna tvrdnja.

“Kaže da je to pogrešna tvrdnja.”

“GOG je sigurno šokiran. Prvi put u svijetu bez kibernetičke tehnike, svijetu bez njemu sličnog, od tog zastraniš.”

“Zastraniti je ljudska kategorija.”

“Ko to sad kaže?”

“GOG vam poručuje da za njega okruženost tehnorantima nije nikakva nova realnost.”

“Touché.”

“Trebali bismo nastaviti razgovor u manjem krugu.”

“Kad opet želiš krenuti, Cya?”

“Dok mi je još sve svježije. Mjesto je sada. Vrijeme je ovdje.”

“Vrijeme je ovdje. Mjesto je sada.”

“Znači uskoro?”

Što prije moguće!

jarko i vlažno, glasozbrka. Čuje roktanje, revanje, leteće ponude u brzom taktu, krči put kroz gomilu. Neki dječak vrišti jer ne vidi ništa. Otac mu obećava mjesto na ramenima čim vješeraj započne. Uzbuđenje dok izvode pirate. Cya zavlači ruku u svoje duboke džepove da provjeri. Jeguljā se naprijed, brže nego prvi put. Ubrzo je u prvom redu, neposredno pred vješalima, ispod na smrt osuđenih, nakratko joj pažnju odvrća oblačić koji uokviruje jedna od omči. Desna ruka joj za rep grabi nešto beživotno i podiže ga. Čeka dok je osuđenik go i zbrka na vrhuncu, zatim strvinu u visokom luku baca prema vješalima i skače na prvu planku. Projektil nakon strme putanje slijeće krvniku pred noge. On se saginje u svoju začuđenost. Šut nogom u stražnjicu i on pada među blečke. Eksplodira dimna bomba. Šta? Je? Đavolov nastupni posjet? Krici poput šiljatih katedrala, gungula (GOG: *Kako bi bilo krkljanac/rusvaj?*), suklja na sve strane, guvernerova naređenja graktavi rogovi za maglu, uzalud, jer kada se razide umjetna magla, kad se iskašljaše krvnik vojnici blečki, jedna omča se na morskom povjetarcu klata bez njoj pripadajuće glave. Piratica je nestala bez traga. Jednom zasnaga ča.

Piratica se predstavlja:

“Muha.”

Ni više, a ni manje.

“Ne bulji tako blesavo, sama sam izabrala. Ko sām sebi da ime, taj je slobodan.

A ti?”

“Ja sam ovdje da te spasim.”

“Šta? Lakše malo. Nisam te nikad vidjela, zakletvu s tobom nisam dala, ni s tobom terevenčila, nijednom se borila, šta sam ti ja?”

“Ništa osim zagonetke našeg susreta.”

“Ti si žensko, je l', nisi pop. Ne pričaj tol'ko napuhano, k'o da te je pčela u jezik ubola.”

Muha tako drobi neko vrijeme, čvrsta u podozrivosti. Objašnjenje koje je Cya osmislila više joj ne zvuči uvjerljivo. Ne na ovoj pirogi, izložena valovima, vjetru.

“Da ti ustvari nisi ciganka?”, pita Muha izravno.

“Odakle ti to?”

“Pa kako izgledaš.”

Veslaju, u bespuće. Cya je pretpostavljala da će Muha znati kud treba, do sljedećeg utočišta. Gdje će ih prihvatiti savez slobodnih. Ma kakvi. Jer Muha više nema mjesto za povlačenje, šalupa joj izgorjela, sva braća raštrkana, ako nisu utopljena ili obješena. New Providence udaljen previše zamaha veslom. Providencia isto tako.

“A tvoje ime?”

“Cya.”

“Cya? Cy-a? Cya Cya Cya. Nikad čula.”

“Pa nisi me poznavala.”

Dan prije nisu stigle daleko. Cya je uočila fregatu koju Muha nije mogla da vidi – “Kakve to oči imaš!” –, na što su odmah upravile u mangrove – “Najbolje skrovište!” –, noć su provele ošumljene. Sad veslaju, dvedušno. Muha psuje truckavi ritam vesala. Napreduju sporo, sporije nego što bi bilo poželjno, na ovom čamčiću, nadomak obale, izgrizene (GOG: *Ne češi!*) od noći koja se razvukla toliko da se Cya brinula da bi se moglo rascijepati vrijeme. Muha se malo smirila i popustila sa svojim ispitivanjem, da bi na smjeni ponešto ispričala, kako je iz tjesnoće dospjela na širinu, o tjesnoći vlastelinske kuće gdje je morala da čisti, već sa dvanaest i svakog dana sljedećih sedam godina.

“Ko čisti, ne napreduje, čini samo stajanje podnošljivim. Za druge. Kako, to sam morala skontati. Bez novca, gospodar nikad ne plaća ništa, daje hranu, uniformu, krevet, to je dovoljna nagrada. Ponekad flašu vina, nju bih unovčila za šiling tu, za šiling tamo, otkupila od nekog momka njegovu košulju, ostatak sam uštedila, valjana i poslušna, kakva sam bila. Čekala sam, nisam znala šta, znaš to? Sudbina tek mora da se pokrene. Šta? Ne vjeruješ u sudbinu? Kakva si mi ti? Jednog dana, u sobi brata gospodina, na dnu ormara, pronašla sam odjeću, ogrtač, jahačke hlače, čarape, čak i par čizama, sve mi je moglo, nit' sam najmanja, nit' on najveći, sve uredno.

Falio je samo šešir, i makaze, njima sam sebi odrezala kosu, u samu ponoć, i van u polje, još prije svitanja, tamo sam svukla ženu, tamo sam navukla muškarca, uz izlazak sunca marširala sam ka luci gdje svakog skitnicu zaposle kao mornara, to su mi pričali momci, tu ne propituju, tu ne provjeravaju, dok neko nađe moju staru kožu, ja sam preko svih valova. Tako i bi. Da, a sad, pošto sam preveslala smrt i gotovo gola, ko zna šta slijedi, da li dalje muško ili opet žensko.”

Cyin pokušaj da sa Muhom razgovara o daljnjim postupcima ugušen je u povoju. Trebaju joj čizme, ne plan. Planovi su nešto za prdanere. “Pusti sudbinu da radi svoje, bolje se snalazi u životu.” (GOG: *Šta je sudbina?* Ono što ti je suđeno. *Od koga?* Presudno pitanje. *Na koje ljudi ne znaju odgovor ... očitno ne ... mimo špekulacija koje im bujaju poput bradavica na vrhu nosa.* GOG, otkud sad to?)

Brod, nasred poslijepodneva. Pod španskom zastavom. Ne predstavlja im opasnost. Nemoguće da su do tog broda već dolepršale glasine o piratu koji je na vješanju strgao odjeću sa sebe, o priviđenju koje je iščezlo u dimu, zajedno sa jednim golim, koji je možda žensko, a možda i nije ljudsko biće koje ... Izvještaji o takvim dešavanjima dosad zasigurno samo dopiru do lučkih ušiju, i to na engleskom, pola priče pretjerano, a pola iza podignute šape. Kakvoj španskoj galanteriji bi ove dvije nezaštićene žene mogle pasti kao žrtve? Cya i Muha jednodušno veslaju ka galionu koji se moćno uzdiže pred njima, naoružan iza svakog okna, gusto posaden, bulb pramac dovoljno oštar da parcelira okean. Žuljevite ruke Cyu i Muhu podižu na palubu *Nuestra Señora de las Maravillas*, očni su plijen stotine izgladnjelih pogleda. Smjesta ih odvođe pred kapetana iznad čijeg čela se gnijezdi neka egzotična ptica. Zlovoljno ih mjerka. Muha se prpošno naklanja, njena jutena odora se nadima. Cya radi što i ona.

“¿Señoras, hablan español?”

Na što iz Cye krenu da sipa, patnja brodolomke koja se više nije usuđivala nadati spasu, naročito ne od strane zemljaka, gospodina tako fina stasa, pod čiju zaštitu se sklanja, deklinirajući njegovu milost, napriča se (uz GOG-ovu pomoć) Cya, na najfinijem kastiljskom. Dok kapetan ne daje naređenje da se dvije žene odvedu njegovoj sestri koja u svom kovčegu pronalazi haljine da Cyu pretvori u mylady, a Muhu u señora galante, dama cortesana. Dvije spašeniце mole za dopust da se povuku, napete nerve, malo odmora, Bogu neka je najdublja hvala, dopunjava Muha (GOG: *Zapamti ovo, Cya, pomalo bogakanja ne može naškoditi u tadatamo*). Kapetanova sestra im nesebično prepušta vlastitu kabinu.

“Odakle znaš španski?”

“Obišla sam štošta.”

“Šta si rekla o meni?”

“Da si englesko siročče.”

“Tačno.”

“I moja sluškinja.”

“Ja ne služim nikom!”

“Smiri se. Sljedećom prilikom ću razjasniti da si pirat koji je zamalo obješen.”

“Ne blebeći toliko. Šta hoćeš?”

“Vidjet ćeš ti to.”

“A sad?”

“Čekamo. Tvoja sudbina ulazi u svoju subverzivnu fazu.”

“Subverzivnu?”

“Eksplozivni rezultat našeg susreta.”

“Ti si još više vraška od mene.”

Loše vijesti. Ovaj galion nije *rumbo a Cuba*, nije uzeo kurs za Kartagenu, već na putu kući za Cádiz. To će potrajati. Cya nema toliko vremena. Kako ćemo nestati s ovog broda? Cya pokušava uvjeriti Muhu da moraju hitno nestati (*ispariti*, nudi GOG kao prikladan izraz). Prije nego što brod bude prevalio pola Atlantika. Čemu žurba? Čula je sestru kako upozorava kapetana da su šake i stopala one sluškinje svjedočanstva jedva civiliziranog života. Prešućuje kapetanov odgovor, da mu dama djeluje itekako mutna, biće da je jevrejske krvi, i to ne malo. Najkasnije u matičnoj luci će izmišljeno ime i slagano porijeklo početi smrditi sa jednim jedinim zlobnim pitanjem. Osim toga, odakle uzeti novac? Cya se skromno već pobrinula za to, ušila nekoliko novčića u opšav svojih hlača, od osam španskih reala, jedinstvena valuta u svim lukama, na svim ostrvima. Novac nije problem, prekida Muha, novca uvijek ima u obilju.

“Kako ćemo se zametnuti odavde?”

“Na jednom od pomoćnih čamaca, čim padne mrak.”

“Čak da straža i ne primijeti, koliko daleko možemo stići prije što neko dignu uzbunu?”

“Moramo zaustaviti brod.”

“Nisam ni upola pametna kao ti, ali jedno znam. Uglavnom je kamen spoticaja ono *kako*.”

Sreća u nesreći (GOG: *Kako ljudi imaju običaj reći kada događajima žele podariti konturu*). Vlada bezvjetrica, galeon je uljuljkan, u daljini se možda nazire kopno. Ne nalaze se, doduše, na prljavom brodu, ali ni najčišći brod nikad nije čist. Paluba se riba pijeskom i biblijski teškim kamenjem. Kad je sve sastrugano i oribano, Prvi oficir pregleda urađeno, dok mornari iščekuju njegov sud, pored kanti, sa četkama

u ruci, nepomično, osim jednog koji se češe po stražnjici. Nakon okončane provjere slijedi poziv na razonodu, divertido y gracioso, obećava kapetan. Kod velikog jarbola gužva. La cucaña, uzvikuje kormilar, a gore mami nagrada. Kakva nagrada?, pita Cya. Odgovor katkad glasi dimljena šunka, katkad besmrtnost. Prvo govori kapetan, teško natečenim riječima. On je dao da se gore zakači cipela, na što ispruženom rukom pokazuje na jarbol broda, koji se čini golim jer su uklonjene jakobice, a usto i ostatak takelaže. U ime Njegovog Visočanstva ima da navijesti da je nagrada jedna sandala, ne bilo kakva, ne umišlja on sebi da bi se okupljene dangube zbog sandale pentrale gore, sve da je nosila i noga indijanske princeze. Ova je posebna, sa međuprstnim kolčićem od zlata. “Da, dobro ste razumjeli, od čistog zlata, vrijedi više od zarade cijelog jednog života. Ko uspije dohvatiti sandalu, smije je zadržati.” Kao i svi drugi, i Cya diže pogled. Ne može raspoznati ništa, tako visoko seže jarbol. Niko ne može biti siguran da li nagrada postoji s onu stranu časne kapetanove riječi, tamo gore, gdje glavni jarbol bude nebo.

Momci su žrijebom odredili redosljed. Oni koji su pobijedili – osjećaju se kao pobjednici, vidljivo po širokogrudom nastupu, kao i na grimasama koje nastoje izraziti samopouzdanje ili čak nepobjedivost – stoje kod jarbola, trljaju ruke pilotom. Udara bubanj. Najprednji skače uz jarbol, prve metre savladava naizgled lako, nošen snažnim skokom i euforijom. Ali ubrzo mu jenjava napredak, njegove poput užeta snažne ruke proklizuju, osvoji dvije stope, izgubi jednu, osvoji jednu stopu, izgubi dvije, sve dok ga na tlo ne vrati skliska sila matematike. Iscrpljen pada na palubu, ostali mornari se smiju. Pakost se kapetanu navlači na lice poput debelo nanesenog ruža. Cya jedva primijetno odmahuje glavom.

“Ovo je teško.”

“Ovo je više nego teško, señorita.”

“Zašto?”

“Zato što je jarbol premazan svinjskim lojem.”

“Ko će uspjeti?”

“Niko!”

“Osim ako ljudi tijelima sagrađe piramidu.”

“Oštroumasti ste, cijenjena. U teoriji.”

Cya opčinjeno posmatra kako se muči jedan za drugim. Neki dospiju visoko, zacijelo ih zagolica tračak nade, mada osjete kako im klonu snage ... Nada pada u bezdnanje, a mornar za njom. Kapetan zagleda Cyu.

“Señorita nije imala priliku gledati ovako nešto?”

“Nisam.”

“Mjera za jačanje morala. Dobro je kad momci osjete da je rješenje svih zemaljskih
briga tako blizu, gotovo nadohvat ruke.”

“Samo što zapravo nije.”

“No ipak utješno.”

“Ne razumijem.”

“Momke vraški raduje to što ni drugima ne polazi za rukom.”

Kako je samo uzaludnost lakovjerna. Niko ko je mlad i zdrav i snažan ne odustaje od svog pokušaja. Neuspjeh drugih ne dokazuje ama baš ništa. Na palubu pada mornar za mornarom, dok se sunce uporno penje ka vrhu. Cya posmatra let ptice rugalice. Samo što se iscrpila kolektivna ambicioznost, mijenja se raspoloženje. Momci uzmiču jedan pred drugim. Kao da ne znaju ko je od njih zarazan, mijazmom peha. Gledaju u svoje šake.

Kapetan drži govor.

O svetim zakonima.

O neposlušnoj djeci.

O ignoriranim zakonima.

O bogohulnim psokama.

O kaznama koje su blagodat.

Ovaj kapetan ne spada među one koji bičuju visokoosobno. On uspravno predstoji udijeljenoj boli.

Ono tamo, to ne smije biti, nikad u životu, nije tako nešto, kako može ... Cya se ne usuđuje otvoriti oči. Sikće Muhi na uho, moraju uraditi nešto, osloboditi te ljude, rasplamsati pobunu. “Ti si luda”, odvraća Muha, “ja ne govorim španski, a ti si žensko, mene niko ne razumije, tebe niko ne sluša, to će skončati na vješalima.” GOG-ova analiza slaže se sa Muhinom. Cya šuti. Do večere. “Pogledaj, riža!”, kaže razdragano.

Kapetan koji koristi svaku priliku da zapovrgne razgovor s njom, odvraća: “Uistinu, volite rižu, štovana gospo? Onda ste kod nas na pravom mjestu. Imamo brdo riže sa sobom na brodu.” Cya čedno klima glavom, blistavih očiju uprtih u Muhu, koja nevoljko raspreda posuđe, s pogledima koji bi ga najradije rasparamparčale.

Kasnije, na svježem zraku, Muha pita

“Šta je bilo ono s rižom?”

“Sredstvo za svrhu.”

“Kaku svrhu?”

“Sabotažu.”

“A šta ti je to?”

“Primijenjena sloboda.”

“Što li te tako slabo razumijem?”

“Moramo u skladište broda, gdje se lageruje sva ta riža.”

“Čemu?”

“Moramo se pobrinuti za to da se riža nakvasi.”

“Kako to?”

“Tako što ćemo probiti rupu.”

“U trup galiona? Pokatkad imam osjećaj da si prvi put na brodu.”

“Malu pukotinu.”

“Malu ili veliku, ne igra nikakvu ulogu, zaboravi.”

Pored kužine, niz ljestve, tu jedan čuva stražu, on si da skrenuti pažnju naivnim pitanjima i zavodničkim gestama, dok se u međuvremenu Muha šunja do palube sa zalihama. Kako izvještava kasnije, prvo je uočila samo vreće sa rižom, njene veličine i nabrekle, koliko samo vreća – “to će bandu poput naše hraniti godinu, ma šta, godinama” -, a tek onda je opazila kace sa vodom za piće.

“Voda?”, prekida je Cya. “Baš zgodno!”

“Zašto zgodno?”

“Jer se rupe u kacama izbuše sad pa sad. Odvrćaj mu sad ti pažnju.”

“Jok, radi ti to, ti si bolja u tom ženskanju.”

“Šta sad?”

“Čekamo da se desi.”

“Da se desi šta?”

“Vidjet ćeš.”

“Kako ćemo znat’?”

“Čut ćeš.”

Odmah nakon izlaska sunca podigao se vjetar, galion se kreće polagano, dokolice napretek za toaletu, obje neiskusne. Cya posmatra Muhu koja se cinoberski zeza, najednom prasak, šminka se preko obraza razmaza do uha, puder i pomada padoše na patos, njih dvije isto. Uspravljaaju jedna drugu, jure van, crvene crte i bijele mrlje na njihovom licima kričavo zaprepaštenje. Da je tako dobro uspjelo! Još jedan udarac. Napad, misle mornari. Ali nema broda oko njih, nema neprijatelja na obzoru, džumbus dižu bezglava naređenja. Trzaj koji Cyu baca na stražnju palubu. Ostaje ležati. Doručak otpada, i za kapetana koji mrko objašnjava da niko ne zna kako se to moglo desiti, iscurila je voda za piće, promočila provijant, zbog čega je onda, tako pretpostavlja kuhar, nabubrila riža, i to toliko da rasprsnute vreće probiše rupu u trup broda. Prodire morska voda, moraju uploviti u prvu luku, radi popravke. Dok iz sebe

cijedi svaku pojedinačnu riječ, čupa iz perike dlaku po dlaku. Popravke na galionama u ovim podnebljima su škakljiv poduhvat, nijedna luka nije opremljena za to. “Žao mi je, štovana gospo, domovina će nas još počekati, no ja neću biti lišen uživanja u Vašem društvu, kod ovog astmatičnog vjetra će potrajati još koji dan. Do tad se moramo pumpanjem držati na vodi, baš sve ruke bez po’ muke, želimo naša najvrednija blaga sigurno dovesti na kopno.” Ispod ptičjeg gnijezda revnosno se namiguje.

GOG diže uzbunu. *Još 15 minuta.* Cya je morala naučiti odbrojavati sekunde nijemo, za slučaj poput ovog, kad joj se boravak u tamotada krene primicati kraju. Postoje samo dvije mogućnosti povratka. Iscuri tehnički zadano prostordalekovrijeme (8600 minuta odn. 516 000 sekundi), ili kronauta umre. To uzrokuje istotreni kraj putovanja, ali se ne preporučuje jer takva smrt u daljini doduše ostane bez negativnih tjelesnih posljedica, ali psihički predstavlja krajnje opterećenje. Povrh toga, kada bi Cya tek tako nestala, zaostavila bi osnaženo sujevjerje u duhove i utvare. Ne želi da je Muha u sjećanju sačuva kao priviđenje. Želi se udaljiti tobože prirodnim putem. Kako bi se mogla vratiti.

Žena u moru!

To je rješenje. Mora se pobrinuti da izgleda kao da se okliznula, kao da pada preko ograde na palubi. To bi bilo realistično. Želi protegnuti noge, kaže Cya. “Samo naprijed”, kaže Muha. “Hajde sa mnom!” “Samo ako mi nabaviš bodež.” “Čemu to?” “Ko za mnom zabali, nek’ oči halali.” *Deset minuta!*, informira GOG. Najgore bi bilo kad bi ostala u kabini, sama s Muhom, na koju bi onda pala sumnja jer ne bi mogla objasniti gdje joj je zaglavila gospa, dakle bila bi za ubistvo optužena, osuđena i predana nekom španskom krvniku. “Ma hajde, možeš izdržati jednom.” Cya ne može duže čekati. Otvara vrata, penje se na palubu, guta svjež zrak, nada se da je Muha slijedi. Zirka okolo da li je zaista svi pogledi prate. Što se toga tiče, muškarci su pouzdani. Muha nasavglas izvodi neki engleski moritat. *Pet minuta!*, priopćava GOG. Prekaljenim glasom. Čudi se sama sebi kako počovječuje GOG-a u svom uzbuđenju. Baca pogled na vodu, na hirovitu bijelu pjenu. Privlačno. Kako da to izvede? Rješenje prezentira sudbina (*ne*, da, *ne*, da-da), Muha je prijateljski lupne u leđa, Cya posrne, bez namjere, prevrne se ustranu, s punom namjerom, ruke joj hvataju u prazno, tijelo joj zadržava ograda palube, pruža se naprijed, gura glavu dole, osjeća ruku na stopalu, ruku koja skliznu zajedno s njenom sandalom, pada, koprca se, udara leđima u vodu, bol joj sijeva kroz tijelo. Hladnije nego što je očekivala. Broji dok tone kao kamen, dvadeset-jedan grane mangrove dvadeset-dva Muhin prvi osmijeh dvadeset-tri skok u pirog dvadeset-četiri miris sušene ribe dvadeset-pet razrezana lijana dvadeset-šest

patnja masnica dvadeset-sedam puder na žuljevima dvadeset-osam u dragocjenim odorama, dvadeset-devet ... navodno nema veće rasipnosti od brojanja sekundi.

Jedna minuta!

GOG-ova zadnja najava. Toliko će još moći zadržati dah.

I pomisli

Nisam umrla!

(Odlomak iz romana)

Ilija Trojanow
TRI PJESME

KILLING FIELDS

Phnom Penh, 25.05.2002.

Hoće vidi polja leševa, *mista*?
Daću ti jeftino, *mista*!
Jeftino ko smrt?
Pametni ne idu do kosti.
Mala igra brojeva.
Milion? Može više.
Proučite crijeva poganoga pseta.
Dva miliona? Još više!
Podignite vlažan prst u vjetar.
Tri miliona? Zovite vidovnjake za okrugli sto.
Šutnja je bolja od sramote.
Dobro, krenimo do lubanja.

U školi su se kockali s vragom.
S još jednom pobjedom u ruci,
ustade, na jeziku mu podsmijeh:
Puštate me uvijek da pobijedim,
ja, najjadniji od svih vaših izgovora.

Kasnije, lebdeći do mjeseca,
glas razuma kresnu fitilj.
Hoće maserku, *mista*?
Daću ti jeftino, *mista*!
Al' najjeftinije su lubanje.

KOLATERALNA ŠTETA

Mina. Ramī al-jamarāt

Hodočasnicima u žaru borbe
sumnja savjest ne grize.
Ali jednom samo kada vrag se smiri,
svaki kamenčić pogađa u crno.

Kamenovanje vragu mami osmijeh.
Danas zdušno on taštinu žanje,
sa glava krv slasno liže,
šepavim se bolom tovi.

Slijepa srdžba strijelca
vragov je plijen.

ANGKOR WAT 1

Jugozapadni vanjski zid, 23. 5. 2002.

Pretpostavimo, umjetnik je
izrezbario od kore lišće
i pričvrstio ga na drveće,
izbodeno udarcima vojnika
koji marširaju iz svojih života.

Vene listova,
Kao skalpel oštri vrhovi kopalja –
na bareljefe se krv ne prolijeva nikad.
Dlanovi u molitvi miluju bedra,
spas ratnika od vremena srama.

GOVOR ILIJE TROJANOWA NA DODJELI NAGRADE

Dobra večer,

I am a Bogomilian

Ozbiljno. Ne u vjerskom smislu.

Ni u smislu Komunističke partije Bugarske koja je legendarnog svećenika Bogomila pretvorila u preteču Karla Marxa.

Ja sam pristaša hereze, najboljeg pjesničkog biotopa.

Heretički protiv hijerarhije. Protiv hagiografije. Protiv zastava. Protiv fanfara.

Ne znamo ko su bili bogumili, ali znamo da su tu riječ koristili često kako bi oklevetali one koji su bili drugog mišljenja, druge vjere.

Bogumil, dakle, znači "odstupljivač". Važan za poeziju. Životno važan za društvo.

Znači, Abelard i Al-Hallaj. Lel Ded i Warlam Schalamow. Li Po i Liu Xiabo.

Emma Goldman i Oscar Wilde. Sve sami bogumili, jer to je pitanje časti.

Ima još jedan aspekt. Jednog dana, sekta katara u južnoj Francuskoj prihvatila je jednog bugarskog propovjednika koji ih je radikalizirao. Ne zahvaljujući moralnim pravilima, već mitovima o postanku. Pričama! Čisti dualizam, u snažnim slikama. Ko bi mogao odoljeti?

Sigurno ne Hollywood, ni Bollywood, pa ni Nollywood. Dualizam posvuda. Vrag je glavni junak našeg vremena. Zahvaljujući heretiku sa najdublje jugoistoka Balkana, tamo gdje Evropa završava, a nikada nije počinjala.

Možda idealiziram bogumile. Možda je moj bogumilski brat Dževad Karahasan u pravu kada me redovno upozorava na to da moj hedonizam nema nikakve veze sa asketizmom. To je tačno, tvrdim. Ali kod njih je bilo pravde. Ni traga današnjoj

proždrljivosti i pohlepi, zbog kojih smo sve manje ljudi. Bogumil bi rekao: gora od umjetne inteligencije je samo naša prirodna proždrljivost. Dualizam druge vrste.

U svakom slučaju se od srca zahvaljujem za ovu nagradu, osjećam se shvaćenim na bogumilski način.

ŽIVOT®

OSVRTI I
RECENZIJE

Pišu:

Šeherzada Džafić

Željko Grahovac

Željko Ivanković

Alen Kristić

Žarko Milenić

Josip Mlakić

Naida Mujkić

Mujo Musagić

Amer Tikveša

NOVE INTERKULTURALNE STUDIJE U IME BUDUĆIH KULTUROLOŠKIH PRAKSI

Zvonko Kovač: *Nove studije i ogledi*, FFpress, Zagreb, 2023.

Nakon skoro već pet decenija pozivanja na interkulturalni dijalog središnje južnoslavenske zajednice i nakon produktivnih naučnih studija iz uže oblasti interkulturalne povijesti južnoslavenskih književnosti (*Interpretacijski kontekst* (1987), *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti* (2001), *Međuknjiževna tumačenja* (2005), *Međuknjiževne rasprave – poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti* (2011), *Interkulturalne studije i ogledi – Međuknjiževna čitanja, mentorstva* (2016)) te mnogobrojnih naučnih i stručnih radova metodološkog usmjerenja ka interkulturalnoj povijesti i interpretaciji književnosti, zagrebački komparativista Zvonko Kovač svojom novom književno-naučnom knjigom interkulturalnog usmjerenja *Nove studije i ogledi* (2023), u izdanju FFpress-a Filozofskog fakulteta u Zagrebu, potvrđuje svoj dugogodišnji rad te nastojanja da ukaže na interkulturalnu, kako je praksa pokazala, a fluidna identitarna budućnost prokazuje, najproduktivniju metodologiju proučavanja južnoslavenskih književnosti. I u novoj studiji, Kovač polazi od zajedničkog konteksta srednjojužnoslavenskog sistema, otvarajući i ovaj put posve nove, ali i reintrepretirajući stare književnoznanstvene prakse te praktične inpute kako produktivnije (is)koristiti interkulturalne habituse literarnih zajednica srednjojužnoslavenskog književnog sistema.

Uvodno poglavlje knjige Novi “južnoslavenski študiji”, pisano u koautorstvu sa Ivanom Latković, naglašava kako je govoriti danas o studiju slavistike gotovo izvjesno sa zapadanjem u sveprisutnu retoriku krize, skoro pa apokaliptičnih vizija i raznoraznih dramatičnih prognoza. Uzrok tome nalazi se u centrima moći jer na vanjskim rubovima

krize slavistike obitavaju institucionalna neprepoznatljivost i infostrukturalna urušenost, dok se u njoj samoj prelamaju različiti koncepti proučavanja i pristupa vlastitom predmetnom području sve ne bi li se odgovorilo na izazove koji su pred nju postavljeni. Posljedice se prepoznaju u činjenici da se slavistički studiji nalaze upravo na razmeđu dviju prevladavajućih tendencija od kojih je prva naglašeno globalna / transnacionalna, a druga nacionalna. Smještanje u okvire jedne ili druge dodatno će “biti opterećeno preuzimanjem slike vlastite rubnosti, periferije čiji će potencijali isključivo i uvijek iznova biti regrutirani prema nalogima i zahtjevima po svemu udaljenog centra” (2023: 7).

Zabrinutost reproduciranjem postojećih modela znanja bez nekih pomaka, može biti prijetnja razvoju kako pojedinačnih, tako i grupnih studija južne slavistike: “ta apriorna primateljska opravdanost po mnogo čemu će za samu slavistiku biti štetna, pa i pogubna, ne samo zato što će njome grubo suspendirati vlastitu autonomnost, već i zbog toga što će prihvaćanjem izvanjskih kategorija samo reproducirati postojeće modele znanja i moći te u skladu s time onemogućiti barem prividno nekontaminiranu vlastitost” (2023, 8).

Nakon toga, Kovač pristupa povijesnom prikazu razvoja studija za južnoslavenske jezike i književnosti, koji u svom znanstvenom i nastavnom djelokrugu traže nova rješenja u raznoraznim metodološkim preosmišljanjima i to u vrijeme kada koncepti svjetske i nacionalne književnosti ulaze u grotlo znanstvena revidiranja iz kojeg će izaći u mnoštvu različitih i ne uvijek sasvim produktivnih tumačenja, izdvajajući kao najdjelotvorniji onaj višejezični i književno-poredbeni pristup. Pri svemu tome, interkulturalne pretpostavke razvoja studija jezika i književnosti svojevrsni su preduvjet dvosmjernog uključivanja, onoga što kontinuirano nedostaje, a čemu svjedoče dvopripadni autori rubne književne pojavnosti te zajednički elementi kulture.

Uz etička i prostorna promišljanja Zygmunta Baumana, Davida Damroscha i Marka Juvana te Zlatka Kramarića, može se zaključiti kako sveprisutne kulturološke ekstenzije, prisvajanja i osvajanja studija književnosti zapravo idu na ruku galopirajućoj komercijalizaciji obrazovanja, pri čemu dosljedno pridonose promjenama institucionalnog oblika sveučilišta i njihovih funkcioniranja u srži kojih stoji “pad nacionalne kulturne misije” i njegovo pretvaranje u “transnacionalnu birokratsku korporaciju” pri čemu kultura prestaje biti “pokretačko načelo sveučilišta”. Nalazeći uporište kod Readingsa koji naglašava kako “nacionalna država, sad je puka prividna točka koja organizira periferne subjektivnosti unutar globalnog toka kapitala – ono nije prostor koji treba zaposjesti. I tako su svi očito isključeni u pogledu kulture, no pritom su gotovo svi uključeni u globalni tok kapitala” (Readings 2016, u Kovač, 2023: 11), zaključuje se kako slabljenjem nacionalnog koncepta, potreban je agilniji pristup globalizaciji i geopolitici, posebno dok su u toku mnoge reforme.

Kao dobru paradigmu površnim praksama iz kojih možemo učiti, Kovač ističe procjenu južnoslavista iz Zagreba kako pretjerana individualizacija studija nije za studente najbolje rješenje, a što pokazuje neuspjeh pokušaj realizacije “nastavničkog usmjerenja, magistarskog studija srpskog jezika i književnosti kao i veoma uspješno dvadesetogodišnje razvijanje dvojezičnoga južnoslavističkoga studija, prema prije opisanom modelu interdisciplinarnog, interfilološke solidarnosti” (2023, 14). Praksa je pokazala da su studiji interkulturalnog pristupa produktivniji, kako za studente, tako i za čitave odsjeke.

U nastavku knjige Kovač pokazuje narav suodnosa južne slavistike i kroatistike – uz prikaz bugaristike i makedonistike u kontekstu interkulturalnog južnoslavenskog studija, ističući kako je odnos prema skromnom nasljeđu bugaristike u hrvatskom akademskom i slavističkom životu obilježen dvjema krajnostima: zahtjevima da se bugarski jezik i književnost ustanove kao zaseban studij te njihovim kulturnim marginalizacijama, kao i dominacijom staroslavenskoga kojim se djelomice pokrivala potreba za bugarističkim znanjima, pri čemu se priključuje i veliki interes za makedonski jezik i književnost unutar studija jugoslavistike. Kovač razmatra mogućnosti modernoga, interkulturalnog studija južne slavistike te otvoreno razlaže probleme integracije i mjesta bugaristike u takvom, na poredbenim i interkulturalnim osnovama, zasnovanom studiju. Slična nastojanja uložena su i u pokretanje makedonistike, dok se ostali studiji nastoje pokriti kroz pojedinačne izborne predmete (kao što je npr. bosanskohercegovačka književnost).

Preostaje nam, radi moguće buduće ispravnije prakse, podvući Kovačeve dugogodišnje ideje interkulturalne komunikacije i interpretacije, a koje podrazumijevaju i vraćanje idejama slovačkoga komparativiste Dionisa Đurišina te njemačkoga zagovarača interkulturalne metodologije Michaela Hofmanna, kao i “kod nas premalo poznate” slaviste poput Angele Richter iz Hallea, Paula-Luisa iz Pariza, Roberta Hodela iz Hamburga. Primjeri su ovo koji mogu voditi ka onim globalizacijskim težnjama, ako ne dozvolimo da se mnogi “njihovi” projekti ne ponište našim balkanskim praksama. Na osnovama bogatog iskustva u iščitavanju južnoslavenskih suodnosa, Kovač ističe kako je krajem prošlog stoljeća, “nakon još jednog od nepotrebnih balkanskih ratova u Bosni, u godinama kada se Hrvatska rješavala velikog broja nepodobnih knjiga, od onih koje su zagovarale komunizam do onih koje su bile pisane srpskom ćirilicom” (2023, 20), manja ali važna skupina zagrebačkih južnoslavista tražila “model studija kojim bismo se domogli svojih studenata i na kojemu bismo istodobno proširili svoje polje djelovanja na bugarski jezik i književnost”. Unatoč svim teškim okolnostima, Kovač ističe da južna slavistika pod okriljem poznate studentske parole

Jučer, danas sutra – slavistika, o(p)staje kao važna priznata struka s brojnim disciplinama i nacionalnim filologijama.

U nastavku, Kovač posvećuje pažnju Interkulturnoj književnoj kroatistici, pravi diferencijaciju između nacionalne i interkulture povijesti književnosti, da bi svoja teorijska gledišta utkao u interpretacije odabranih romana u drugome dijelu knjige, pokazavši još jednom kako se pojedina djela južnoslavenskih pisaca i mogu objasniti isključivo preko međuknjiževne kritike i interkulturnih interpretacija.

Smatrajući da bi kratki roman, kao doskora i kratka priča, mogao postati prevladavajućim žanrom u izboru savremenog čitatelja, Kovač smatra da bi interkulturni pogled u kompleksnu cjelinu korpusa južnoslavenskoga kratkog romana na teorijskom planu mogao iznijeti svu njegovu raznovrsnost i fluidnost forme (od pitanja kvantitete i strukture do aspekata fragmentarnosti, liričnosti ili esejističnosti pripovjednoga teksta), a dao bi i relevantan književnopovijesni pregled jedne, koliko bogate toliko i zanemarene, podvrste južnoslavenskoga romana i njegove uključenosti u slične srednjoeuropske književne procese. U interpretativnom ključu, Kovač traži one zajedničke osobine koje najbolje iznose vrijednosti interkulturnog dijaloga, što je posebno pokazao kroz reinterpretacije duge tradicije južnoslavenskoga kratkog romana od moderne do postmoderne, od Ivana Cankara i Miloša Crnjanskog, Nenađa Veličkovića i Georgija Gospodinova, Antuna Šoljana, Irene Vrkljan, Zorana Ferića i Ivane Sajko, uz napomenu kako bi posebnu pažnju u naknadnoj valorizaciji trebalo posvetiti međuknjiževnim autorima romana, od Ive Andrića i Vladana Desnice, preko Mirka Kovača i Danila Kiša do Dževada Karahasana, Dubravke Ugrešić, Bekima Sejranovića i Igora Štiksa, kao i autorima romana koji imaju dobar odjek “u regiji” i drugdje, poput Marine Vujčić, Olje Savičević Ivančević ili Marice Bodrožić, Bore Ćosića ili Dragana Velikića, Gorana Vojnovića ili Dušana Šarotara, Ede Popovića, Damira Karakaša ili Sime Mraovića, do Ivice Prtenjače i mnogi drugih, što možemo shvatiti i kao preporučene autore kako za čitanje tako i za interpretaciju.

Kada bismo birali suštinu ove knjige, ona se nazire u poglavlju “*Manje diferencirane*” kulture u kontekstu studija “*male slavistike*” u kojem Kovač još jednom naglašava kako bi suvremeni studiji južne slavistike morali biti dovoljno otvoreni za pojedinačna istraživanja, našu znatizeljnu i međusobnu kolokvijalnu naklonost jer možemo (o)držati slavistiku “samo ako se svi zajedno držimo na okupu” oko budućih interkulturnih studija i ako svi zajedno vjerujemo u našu regionalnu budućnost, što južnoslavenski autori već znaju i kroz svoje opuse dosljedno potkrepljuju i slijede.

Šeherzada Džafić

KREATIVNO OŽIVLJAVANJE PREDAKA

Zdenko Lešić: *Razgovor s precima*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2023.

Osim što je “Svjetlo riječi”, više od 40 godina naziv mjesečne revije (utemeljene 1983.), danas je to ime i medijske kuće, znane ne samo po izdavanju knjiga religijske sadržine (osnivač i vlasnik im je ipak Franjevačka provincija Bosne Srebrena), po popularnim izdanjima širokog spektra, već i po široj zajednici znanim vrijednim i zanimljivim publikacija povijesne, kulturnopovijesne i književne provenijencije.

Pred nama je ovaj put baš jedna od takvih knjiga. Knjiga sačinjena od tekstova iz književne ostavštine našeg uglednog profesora i akademika Zdenko Lešić, suradnika ove revije, kao svojevrsan hommage autoru u povodu pete obljetnice njegove smrti.

Zdenko Lešić (1934. – 2018.), jedan od naših najznačajnijih teoretičara književnosti, posljednjih je godina života, to jest do samog kraja života bio aktivan, pa tako i redoviti suradnik tog sarajevskog mjesečnika u kojemu je pisao o piscima koji su mu po nečemu naročito bili bliski, ili barem dovoljno književno intrigantni. Jedan dio svojih tekstova naslovio je “Razgovori s precima”, uglavnom pjesnicima, premda su mu neki od njih, kao uostalom i neki prozaici (Ladin i Sijarić, primjerice), bili suvremenici.

Drugu cjelinu, naslovljenu “Pripovjedači i njihove priče”, čine Lešićevi tekstovi o našim proznim autorima, uglavnom iz onog kruga i na onom tragu koji je Jovan Kršić svojedobno imenovao “pripovjedačkom Bosnom”, a kako se zove i dvotomna Lešićeva knjiga iz 1990., što ju je apokaliptički progutao tada nadolazeći rat. Naš rat iz devedesetih.

I koliko god bio iznimno kompetentan u stvarima proze, proznih autora, pripovjedača, ne manje važnim se čine i njegovi tekstovi, uvjetno, iz poetske sfere, jer, ne zaboravimo, Lešić je ipak doktorirao na djelu pjesnika Ivana Gorana Kovačića, tako da njegovo zanimanje za pjesništvo, uz intenzivno bavljenje teorijom, dramom i prozom, nimalo ne iznenađuje.

Knjiga je, kako već rekosmo, formalno podijeljena na dva dijela: “Razgovor s precima” i “Pripovjedači i njihove priče”, a ustvari bi se u cjelini, s mnogo razloga, mogla zvati – *Razgovor s precima* – kako je najposlije i imenovana. Jer, bilo da piše o pjesnicima ili prozaicima, autor živo korespondira s piscima i njihovim djelima, čvrsto usidrenim u kontekst, u vrijeme, te vlastiti društveni i kulturni ambijent. U književni život njihova vremena. Kažemo njihova, premda ih autor oživljuje u vlastitom vremenu i kontekstu pokazujući zašto su i kako su, po čemu su i nama danas relevantni.

I ma koliko je u knjizi riječ o kratkim i za relativno širu publiku popularno pisanim tekstovima, pažljivom čitatelju i znalcu književnosti neće promaknuti da se tu ipak radi o nekoj vrsti mikroeseja koje je pisao vrsni znalac književnosti. Lakoća i čitljivost napisanog samo potvrđuju autorovu kompetenciju i sposobnost uobličjenja i najkompleksnijih književno-povijesnih i književno-kritičkih znanja u jednostavnu i prijemčivu formu.

U dijelu knjige u kojemu autor “razgovara” s precima tekstovi su o pjesnicima, osim razgovora s Jukićem, koji nije pjesnik poput svih ostalih, ali mu ovdje po svemu pripada prvo i posebno mjesto. Naslov drugog dijela knjige ionako nas nedvosmisleno upućuje na prozaike.

Lešićevi mikroesejistički, rekli bismo – poetički zapisi, proizvedeni u intimnom dijalogu s pjesnicima i njihovim poetikama, otkrivaju one bitne akcente iz života i stvaralaštva pisaca, pjesnika. Jukićevu književničku ambiciju, Kranjčevićevu vjerničku revolucionarnost, Šimićevu poetičku inovaciju, Ujevićevu trajnu zapitanost, Šopovu religioznost, Ladinovu marginalnost, Krklečev ekspresionizam... Jedino s Krležom autor ne dijalogizira, taj tekst kao da mu služi biti mostom, mjestom prijelaza prema pripovjedačima s kojima autor ne dijalogizira izravno... Njih više ocjenjuje i procjenjuje, pozicionirajući ih u vrijeme i prostor, reaktualizirajući njihove književne pojave.

Uz općepoznata imena i njihova djela, a i manje verziran znalac književnosti ih prepoznaje, ugodno iznenađuje i Lešićevo bavljenje pripovjedačima za koje se i o kojima se tako malo zna, o kojima jedva da što znaju i temeljitiji znalci književnosti. Da spomenem samo imena kao što su Milena Mrazović i Božidar Čerović, a donekle bi se to moglo reći i za ime Narcisa Jenka, kao uostalom i za Ivana Franju Jukića.

Naime, dva franjevca, Ivan Franjo Jukić i Eugen Matić (Narcis Jenko), koji su neosporno znana imena, posebno Jukić, u literarnom su smislu jedva poznati široj javnosti.

Itekako nam je važno ono što Lešić ima reći o uglednim našim prozaicima, ali nekako mi se naročito važnim čine i oni za naše vrijeme “otkrivački” tekstovi o troje spomenutih spisatelja koji nisu utemeljeno nazočni o bosanskohercegovačkoj književnoj orbiti, a zaslužuju biti i poznati i čitani. Jer, premala je naša književnost da bi sebi dopuštala zaboravljanje ikoga, pa bio on i iz reda onih tzv. “malenih”. Zdenko je Lešić itekako bio svjestan “veličine malenih” kao je pisao svoju “Pripovjedačku Bosnu”.

Kao što je vidljivo, u knjizi se spominje ukupno osamnaest književnih imena u rasponu od 110 godina od rođenja najstarijeg Jukića, do najmlađeg Ladina, pa je ovo na neki način i mala povijest prozne književnosti BiH i neka vrsta Lešićeve intimne pjesničke antologije. Dakako, govorim uvjetno, jer to nije bila primarna intencija Lešićevih tekstova. No, svakako je i odabirom autora i pisanjem o njima u svojim tekstovima izrekao neke svoje kulturno-povijesne, književno-povijesne i poetičke preferencije.

Pritom, dakako, autor ne preza ni od književnog vrednovanja, svejedno piše li o prozaicima ili pjesnicima, sve vrijeme ostajući blago distanciran na poziciji koje je sam svjestan – naime, da je ovdje ipak riječ o malim poetičkim zapisima na marginama ozbiljnog i odgovornog čitanja.

Ovi tekstovi, objavljavani od jeseni 2016. do proljeća 2018., zavrijedili su se naći u koricama jedne knjige, te kao cjelina krenuti ususret čitateljstvu. Oni su, kako rekosmo, mali hommage svome autoru, a i na čast izdavaču već i zbog kurioziteta da se u knjizi nalazi vjerojatno uopće posljednje napisani Lešićev tekst, tekst o Hamzi Humi iz svibnja 2018., jer upravo je u svibnju (18. svibnja) te godine, dakle prije pet godina, Lešić i umro, a potom i sahranjen u Sarajevu.

Željko Ivanković

TESTAMENTARNI ROMAN

Željko Ivanković: *Zaključana vrata*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 2023.

Željko Ivanković u svom novom romanu na jedan nepretenciozan način govori i o *posljednjim danima* bosanskih Hrvata, jednog jedinstvenog povijesno-kulturološkog mikrokozmosa kojemu je Ivo Andrić svojim *fratarskim ciklusom* podigao trajan i neuništiv književni spomenik, što je samo jedan kut iz kojeg možemo promatrati ovaj roman. Pošto dolazim iz istog tog Ivankovićeve i Andrićeve svijeta, teško mi je do kraja isključiti vlastitu subjektivnost, tako da ovaj tekst treba promatrati i kao neki donekle ograničeni “pogled iznutra”. U Ivankovićevu tekstu postoji cijeli niz elemenata koji doprinose tom “osjećaju pripadanja” koji je u tom subjektivno-objektivnom diskursu često ograničavajući faktor, a spomenut ću ovom prilikom samo jedan – jezik.

Roman *Zaključana vrata* podnaslovljen je kao *Sutješki monolozi*, što ga dovodi u izravnu vezu s Ivankovićevim prethodnim romanom *Rat i sjećanje* za koji je 2016. godine dobio *Nagradu Gjalski*, te zajedno s njim čini kompaktnu romanesknu duologiju. Sam autor je *Rat i sjećanje* u jednom intervjuu nazvao, u *emocionalnom, intelektualnom i spisateljskom smislu, svojom najvažnijom knjigom*, od njih četrdesetak koliko ih je dosada objavio. Ivankovićeve razlozi su, pretpostavljam, ponajprije osobni: *Rat i sjećanje* funkcionira kao ratna kronika njemu dva najvažnija grada, Sarajeva u kojemu već duži niz godina živi i Vareša u kojem je rođen i odrastao, a ujedno je i svojevrsna obiteljska drama u kojoj pratimo kako se u ratu iz devedesetih pripovjedačeva obitelj rastače, kada se braća i sestre preko noći nađu na suprotstavljenim ratnim stranama, što na svoj način govori i o Bosni i Hercegovini, gdje svaka povijesna drama uglavnom završi kao ona obiteljska.

Na sličan način funkcionira i Ivankovićev najnoviji roman. Kao što roman *Rat i sjećanje* uvjetno rečeno možemo nazvati *vareškom kronikom*, tako njegova *Zaključana vrata* slobodno možemo proglasiti *sutješkom kronikom*, odnosno kronikom Kraljeve Sutjeske, povijesnog toponima koji je kolijevka srednjovjekovne bosanske državnosti. S tim da je važno naglasiti da su Kraljeva Sutjeska i Vareš dvije susjedne bosansko-hrvatske sredine povijesno i zemljopisno upućene jedna na drugu. U mikrokozmosu bosanskih Hrvata te male, lokalne dihotomije igraju vrlo važnu ulogu: gotovo da možemo govoriti o cijelom nizu izoliranih otočića, sa svim onim društveno uvjetovanim značajkama, uključujući tu i otvoreni rivalitet, koji čine jedan zaseban, specifičan korpus koji savršeno funkcionira kao paradigma nestajućeg bosansko-hrvatskog svijeta. Ovdje ću se nakratko osvrnuti na subjektivnost koju sam spomenuo na početku teksta: u mojemu slučaju taj dihotomijski korpus čine općine Gornji Vakuf – Uskoplje, Prozor-Rama i Bugojno, gdje stvari funkcioniraju gotovo na identičan način kao kod Ivankovića.

Radi se o iznimno kompleksnom romanu, kako po strukturi tako i po širini zahvata. Možemo ga promatrati iz više aspekata, od koji su meni najvažnija tri: ovo je, preko priče o Maruški i Joziki ujedno i fragmentarno i šturo ispriповijedani *bildungsroman* u čijem je središtu tragična sudbina jedne obitelji iz Kraljeve Sutjeske, koja je također paradigmatička: *A možda se baš na njoj, na Ljerki, vidi sva tragedija ovoga svijeta*, stoji na jednom mjestu u romanu. Ivanković zapravo iz priča više likova rođenih u Kraljevoj Sutjesci gradi jedan cjelovit mozaik koji povezuje sudbina jedne obitelji. Kao što je *Rat i sjećanje* sa svojom ljetopisno-kroničarskom dimenzijom ujedno i obiteljska drama, isto to se može reći i za ovaj roman.

Ljerka je invalidna kći Jozike i Maruške, obitelji čija sudbina izaziva sablazan kod lokalnog pučanstva, jer odstupa od uobičajene, ustaljene slike i na neki je način proročanska, koja na neki nenametljiv način pretkazuje procese koji će uslijediti nakon rata. Životna priča Maruške i Jozike i njihove djece priča je zapravo kontinuirani *poculum scandali* (pehar sablazni) iz Andrićeve priče *Čaša*, gdje sve ono što iskače iz ustaljenih normi predstavlja nešto zazorno, neprihvatljivo. *Maruškinu priču*, po tvrdnjama jednog od likova iz ovog romana, treba sačuvati *kao što groblje čuva njezinu nadgrobnu ploču*. Na sličan način kod Ivankovića ono osobno prerasta u opće, te postaje paradigmatičko: *Možda tako najposlije*, piše Ivanković, referirajući se na te male, intimne priče, *razumijemo sebe i ovaj narod s kojim smo vjekovali*. Ovo je, dakle, priča o autsajderima, poput fra Nikole Granića iz Andrićeve *Čaše*, odnosno o *čudacima* kako ih na jednom mjestu određuje jedan od likova: *Čini li se tebi da u ovim našim pričama najviše govorimo o neakvim čudacima? Čudak* je na neki način i sam autor romana koji donkihotovski *sakuplja kamenčiće* od kojih gradi svoj mozaik.

Ipak, glavni pripovjedač romana je Anđelka, Anđa, umirovljena nastavnica, koja je veći dio života provela izvan Kraljeve Sutjeska i koja je neka vrsta *unutarnjeg prognanika*, ponajprije zbog svojih ljubavnih mladalačkih veza s *inovjercima*, što u njoj istovremeno stvara i osjećaj gorčine i duboku empatiju prema tom svijetu koji je nekada bio njezin i koji nastoji razumjeti, usprkos toj tragičnoj podvojenosti: *Noću je ovdje tako sablasno*, kaže ona na jednom mjestu, misleći na Kraljevu Sutjesku.

Druga stvar, po strukturi i širini zahvata od nekih pola stoljeća, kojim se nastoji obuhvatiti jedan karakterističan makrosvijet u cjelini, podsjeća me pomalo na jedan karakterističan američki književni žanr, na takozvanu *Americanu*, romane u kojima se nastoji opisati ta kompleksna zemlja, odnosno famozni *američki način života*. To je žanr u kojem su okušali brojni veliki američki pisci, od Don de Lila, Cormacka McCathyja, Philipa Rotha, Williama Faulknera pa do najvažnijeg suvremenog autora koji piše u tom žanru Jonathana Franzena, koji je danas u svijetu najpoznatiji američki pisac.

Treći aspekt iz kojeg možemo promatrati ovaj roman je neka vrsta zapitanosti oko budućnosti bosansko-hrvatskog svijeta, što nije problem koji muči samo bosanske Hrvate, već je i planetarni, ali je ovdje sveden na našu mjeru, sa svim onim specifičnostima koje ga u velikoj mjeri određuju. *Zaključana vrata* su i neka vrsta bosansko-hrvatske testamentarne knjige, jer praktički govori o nestanku Hrvata s tih prostora. Tu povijesnu memoriju jedne sredine kao što je Kraljeva Sutjeska, koja se u mitovima i legendama usmenom predajom održala i do danas, treba stalno imati u vidu da bi se do kraja shvatio kontekst ovog romana, koji je mnogo širi nego što se to čini na prvi pogled. Kraljeva Sutjeska ujedno funkcionira i kao paradigma suvremene i srednjovjekovne Bosne, a njeni *posljednji dani*, što je proces koji se odvija pred našim očima, možemo u tom kontekstu promatrati i kao *konačni pad*.

Ipak, bilo kako bilo, kaže na jednom mjestu lik iz Ivankovićeva romana, *oboje smo se našli u priči kao dionici zadužbine od koje nam nije bilo bijega*. Ja sam jednom ove odlaske kojima danas svjedočimo, uključujući i odlaske vlastite djece, nazvao posljednjom velikom temom bosanskih Hrvata. Taj neki naš karakteristični san o boljem životu završava negdje preko Save i upliv vanjskog svijeta u jedan u sebe stoljećima zatvoreni svijet koji je donio velike, nepovratne promjene u njega, što je kulminiralo tokom sedamdesetih.

Roman se odvija i na jednom simboličko-stvarnom potezu: Zagreb – Kraljeva Sutjeska – Beograd. Jedan od Ivankovićevih likova na jednom mjestu kaže kako mrzi uniforme. To je jedna duboka, nacionalna dilema, opis jednog odiuma koji ide u krajnost, pa čak i do mitskog fratarskog habita, kao simbola jedne nadkrovljujuće

institucije. To je ona dilema koju je na najbolji način sažeo Bora Đorđević sa svojim stihovima *Rado Srbin ide u vojnike*. U slučaju Ivankovićeve mikrosvijeta, a identično je i u drugim dijelovima bosansko-hrvatskog univerzuma, možemo parafrazirati ove stihove: *Nerado bosanski Hrvat ide u vojnike*. *Uniforma* je doživljavana kao neka vrsta stigme, odnosno okretanje leđa jednoj višestoljetnoj tradiciji u kojoj je jedina prihvatljiva *uniforma* bio fratarski habit.

Pripovjedači u Ivankovićevu romanu dolaze iz različitih socijalnih miljea, što Ivanković vješto koristi da uskladi *visoke* i *niske* registre fragmenata od kojih gradi svoju priču, dajući joj na taj način dodatnu dubinu i širinu. Tu imamo i svojevrsni pogled izvana, iz neke više, objektivne perspektive, iz priča Petra, nesvršenog beogradskog studenta, i Franje, zagrebačkog studenta, kao jednog tipičnog beogradsko-zagrebačkog duopola koji simbolizira sredine koje su kroz povijest, pogotovo onu nedavnu, često fatalno utjecale na taj bosansko-hrvatski svijet. Petra u Kraljevoju Sutjesci zovu Intelektualcem, a Franju Filozofom, što je također jedan indikativan detalj koji u velikoj mjeri opisuje provincijalni svijet Bosne, gdje je sve ono povezano s kulturom, duhom, na neki način zazorno i na što se gleda s neskrivenom ironijom.

Ovaj roman je dragocjen još po nečemu: Ivanković se u njemu dotiče i rata iz devedesetih, i tu je ta priča lokalna, ali s gotovo identičnim posljedicama. Ivanković tu na sjajan način progovara o tragičnoj sudbini Hrvata Kraljeve Sutjeske, gdje najveću krivicu vidi u vlastitim redovima, u nedoraslim političarima koji su se nametnuli u vrijeme raspada bivše države, koji su zapravo bili puke marionete izvanjskih centara moći, *Gruda* u ovom slučaju, te slikovito opisuje jednog takvog, Stjepeljku, člника HDZ-a Kraljeve Sutjeske, jednog od onih domanovićevskih slijepih vođa, koji funkcionira gotovo kao dvojniki sličnim individuama iz romana *Rat i sjećanje: Nalikovao je tipu ljudi za koje ne znaš traže li oni nevolju ili nevolja traži njih. Bilo je to vrijeme kad je ovdje bilo više alkohola nego pameti. A onda su se iz svoje zbrke i nereda, iz neke tupave lakomislenosti, počeli polagano ustrojavati. Poslije se malo i uljudio. Počeo je sličiti nekom urednijem, prethodnom sebi s dodatkom bahatosti s kojom više nije znao izići na kraj.*

Imamo li se kamo vratiti?, pita se na jednom mjestu pripovjedač romana. Tu dolazimo do naslovne sintagme *zaključanih vrata* koja simboliziraju upravo tu nemogućnost povratka, a ujedno su i simbol nestanka jednog svijeta s kojim se nepovratno gasi i višestoljetna povijesna memorija jedne zemlje, u čemu se ponajviše i ogleda testamentarni karakter ovog romana: *Bit će, ipak, da su naša sjećanja i ova priča jedino kamo se istinski imamo vratiti*. Ova rečenica, kojom roman završava, može savršeno poslužiti kao epitaf jednog potonulog svijeta. Ili jedan drugi odlomak iz romana: *Jer,*

niti smo postali ono što smo, kao, trebali postati, niti smo ostali ono što smo nekoć bili. Sad smo izgubljen svijet u tuđoj odjeći i obući, sretni valjda jedino da možemo hodati pored bogatih tuđih izloga, ulicama čistijim nego su bile i naše kuće, daleko od oporih stajskih mirisa i važni jedino sebi u trenucima kad ovamo dođemo, a i to sve rjeđe...

Josip Mlakić

LJEPOTA, SNAGA I UMIJEĆE PJESNIČKOG GOVORA ILI: PONIRANJE U BIT LJUDSKE DUŠE

Hadžem Hajdarević: *Arabeske od vode*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2019.

Rubaije, kao pjesničku formu, karakterišu prvenstveno kratka, jezgrovita pjesma, sastavljena od katrena (četverostihova), sa vrlo složenom i ritmičnom rimom, u kojoj se slažu (rimuju) prvi, drugi i četvrti stih, dok treći ostaje bez rime (A, A, B, A). Ponekad, kao što je to slučaj sa Hajdarevićevim rubaijama (o kojima upravo pokušavam izreći, ne sud, nego nekoliko jednostavnih čitalačkih utisaka) u knjizi “Arabeske od vode”, treći, B-stih, sadrži i unutarnju rimu, pa se zadnja riječ rimuje sa jednom od prethodnih riječi u istom stihu, tako da se dobija potpuno sazvučje, u kojem čitalac ostaje “sretno zarobljen” u zvuku i ritmu, koji, na određen način, oplemenjuju i sadržaj pjesme, omogućavajući mu potpunu prolaznost do čula primaoca pjesme.

Takva svestapajuća melodičnost stiha i pjesme, kao cjeline, teško može čitaoca ostaviti ravnodušnim, indiferentnim, on joj se, svjesno ili nesvjesno, predaje u potpunosti, te tako i sâm učestvuje u stvaranju slike, odnosno poruke, odnosno pouke koju pjesma odašilje u svijet poezije i u svijest čitaoca. Pri tome je bitno napomenuti kako se takav doživljaj ne može steći ukoliko čitalac, u trci sa vremenom, tek nekim površnim čitanjem “prelijeće” preko stihova, ili ako im se posveti na način da prati samo formalno nizanje rima, strukturu stihova, strofa i pjesme, kao što se to, u prvom čitanju ove pjesničke knjige, desilo i potpisniku ovih redaka.

Dakle, želja mi je skrenuti pažnju na činjenicu kako se, u čitanju Hajdarevićevih arabeski, ne smije, ni jednog časa, izgubiti iz vida sadržajna suština i tematska osnova pjesme, autorska intencija, a to se lahko može desiti ako se prepustimo

isključivo zvuku stiha, zavodljivom zovu rime, praćenju akcentacije rimovanih slogova i drugim formalnim elementima stiha. Doživljaj postaje potpun tek u istovremenom i potpunom spajanju sadržine i forme, naročito ako imamo u vidu da se ovdje ne radi o zbirci pjesma, nego o vrlo složenoj, kompaktnoj knjizi pjesama, koja se cijelim svojim sadržajem odvija u ujednačenom tonalitetu i u besprijekornoj disciplini pjesničkog iskaza.

Poznato je da su rubaije, kao specifična pjesnička forma, pregnantno oblikovane u stihove i strofe, nastale u Persiji, doživljavajući vrhunske domete kod Omara Hajjama (Ebul-feth Gijasadin Omar ibn Ibrahim Hajam). Manje je poznato da je on u svoje vrijeme bio više poštovan kao naučnik i vjerski autoritet, sljedbenik učenja Ibn Sine (Avicene), odnosno aristotelsko-plotinske misli, a da se tak kasnije počela cijeniti njegova poezija, nakon što je prevedena na neke evropske jezike, u kojima je prepoznat izuzetno slobodan pjesnički i filozofski duh Hajjamijev, koji je, kao što je poznato, živio u Persiji u 11. i 12. stoljeću.

Praveći ovu malu digresiju želio sam izraziti mišljenje kako će za mnoge poznavaoce savremenog bosanskohercegovačkog pjesništva biti pravo iznenađenje, a za mnoge i prava poslastica, to što se Hadžem Hajdarević, istaknuti savremeni bosanskohercegovački i bošnjački pjesnik, odlučio da književnoj javnosti ponudi svoju knjigu rubaija pod naslovom "Arabeske od vode". Oni koji nešto bolje poznaju književni opus ovog autora, bolje je reći njegov pjesnički opus, vjerovatno će se manje od drugih čuditi ovoj svojevrsnoj Hajdarevićevoj pjesničkoj "avanturi", pronalazeći u nekim njegovim ranijim pjesmama, prvenstveno u sonetima, izuzetni "leksički entuzijizam" kao i "versističko majstorstvo", a to su, po mom mišljenju, i bitne odrednice njegovog pjesništva. Ograničeni vokabular, hod po već utabanim jezičkim stazicama, kratki misaoni dah, krotko mirenje sa već skrojenim, općeprihvaćenim riječima i sintagmama teško mogu biti od koristi onim autorima koji se odluče da svoje misli iskazuju u složenijim i strožijim formama, kao što su soneti, ili, recimo, haiku poezija, koja također traži disciplinu u formi i sadržini.

Ipak, pisanje rubaija, po mom skromnom sudu, predstavlja pravi stvaralački izazov, i onda kada savladate mnoge lekcije pjesništva i kada ovladate brojnim modalitetima pjesničkog zanata, ne samo zbog kompleksne strukture rubaijskog stiha, nego i zbog traganja za specifičnim temama koje odgovaraju ovoj pjesničkoj vrsti, pri čemu mislim, možda i pogrešno, kako forma rubaija ne bi u sebe mogla primiti neke efemerne, ovovremene, profane, tehnicizirane aktuelne teme, kojih je tako mnogo u savremenoj, tzv. angažovanoj poeziji. To, naravno, ne znači da u rubaijama, pa i u ovim Hajdarevićevim, ne možemo prepoznati, ili barem naslutiti, u konotativnom

smislu, i neke ovovremene teme, zapravo, i ipak, samo one koje u sebi sadrže elemente svevremenosti, i koje prate ljudsku civilizaciju od njenih početaka do našeg vremena. Tome nas na jednostavan način poučavaju i stihovi genijalnog Hajjama:

*“...i prije nego smo bili mi – svijet je bio svijet,
i nama kad kucne zadnji čas – svijet će biti svijet.”*

Rubaije Hadžema Hajdarevića, skupljene u pjesničku knjigu “Arabeske od vode” dobijaju i neke dodatne, zanimljive elemente ako se upustimo u iščitavanje i njihovog kompozicijskog “poretka”, odnosno ako cijelu knjigu sagledavamo kao jedinstven pjesnički uzdah, sveopću upitanost nad onim što je ljudskom biću teško dostižno, a čemu, u isto vrijeme, strasno teži, ako ne u sigurnom spoznajnom postupku, onda in intuitivnom traganju i nadi da će nekada shvatiti samu srž života, koja mu je ponekad tako bliska, opipljiva, ali, u isto vrijeme, i nedokučiv cilj, kojem ljudski duh neprestano teži.

Zbog toga mi se ne čini nimalo slučajno to što je Hajdarević svoju knjigu rubaija kompozicijski osmislio u deset cjelina, u kojima je smješteno po četrdeset rubaija, tako da, u konačnici, dobijemo četiri stotine rubaija, četiri stotine katrena, četiri stotine poetskih cvjetova, upakovanih u meditativni, lirski buket istančanog pjesničkog poniranja u teško dodirljive dubine ljudske duše.

Dodamo li ovim konstatacijama i naslove tih deset cjelina iz knjige: Jezik, Ljubav, Adam i Hava, Voda, Život, Vrt, Putovanja, Vjera, Grijesi i Poezija, nije teško uočiti kako one tvore punu kružnicu pjesničke namjere, od jezika, kao duhovnog praelementa ljudskog bivstvovanja do poezije, kao duhovne sinteze svih fenomenoloških i egzistencijalnih manifestacija čovjeka i pjesnika. Pažljivi čitalac, a naročito kompetentan poznavalac pjesničkog stvaralaštva će, unutar tog kruga, imati priliku prepoznavati brojne lirske valere, jezičke igre, sintaksičko-semantičke i simbolične asocijacije, minuciozno rimovanje. U Hajdarevićevim rubajama tako nalazimo ironijske, duhovite obrate, poneki aforistički, ali ne i ogoljeni stih, gnomsku poruku, hermetične elemente, transcendirane uzlete, ezoterijska porinuća, ali, samo onda ako im prilazimo sa makar minimalnim predznanjem i o rubajama, kao izuzetno složenoj pjesničkoj formi, i o autoru knjige “Arabeske na vodi”. Bez ova dva preduslova, nespričan i “neopremljen” čitalac, i u najboljoj namjeri, mogao bi ostati bez pravog, istinskog doživljaja, izgubljen u šarenom vrtu svrhovitosti i smisla pjesničkog univerzuma, u kojem pronalazimo i ove Hajdarevićeve stihove:

*“Zamišljam, uz more, Adem Havu drži
za ruku i pita Sunce zašto prži
toliko tlo zemno ako nije spremno
da upije svjetlost do izvorne srži.”*
(Adam i Hava)

*“...Od kapi do slapa vječnost imade
koliko od slapa do kapi i nade...”*
(Voda)

Ta stihovana dijalektika ponajbolje govori o ovom vječitom kruženju duha i materije, o ljudskom životu, kao vrhovnom plodu Božije volje, čime se Hajdarević (naravno, ne samo ovim stihovima) primiče sufijskoj metafizici, pa i onda kada se, na prvi pogled, radi o realističkoj slici iz svakidašnjeg ljudskog života, uzletima ljudske duhovnosti, ali i grijesima, primjerenim ljudskim slabostima, kojima Hajdarević, zamislite, “posvećuje” cijelo deveto pjevanje (Grijesi).

Težnja ka savršenoj, rubajskoj rimi, Hajdarevića jednostavno tjera da “kopa” po svim slojevima ljudskog i pjesničkog govora, pa tako ovaj autor, i ovoga puta, u bogatstvu bosanskog jezika pronalazi i one zaboravljene riječi, koje na momenat zazvuče kao anahrone, naročito u usporedbi sa tehniciranim ili “uvezenim” riječima iz velikih svjetskih jezika, koje se uveliko infiltriraju i u naš svakodnevni govor i u savremenu bosanskohercegovačku književnost, a koje pjesnik, vidjet ćete malo kasnije, imenuje kao *leksik-ulizice*. U lingvističkim radionicama, kojih, nažalost, nemamo, moglo bi se posebno analizirati jezička struktura knjige “Arabeske od vode”, kao što će se, nadam se, i sama knjiga, u cjelini, analizirati iz više različitih uglova, čime bi se njena bogata leksika i ekspresivna slojevitost pokazala u pravom svjetlu. Jer, ne iskazuje pjesnik tek sasvim slučajno i ovu misao:

*“Maternji je jezik kao maternica
koja stalno rađa, nije dangubica.
Pa sve što porodi straha oslobodi
od tuđinskih tmica, leksik--ulizica.”*

Bilo bi posebno dragocjeno da se Hajdarevićeva knjiga nađe u rukama dobrih poznavalaca persijske, arapske i starije turske književnosti, i onih poznavalaca poezije bošnjačkih pjesnika koji su nekada pjevali na pomenutim jezicima, kako bi se

književna vrijednost "Arabeske od vode" objektivnije samjeravala i vremenski kontekstualizirala, imajući, pri tom, u vidu savremene pjesničke tokove i druge okolnosti u kojima je nastala ova izuzetno zanimljiva pjesnička knjiga.

Bez pretenzija da kroz ovaj kratki osvrt na knjigu "Arabeske od vode" Hadžema Hajdarevića donosim neke mjerodavne, a pogotove ne neke krajnje, neupitne estetske sudove, skromno bih, na kraju, istakao da je riječ ne samo o neobičnoj i neočekivanoj knjizi poezije ovog autora, nego i o izuzetno vrijednom doprinosu savremenoj bošnjačkoj i bosanskohercegovačkoj književnosti, kojoj, nadam se, potpunija kritička valorizacija tek predstoji.

Mujo Musagić

ARHITEKTURA KAO KRISTALIZACIJA KULTURE

Rasim Ibrović: *Kuća Sabura – Čitanje bosanske kuće*, Centar za mirovno obrazovanje – CMO, Sarajevo, 2020.

Monografija “Kuća Sabura – Čitanje bosanske kuće” Rasima Ibrovića na višestruk način predstavlja nesvakidašnje i, po mnogo čemu, jedinstveno pisano svjedočanstvo o bosanskoj kulturno-povijesnoj baštini. Premda se u njezinom središtu, kako to sugerira već i naslov, nalazi kazivanje o sarajevskoj kući Sabura, nastaloj vjerojatno u 18, a moguće čak i u 17. stoljeću, Ibrovićeva monografija je mnogo više od toga, jer nam kroz kazivanje o tom najreprezentativnijem zdanju bosanskog tradicionalnog graditeljstva na dojmljiv način posreduje zadivljujuće uvide o cjelokupnoj bosanskoj kulturno-povijesnoj baštini, bilo da je riječ o nekim od ključnih bosanskohercegovačkih kulturnih ustanova, poput Zemaljskog muzeja, bilo da je riječ o nekim za naše podneblje karakterističnim, duboko uvriježenim i povremeno kontroverznim kulturološkim fenomenima, kao što su kultura pripreve i pijenja kave ili *ars fumandi* u čitavom nizu njegovih segmenata.

Da se Ibrović prihvatio samo deskriptivnog kazivanja o kući Sabura, danas sačuvanoj na dva mjesta, poblizje uobličju haremluka (ženskog dijela kuće) u stalnoj postavci Zemaljskog muzeja i u obličju selamluka (muškog dijela kuće) *in situ*, već bi to bio iznimno vrijedan pothvat, neizostavno skopčan s pozivom da od zaborava i propasti spasimo selamluk kuće Sabura, jedan od rijetkih sačuvanih tragova tradicionalnog stambenog graditeljstva u Sarajevu, ali i općenito u našoj zemlji. No, Ibrovićevo monografsko kazivanje o kući Sabura mnogo je obuhvatnije i slojevitije, a proizlazi iz samog Ibrovićevog pristupa koji autor naznačuje i obrazlaže već u predgovoru monografije, podsjećajući na njega krajnje opravdano i nekoliko puta kasnije.

Konkretno, duboko uvjeren da arhitektura, a naročito kultura stanovanja, uvijek predstavlja kristalizaciju kulture, najbolju i najvjerniju sliku ili zrcalo čovjeka i njegovog svjetonazora, Ibrović svoje kazivanje o kući Sabura čini jedinstvenim i na taj način neusporedivo bogatijim, prije svega, upuštanjem ugonetanje sakralnog govora kuće Sabura, što ne bi trebalo čuditi, jer je religijsko gotovo uvijek, a naročito u obzorju tradicionalnoga, činilo ključnu okosnicu kulture. Dakle, riječ je o dvostrukom i usko povezanom autorovom uvjerenju. Baš kao i sve ono od čega je satkana tradicionalna kultura stanovanja, tako i sve arhitektonske sastavnice tradicionalne kuće, pored onog funkcionalnog, pored praktično-utilitarnog aspekta, istodobno posjeduju i slojevita, univerzalna simbolička značenja, univerzalne poruke i istine koje nas upućuju na tajnu čovjeka, zagonetku kozmosa, otajstvo Zbilje, koja nadilazi, obuhvaća, prožima i čitav kozmos i svakog čovjeka. Na tom se obzorju, obzorju po kojem se Ibrović djetinje razigrano i znalčki suvereno kreće, svaka kuća raskriva kao “grad u malom, ali i čovjekova percepcija ne samo grada već i svijeta – svijeta ovostranog i onostranog”, a kućno ognjište kao središte svijeta na tragu misli Mircea Eliadea, koju Ibrović programatski stavlja na početak svoje monografije.

Uz sve ostalo, a mnogo je toga, upravo taj pristup i njegova dojmliiva realizacija predstavljaju jedinstvenost, vrhunac, rekli bismo naprosto krunu Ibrovićeve monografije, a činjenica da Ibrović taj pristup povezuje izravno s perenijalnim filozofskim uklonom, omogućuje mu da kroz kazivanje o kući Sabura ruši veoma rasprostranjene predrasude i stereotipe o kulturološkom i religijskom “čistunstvu”, bilo općenito, bilo, što je još važnije, u našem kulturnom-religijskom miljeu, prokazujući lažnost “mita o samorodnosti” bez obzira na to s kojih ili čijih pozicija taj zlokoban mit dolazio, bio on poglavito profiliran kulturno, nacionalno, politički ili religijski.

Štoviše, ponirući kroz kazivanje o kući Sabura u dubine bosanske kulture, u slučaju kuće Sabura, prije svega, ali nikako isključivo u njezine orijentalno-islamske sastavnice koje uključuju i religiozno-duhovnu tradiciju islama, Ibrović pokazuje da nas istinska ukorijenjenost u “svoje” ne samo lišava straha od drugih nego nam i pokazuje da smo s drugima u neraskidivoj povezanosti, štoviše neporecivom srodstvu, nerijetko čak i u samom središtu “vlastitoga”. Uz sve specifičnosti i različite naglaske, zrcaljenje Zbilje u “vlastitom” uključuje neporecive sličnosti i paralele, ponekad i istovjetnosti, sa zrcaljenjem Zbilje kod “drugih”, što je poziv na ponovnu spoznaju našeg bratstva i sestrinstva u ljudskosti. Ibrovićevo gonetanje sakralnog govora kuće Sabura majstorska je potkrepa i elaboracija dotične zakonomjernosti koje su, prije svega, svjesne mistične tradicije svih religija, ali i važno kritičko pitanje nad suvremenom arhitekturom, pa i arhitektonskim trendovima u današnjem Sarajevu, čiji je jedini

preostali domet, čini se, produkcija betonskih i staklenih “mašina za stanovanje”, iza čega se krije brutalna redukcija čovjeka na jednu jedinu dimenziju, puku funkciju nezajažljivog profita.

Okosnicu monografije “Kuća Sabura – Čitanje bosanske kuće” Rasima Ibrovića čini osam poglavlja. U prvom poglavlju “Sarajevo kao orijentalno-osmanski grad na baštini srednjovjekovne župe Vrhbosne” Ibrović podastire preludij za sve ono o čemu će kasnije biti riječi, podsjećajući nas na početke i povijest Sarajeva.

Već u prvom poglavlju susrećemo se s još nekoliko specifičnosti koje Ibroviće-
vu monografiju čine jedinstvenom i, bez pretjerivanja, sadržajno veoma raskošnom. Riječ je, prije svega, o glosama koje, prateći središnji tekst, pružaju različite poglede na ono o čemu je u središnjem tekstu riječ. U većini slučajeva radi se o zapažanjima stranih putopisaca i diplomata ili pak domaćih kroničara, a nerijetko i o narodnim pjesmama ili poslovicama. Pored toga, riječ je o bilješkama, smještenim na koncu knjige, koje bacaju dodatno svjetlo na kulturne fenomene koje propituje središnji tekst, a naglasak je nerijetko na raskrivanju njihove transkulturalne srodnosti. Nadalje, u pitanju je pojmovnik natuknica iz monografije, smješten na samom koncu knjige, u kojem autor ne propituje samo njihova značenjska polja vezana uz neposredan sadržaj monografije, nego i njihova značenjska polja vezana uz suvremene društveno-političke fenomene općenito. Na koncu, riječ je i o prikladno odabranim ilustracijama koje pružaju dodatnu privlačnost i uvjerljivost svemu izrečenom pisanom riječju.

Premda bi se moglo pomisliti da sve to skupa umanjuje čitljivost i prohodnost kroz središnji tekst, takva je opasnost otklonjena vještim dizajnerskim rješenjima – središnji tekst se može čitati neovisno o pratećoj “aparaturi” – ali i raskošnim uvidima koje pružaju glose, bilješke i pojmovnik. Štoviše, pojedine glose i bilješke, čak i pojašnjenja iz pojmovnika, gotovo da predstavljaju iznimno zanimljive i posve samostalne mikroeseje o različitim sekvencama naše povijesti ili pojedinim kulturnim fenomenima, približavajući nam ne toliko poznate ili uglavnom nepoznate uvide i spoznaje. Takva je, primjerice, već jedna od prvih bilježaka o povezanosti i komunikaciji Juraja Neidhardta i Le Corbusiera, iz koje se izrodila i Corbusierova opaska o Alifakovcu kao “najljepšem groblju”.

U drugom poglavlju “Specifičnost bosanskog (južnoslavenskog) i osmanskog (orijentalnog) stambenog graditeljstva” Ibrović nas upoznaje sa silnicima koji će oblikovati izgradnju bosanske osmanskodobne kuće, pa tako i kuće Sabura, naglašavajući da njezinu ključnu orijentalnu, поближе osmansko-tursku arhitektonsku sastavnicu predstavlja divanhana. Štoviše, upravo će uključivanje tog specifičnog orijentalnog elementa omogućiti oblikovanje “arhitekture nadohvat ruke”, tipične za

osmanskodobno stambeno graditeljstvo. Koliki je njezin kritički potencijal za suvremene arhitektonske trendove, pa i u samom Sarajevu, pokazuje već svijest o neprikosnovenom “pravu na vidik”.

U trećem poglavlju “Kratka povijest kazandžijsko-trgovačke i aginske porodice Sabura (XVII, XVIII i XIX st)” Ibrović se pozabavio podastiranjem obiteljske povijesti Sabura od njezinih prvih pisanih spominjanja do njezinog izumiranja, oslanjajući se na različite izvore. Zanimljivo je da Hamdija Kreševljaković ističe da je iznimno bogatstvo obitelji Sabura, koja je prakticirala razgranato gospodarsko djelovanje koje je uključivalo čak i posjedovanje mlina, bilo stečeno “štednjom i marljivošću”, “s halalom”. Kreševljaković u tome pronalazi razlog zbog čega je njihova svojina ostala neokrznuta brojnim sarajevskim požarima.

Četvrto poglavlje je baš poglavlje u kojem se izričitiije počinje zrcaliti višeslojnost i višestruka vrijednost Ibrovićeve monografije, koja uvelike premašuje puko kazivanje o kući Sabura. Naslovljeno “Kuća Sabura na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine”, to nam poglavlje približava pripovijest o prvom takvom prezentiranju bosanske kulture europskoj, ali i svjetskoj kulturnoj javnosti. Premda je, posve očekivano, bosanski paviljon u cjelini “bolovao” od onodobnih i ponegdje još živućih orijentalističkih zabluda, važno je istaknuti da se baš bosanska kuća, poblize haremluk kuće Sabura, svojom autentičnošću uspjela oteti tom ideološkom stezniku i pridonijeti “rasplinjavanju krivih pojmova, što ih stranci utuviše o našem društvenom životu”, kako to onomad kazivaše Mavro Špicer, a za što je, prije svega, zaslužan Ćiro Truhelka. Nije čudno da je upravo bosanska kuća, s drugim autentičnijim dijelovima bosanskog paviljona, kao što su kafana i zanatlije tradicionalnih zanata, privlačila najviše posjetitelja.

Peto poglavlje naslovljeno “Kuća Sabura (arhitektonsko-stambeni biser starog Sarajeva)”, Ibrović je posvetio opisu kuće Sabura, podsjećajući da je kuća Sabura 2006. proglašena i nacionalnim spomenikom.

Samo središte i vrhunac Ibrovićeve monografije predstavlja njezino šesto poglavlje naslovljeno “Kultura stanovanja u ogledalu tradicionalne bosanske, osmanske kuće (sakralni govor kuće)”, u kojem je ne isključivo, ali najsnažnije koncentrirana i njezina jedinstvenost kad je u pitanju pisana riječ o našoj kulturno-povijesnoj baštini, i to prije svega zbog Ibrovićevog upuštanja u gonetanje sakralnog govora kuće Sabura. I po obimu najveće, šesto poglavlje podijeljeno je na devet potpoglavlja. Izuzev prvog potpoglavlja “Kuća (metafizika kuće)”, sva preostala potpoglavlja propituju pojedine dijelove kuće Sabura, i to prateći slijed kojim bi kroz njih prolazio gost: “Avlija i bašča (refleksija Vrta)”, “Hajat (na rubu svjetova)”, “Mutvak (glas gostoljublja)”, “Halvat-odaja (mjesto meditacije)”, “Basamaci (uspenje ka...)”, “Divanhana (svijet nadohvat ruke)”, “Kahve-odžak (kafa kao znak žrtve)” i “Čardak-čošak (soba na četiri čoška)”.

Teško je na malo prostora dočarati koliko detalja povezanih s tim prostorijama i kulturom stanovanja općenito elaborira Ibrović u devet potpoglavlja i na koliko raskošan, zanimljiv i znalački način, ne propuštajući se barem ovlaš osvrnuti čak i na detalje kao što su avlijski mirisi ili simboličko značenje ćilimskih boja.

Krećući od same etimologije, Ibroviću svaki put polazi za rukom, putujući kroz islamsku i aludirajući na kršćansku i/ili židovsku tradiciju, ponegdje čak japansku, kinesku ili indijansku, uspeti se na razinu općeljudskih simbola (Vrt, Ljestve...). U tom je kontekstu naročito ilustrativno putovanje koje Ibrović poduzima gonetajući simboličku razinu pijenja kave, većini od nas krajnje bliskog čina, u sklopu kojeg simboličko značenje pripada ne samo tom cjelokupnom činu nego i svakom predmetu koji pritom koristimo, tabli, maštrafi s vodom, džezvi i fildžanu. A važno je i to što Ibrović ne propušta ilustrirati da je naša kultura neprestano primala poticaje i s Istoka i sa Zapada i da ih je nerijetko znala kreativno kombinirati stvarajući nešto posve novo, specifično naše, kao što je to u slučaju bosanskog prozora, s mušebakom ili bez njega, u kojem se sjedinioorijentalni “prozor svjetla” i zapadnjački “prozor pogleda”

U sedmom poglavlju “Haremluk kuće Sabura u Zemaljskom muzeju BiH” Ibrović se, kao što to sugerira sam naslov, osvrće na haremluk kuće Sabura, ali na takav način da nam posreduje nove i iznimno važne uvide u povijest Zemaljskog muzeja, što iznova cjelokupnoj monografiji priskrbljuje dodatnu i teško mjerljivu važnost. Zahvaljujući ovom poglavlju saznajemo detalje o preseljenju Muzeja (1913), o stanju “sredovječne i etnografske” zbirke prije tog preseljenja i nakon preseljenja, kada su iznova ustrojene, i to ne bilo kako nego iz prve ruke, poblize iz dnevnčkih zapisa glavnog aktera Vejsila Ćurčića. Ne isključivo, ali na naročito zoran način ovaj detalj pokazuje koliko je istraživačkog napora uključivalo pisanje monografije o kući Sabura, pa i pronalaženje načina da se takvi dnevnički zapisi dobiju na uvid od Darka Ćurčića, unuka Vejsila Ćurčića. Dakako, tako je bačeno dodatno svjetlo na to kako se i zašto haremluk kuće Sabura našao u stalnoj postavci Zemaljskog muzeja.

Povod za pisanje osmog i ujedno posljednjeg poglavlja bilo je otkriće klasične osmanskodobne keramičke lulice u avliji selamluka kuće Sabura tijekom obnavljanja kaldrme 2018, ujedno “jedinog artefakta pokretne naravi, a da je pripadao kući, odnosno obitelji Sabura”. Prije nego što se posvetio detaljnom opisu same lulice iz kuće Sabura, vrhunske izrade i dekoracije, što je ujedno bio refleks društvenog statusa njezinog vlasnika, Ibrović se pozabavio krajnje zanimljivim i sveobuhvatnim prikazom umijeća pušenja, pa otuda i naslov tog poglavlja “ARS FUMANDI od formalne zabrane (bidata, harama ili mekruha) do nekontrolisanog uživanja (tirjačiluka)”.

Dakle, polazeći od lulice iz kuće Sabura, koja je nastala negdje u rasponu od konca 17. do konca 18. stoljeća, možda čak i u Sarajevu, kao povoda, Ibroviću je pošlo

za rukom ispričati nam priču o gotovo svim segmentima umijeća pušenja u osman-skom razdoblju, nadasve tadašnjem Sarajevu i Bosanskom vilajetu općenito, počevši od osvrta na percepciju duhana i pušenja u Osmanskom Carstvu, preko osvrta o priboru za pušenje u Bosanskom vilajetu do osvrta na domaće zanatlije koje su se bavile proizvodnjom duhana i pribora za pušenje. Gotovo nepregledan splet zapanjujućih detalja, istinskih kurioziteta poput činjenice da je u 18. stoljeću izvjesni Salih-baša (sin Šabana) iz Čokadži hadži-Sulejmanove mahale u Sarajevu posjedovao 102 čibuka i blizu četiri tisuće lulica, od čitanja dotične priče stvara nesvakidašnji čitalački užitak.

Dakako, na koncu monografije nalazi se popis izvora i literature koji predstavlja zorno svjedočanstvo kakvu i koliku istraživačku strast, ali i koliko obimno interdisciplinarno znanje zahtijeva pisanje ovakve ili slične monografije.

Sve dosad rečeno upućuje na zaključak da je objavljivanjem monografije "Kuća Sabura – Čitanje bosanske kuće" Rasima Ibrovića pisani fundus o kulturno-povijesnoj baštini naše zemlje znatno bogatiji. U tom kontekstu važno je još jednom istaknuti da Ibrović kroz kazivanje o kući Sabura snažno upućuje ne samo na mogućnost nego i potrebu iznalaženjanovih pristupa pri proučavanju i predstavljanju naše kulturno-povijesne baštine. Iz tog je razloga opravdano nadati se da je ova monografija tek prvo u nizu pisanih ostvarenja Rasima Ibrovića o kulturno-povijesnoj baštini naše zemlje.

Naravno, Ibrovićeva monografija predstavlja i poziv, rekli bismo čak znanstvenim diskursom prigušen krik upućen svima nama da se zauzmemo za očuvanje preostale bosanskohercegovačke kulturno-povijesne baštine, koja sve brže nestaje pred našim očima, počevši od same kuće Sabura. Naposljetku, Ibrovićeva monografija bacasažno kritičko svjetlo i na suvremene arhitektonske trendove, pa i poslijeratne arhitektonske trendove u samom Sarajevu, otvarajući ujedno i pitanje o tome može li i u kojoj mjeri suvremena arhitektura u sebe uključiti istinske tradicionalne (ne tradicionalističke!) vrijednosti, pobliže životodajnu mudrost same Tradicije ne bi li arhitektura iznova bila bliža samoj sebi, a to znači ne bespogovorna ropkinja profita nego jedna od važnih poluga humanizacije samog čovjeka, njegovog odgoja za lijepo i plemenito, za etično, dakako i kada je u pitanju njegov odnos spram prirode pa, ako hoćete, i kada je u pitanju njegov odgovor na svuda oko nas razasute znakove Zbilje, u kojoj "živimo, mičemo se i jesmo".

Alen Kristić

PATRIJARHAT, NASILJE NAD ŽENOM I KNJIŽEVNOST

Edisa Gazetić: *Nasilje nad ženskim rodom u bosanskohercegovačkom (međuratnom) književnom diskursu*, Maxi Plus d.o.o. Tuzla, 2023.

Knjiga “Nasilje nad ženskim rodom u bosanskohercegovačkom (međuratnom) književnom diskursu” rezultat je obimnog, detaljnog i iscrpnog istraživanja proznih tekstova koji su objavljeni u periodu između dva svjetska rata, uz osvrt na književne i neknjiževne tekstove i iz svjetske književnosti, s ciljem da bi se što preciznije opisao i dao uvid u poziciju ženskog roda u međuratnom književnom diskursu u BiH. Ovo istraživanje pokazuje nam potpunu obespravljenost ženskih likova, kao i zlostavljanje ne samo žena nego i djece, jedno novo, rodno, čitanje tekstova koji u bosanskohercegovačkoj književnosti imaju status “klasika”, što suštinski znači da su ovi tekstovi u sistemu patrijarhalnih vrijednosti nedodirljivi. Obradeni i spomenuti tekstovi uvršteni su u program srednjih škola i fakulteta, najčešće im se pristupa pozitivistički, te se i na taj način čak i u (post)modernom društvu nastavlja zlostavljanje svih rubnih grupa. BiH je patrijarhalna zemlja u kojoj patrijarhat jača upravo kroz glorifikaciju prošlosti, uz istovremeno izmišljanje prošlosti, uz pretpostavku kako je u prošlosti bilo bolje, pa i društveni odnosi, a najbolje i najuvjerljivije polje za takvu propagandu jesu književni tekstovi. Ova knjiga nudi nam mogući odgovor zašto i danas u BiH moći nasilnika jačaju, te zašto je mizoginija još uvijek raširena. Pored toga istraživanje potvrđuje autoričinu tezu da se ukupnoj južnoslavenskoj književnosti, a unutar nje naročito književnosti koja nastaje u BiH, pristupa nekritički, uz ponajmanje prisutna rodna čitanja tekstova.

Da bi se suprotstavilo nasilju o njemu je važno pisati. U tom smislu ova knjiga predstavlja vrijedno naučno, stručno i edukativno djelo.

Naučna vrijednost ove knjige jeste u tematskoj i metodološkoj originalnosti, budući da Edisa Gazetić obrađuje djela nastala početkom 20. stoljeća služeći se metodom dekonstrukcije i feminističkim pristupom, no uprkos tome niti na jednom mjestu u knjizi ona ovim djelima ne sudi, nego naprotiv pretpostavlja da su upravo takva i sama jedan oblik kritičkog glasa spram društvenog konteksta i vremena u kojem su nastala. Korpus tekstova koji Gazetić obrađuje obuhvata tekstove koji su nastajali u periodu od oko dvadeset godina, te je rad na ovim tekstovima (romanima i pripovijetkama), a što uključuje njihovo prikupljanje, čitanje i prečitavanje zaista iscrpan. No, Gazetić pored toga obrađuje i tekstove iz usmene književnosti, pretpostavljajući da su upravo ti tekstovi temelj za osnovne postulate patrijarhalnog sistema i književnosti koju takav sistem proizvodi. Ona je svim proznim tekstovima pristupila temeljito ih analizirajući i interpretirajući, kombinirajući u svom pristupu metod dekonstrukcije uz komparativni i psihoanalitički metod, ali i metod teorije recepcije koji u ukupnosti razumijevanja ovih djela nije beznačajan. Gazetić je kao vrsna književna teoretičarka i književna kritičarka fokusirana isključivo i samo na tekst kao jedini izvor i argument za sve zaključke do kojih dolazi. Imena pisaca navedena su u zagradama jer ih je bilo nužno napisati uz citirane odlomke, bez ikakvog osvrta na njihove živote ili status, potpuno degradirajući pozitivistički pristup omiljen bosanskohercegovačkoj suvremenoj kritičkoj misli, kada je riječ o ovoj književnosti. Autorica također istražuje i nasilje nad djecom čime se širi opšta slika o patrijarhalnom društvu između dva svjetska rata budući da su književni tekstovi, kako to ističu historičari i teoretičari književnosti, upravo odraz stvarnosti onda kada stvarnost postane prezasićena sobom. Naučna vrijednost ove knjige sadržana je i u tome što autorica podatke do kojih dolazi u ovim tekstovima komparira sa pojavama u svjetskoj književnosti, gdje se dolazi do zaključka da u ovoj književnosti, za razliku od svjetske, ipak ne postoji niti jedna ženska književna figura koja se izborila za svoja prava.

Gazetić također smatra kako vrijeme između dva svjetska rata u BiH obilježava potpuno odsustvo ženske solidarnosti, što nije slučaj u drugim zemljama, u kojima se žene aktivno bore za svoja prava.

Stručna vrijednost ove knjige je u tome što će je moći koristiti kao udžbenik studenti književnosti, ali također i svi drugi koji se u svom radu sreću sa pojmom rodne ravnopravnosti. Također moći će je koristiti svi oni koji se budu željeli baviti sličnom tematikom u svojim istraživanjima bosanskohercegovačke književnosti poslije Drugog svjetskog rata pa sve do danas.

Knjiga “Nasilje nad ženskim rodnom u bosanskohercegovačkom (međuratnom) književnom diskursu” edukativna je za svaku ženu i svakog muškarca u suvremenoj

BiH jer će svojim budućim čitateljima pomoći da osvijeste svoju vlastitu poziciju unutar (duboko patrijarhalnog) društva kojem pripadaju.

Knjiga “Nasilje nad ženskim rodом u bosanskohercegovačkom (međuratnom) književnom diskursu” strukturirana je u devet međusobno povezanih poglavlja.

U uvodu autorica navodi zašto je bilo potrebno napisati ovu knjigu, te zašto je važno pisati o nasilju nad marginalnim i obespravljenim skupinama.

U prvom dijelu knjige “Uvod u diskurs nasilja nad ženskim rodом” autorica definiše ključne pojmove, te čitatelja upoznaje sa literaturom kojom će se služiti u procesu svog istraživanja. U ovom dijelu autorica se također osvrće na epsku književnu tradiciju u Bosni, kao i sevdalinke, ističući važnost razobličavanja mitova o junacima koji potiču iz narodne književnosti, a koji su u pjesmama u kojima se pojavljuju predstavljeni kao ratoborno i patrijarhalno oblikovani. U ovom dijelu autorica ističe važnost Andrićeve demistifikacije junaka Đerzelez Alije za kasniji razvoj bosanskohercegovačke književnosti.

U drugom dijelu “Seksualno nasilje nad ženskim rodом u bosanskohercegovačkoj međuratnoj književnosti”, po obimu čini se najvećem, autorica istražuje zločine silovanja u književnim djelima Nametka, Bjelevca, Hume, Ćorovića, gdje dolazi do zaključka da počinitelji čine sve da ove zločine umanje. Autorica prepoznaje da su prešućivanje i neprijavlivanje zločina najvažnija strategija kojom se služe muškarci zlostavljači u tekstu kako bi dominirali nad ženskim rodом. U trećem dijelu “Nasilje nad ženama pod okriljem vjere” istražena je mizoginija u okviru vjerskih zajednica i njihov doprinos nasilju nad ženskim rodом, na primjerima iz djela Ćorovića i Andrića, te se na osnovu istraživanja dolazi do spoznaje da su neki od ovih obrasaca i danas prisutni u patrijarhalnim sredinama.

U ovoj knjizi autorica istražuje i nasilje nad djecom te u poglavlju naslovljenom “Surovo djetinjstvo u patrijarhalnoj kulturi” ona analizira Kikića, Simića, Šimunovića zaključujući da su u njihovim tekstovima djeca također žrtve različitih oblika zlostavljanja, a najčešće je u pitanju seksualno nasilje i radno iskorištavanje. U književnim tekstovima u međuratnoj književnosti prikazano je seksualno nasilje nad djevojčicama što se obrađuje u petom dijelu knjige “Seksualno nasilje nad djevojčicama u književnim tekstovima”. Autorica kao najgnusniji aspekt patrijarhata ističe pedofiliju koja je opisana i u književnim tekstovima, kako u bosanskohercegovačkoj, tako i u svjetskoj književnosti. Za primjer kako se i pedofilija prešućuje i organizira u patrijarhalnom društvu uzeta su djela Andrića, Nametka i Hume, te se pretpostavlja da sve dok je i pedofilija promovirana u književnosti i drugim umjetnostima, na ovaj način, gdje se ne pokazuje potpora za žrtve, femicid i suicid bit će jedna vrsta

normalnosti u patrijarhalnom društvu. Ovo istraživanje proširuje se u poglavlju “Prijelaz na prostituciju: tijelom protiv siromaštva” u kojem autorica navodi kako prostitucija nije tema koju međuratni pisci obrađuju, ali je povezana sa okolnostima u kojima su se likovi u djelima zadesili, gdje je prostitucija posljedica zloupotrebe moći, a što je vidljivo u djelima Kikića, Jevtića i Nametka.

Sedmo poglavlje “Zaziranje od ženskog roda/tijela u književnosti i kulturi” obrađuje motiv ženskog tijela u književnosti, način na koji se ono doživljava i prikazuje, u tekstovima Simića i Nametka, te se daje zaključak kako žensko tijelo u muškoj kulturi nema autonomiju, nego je ono doživljeno samo kao sredstvo za produženje vrste. Autorica se osvrće i na fenomen javnog sramoćenja žena kao jednog od efikasnih mehanizama ušutkivanja i kažnjavanja ženskog roda. U ovom dijelu knjige progovara i o ženskoj pasivnosti i prihvatanju potčinjene uloge, uprkos feminističkom pokretu. Upravo je apsolutna poslušnost žene muškarcu težnja patrijarhalnog sistema što je tema u osmog poglavlja “Uspjeh patrijarhalnog svjetonazora: ženska pokornost”. “Trpljenje nepravde” jeste uobičajena (nametnuta i oprirodnjena) praksa ženskog roda kojemu nije ostavljena nikakva mogućnost za promjenu društvenog statusa, što se jasno vidi u pripovijetkama Simića i Nametka. Naposljetku, u posljednjem poglavlju “Vlasnici ženskog roda/tijela/života”, autorica između ostalog navodi i glavne zaključke istraživanja, implicirajući da samo ovakve knjige i ovakva čitanja unutar naučne i književne zajednice BiH, ali i javnosti, mogu doprinijeti preispitivanju sistema vrijednosti u kojemu je muški rod privilegiran, i iz kojeg je ženski rod isključen i uništen.

Knjiga *Nasilje nad ženskim rodovima u bosanskohercegovačkom (međuratnom) književnom diskursu* autorice Edise Gazetić, predstavlja izuzetan doprinos rodnom čitanju književnosti nastale između dva svjetska rata, i otvara prostor za dalja čitanja, razumijevanja i interpretiranja (i) suvremene književnosti.

Naida Mujkić

KNJIGA ZA SUPTILNOG ČITAOCA

Božidar Stanišić: *Večera i druge priče*, Službeni glasnik, Beograd, 2021.

Božidar Stanišić (Visoko, 1956) do početka rata u Bosni i Hercegovini živio je u Maglaju. Uz posao profesor srpskohrvatskog jezika i književnosti u mjesnoj srednjoj školi bavio se i književnim radom. Osamdesetih godina objavljivao eseje, književnu i likovnu kritiku, radio-drame i priče za djecu. Njegov pravi književni zamah uslijedio je od 1992. godine kada se doseljava u Zuglianu (kod Udina) u Italiju. Knjige mu od tada izlaze većinom na italijanskom jeziku. Ipak njegova nastojanja da objavljuje i na prostoru bivše Jugoslavije urodila su plodom o čemu svjedoči i ova zbirka priča.

Iako je Stanišić objavio romane *Gost Ivana Nikolajeviča* (Brčko, 2017) i *Žirafa u čekaonici* (Beograd, 2018 i prevod na italijanskom: Udine 2019), tri zbirke poezije (dvije na italijanskom i jednu dvojezično), jednu dramu i jednu radio dramu (obje na italijanskom) te se u periodici i na internet portalima javlja esejima i književnim kritikama glavno polje njegovog književnog rada spadaju priče. Objavio je na italijanskom jeziku čak šest knjiga priča, a na srpskom mu je ovo druga nakon elektronskog izdanja *Pepeljara i druge priče* (Novi Sad, 2019). Neke od priča su mu uvrštene u antologije na italijanskom i srpskom jeziku, a neki od njegovih tekstova prevedeni su na: francuski, slovenački, engleski, albanski, japanski i kineski jezik.

Knjiga o kojoj sad ide riječ sastoji se od dvije duže (*Pero Nemir-ptice, Ako te neko upita o Martiniku*) i tri kraće priče (*Pertla i Sandokan, Prirodna stvar*).

U njoj Stanišić nastavlja da piše o životu naših ljudi u dijaspori, posebno u Italiji gdje i sam živi. To je bila i tema njegovog romana *Žirafa u čekaonici* čiji i sam naslov ima simbolično značenje.

Priča *Pero Nemir-ptice* napisana je iz ugla djevojke Drenke koja živi u Padovi s roditeljima izbjeglim iz Bosne. Otac joj radi u fabrici šrafova i vijaka, a majka u fabrici kekisa. Događanje počinje s telefonskim pozivom Drenkinog brata Igora. On je bio proveo u Londonu dvije i po godine. Za to vrijeme ga sestra i roditelji nisu vidjeli. Igor je doveo i svoju djevojku, Engleskinju Doroti koju je odmah njegova majka okarakterisala kao “štrkljava pjegavica”, jedanaest godina starija od njega, razvedena, koju je Igor upoznao putem interneta. Doroti je dugo ostala kod njih. Boravila bi u kupatilu cijeli sat i došlo je do propuštanja vode u podu. Krevet je zamijenila asurama. Ona je vegetarijanka i taj način ishrane je prihvatio i Igor. Upražnjava tibetansku gimnastiku. Ni jedno ni drugo ne traži posao. Od toga je Igor mršavio.

Čudni suživot raznolikih karaktera u stanu potrajao je sve do one januarske večeri kad se Doroti otvoreno sukobila sa Igorovom majkom. “njihovi verbalni obračuni bili su primjer čuda uspješne komunikacije na dva različita jezika – nit je majka znala beknuti na engleskom, nit Doroti na italijanskom.”

Njih dvoje su se, nakon dužeg boravka, vratili u Englesku. Igor se u Londonu zaposlio, Doroti ne.

Roditelji potom otputuju u London. Sin i Doroti ih nisu dočekali. Prespavali su u jednom prenoćištu. Vidjeli su se u jednom pabu samo s Igorom. On i Doroti će otići zauvijek u Novi Zeland. Ona je bila naslijedila neku farmu.

Drenka se pita kakav bi bio život njenih roditelja i njen da nije bilo rata u Bosni. Bio bi “poput omađijanih spavača iz jedne drevne bajke? Onda se pojavi Nemir-ptica, i duhu nenapisane priče podari jedno svoje pero. Kad ona odleti, duh odabere jednog spavača i počne da ga bocka. Spavač je bunovan, ali polako, polako počinje da razumijeva šta pero zahtijeva od njega.”

Drenka je imala devet godina kad je napisala tu kratku priču za jedan školski konkurs. “Bila je nagrađena trećom nagradom – knjigom *Bajke cijelog svijeta*. Moja Nemir-ptica me odvela u zemlju u kojoj nema ratova, ni nasilja, ni stanovnika koji napuštaju svoje krajeve.”

U tkivo svog pričanja Drenka ubacuje snove, razgovore s drugim osobama i događaje vezane i za druge, njoj bliske osobe: dečko Italijan, prijateljica Tereza, komšije Nosići...

U priči *Pertla i Sandokan* narator je djevojka, nastavnica biologije u osnovnoj školi. Ona govori o “Francuzu koji je došao u mali bosanski grad da snimi film o *slučaju*.” Tamo će, prema svom obećanju, “izvjesni Indijac nazvan Sandokan kupiti fabriku obuće i zaposliti na stotine radnika”. Zapravo je “fabrika otišla na bubanj za jednu marku”.

Pertla je nadimak djevojčinog djeda koji je u toj fabrici “radio skoro četrdeset godina i zaradio penziju.”

Uz Sandokana je važan lik s nadimkom Drpson – načelnik općine. Oni su “hobotnice pobjednici ovih nečuvanih promjena u kojim, njoj se čini, običan svijet je izgubio vjeru u bilo kakvu mogućnost samoorganizovanja.”

Sandokanu ne trebaju “radnici stariji od trideset pet godina”. Djevojčini roditelji su stariji.

Njen djed je jedne noći “krišom ušao u fabriku, ni kako i gdje je naštopao letke sa svojom izjavom i porukom *ljudi moji, probudite se (...)* Sandokanu prijetio smrću ako ne primi na posao i sve one koje je odbio. Jeste, zatražio je i bolje plate za sve.”

U priči *Prirodna stvar* je pripovjedač mladić, sin roditelja iz Bosne koji žive u Udinama. Preokret, odnosno nemir, kao s Doroti iz *Pera Nemir-ptice* nastaje dolaskom njegovog ujaka Bekija koji je boravio u Kanadi i Holandiji i drugim zemljama. Mladićev otac je bivši računovođa radi u stoličari a majka, nekad službenica u banci, je njegovateljica u jednom staračkom domu.

Beki je izjavio da je, kao Doroti, vegetarijanac. Njegov zet mu je nalazio posla, ali on bi radio svega nekoliko dana i davao otkaz. Onda je mladićev otac postavio ultimatum svojoj sestri: “Ovaj parazit ili ja.”

Narator bolje vlada italijanskim nego maternjim jezikom kojeg je “razumijevao skoro sve. Seka se čudila i pitala me zašto stari tako često govore na *stranom jeziku*”.

U školi je napisao sastav. Dok je čitao sastav “učiteljica je svaki čas iz tašne potezala maramicu.” On je došao iz “one zemlje o kojoj se svake večeri govori na televiziji?” Potom je učiteljica pozvala njegovu majku na razgovor i rekla joj: “Vaš sin je u tom sastavu napisao da ima proljeća bez boja. Znate, škola ima svog psihologa.”

Beki je kupovao antikvarne knjige klasika. Za “Don Kihota” je rekao da je *kralj svih knjiga*.

Vratio se u Bosnu, što je bilo vrlo rijetko za dijasporu.

Radnja priče *Ako te neko upita o Martiniku* se odigrava u “Torontu žive ljudi koji su porijeklom iz preko sto pedeset zemalja i da, vjerovatno, niko ne roni suze za svojim jezikom.”

Narator je Bosanac koji dogovara svadbu s vjerenicom Siri koja je porijeklom iz Sri Lanke. I on roditelje naziva stari i stara.

On je odlučio da se brine o svom djedu. Djed mu je izgubljen u svojoj prošlosti što je posljedica lakog moždanog udara. Napisao pismo umrlom prijatelju, suborcu iz rata.

Naslov je priča dobila na onoga što je djed rekao unuku: “Ako neko upita gdje je Martinik, reci mu da je ovdje!”. Pokazao je prstom na ekran kompjutera. Potom on i Siri odluče da se vjenčaju baš na Martiniku.

Najkraća u ovoj knjizi je naslovna priča *Večera*. Njena radnja odvija se u Milanu. Likovi u njoj su narator djevojka i njeni “stara i stari”, dečko Mario i brat Tiki.

Gosti na večeri su očevi kolege iz Centra za strance. “Jedan muškarac (...) kaže da se zove Edmond, i da je živio u nekoliko južnoameričkih država. Tamo je, uglavnom, bio sindikalista. Već dugo je ovdje, azilant. (...) Dvije žene – starija, u poodmaklim godinama, upalih obraza, sitnih i treptavih očiju, posve sijeda; mlađa – crnkinja, vrlo mlada, vitka, živahnih pokreta, glasnog govora. Rukujem se s njima, crnkinja se zove Rosmary. Ona sijeda zove se Vera.”

Osim o sebi razgovaraju o raznim temama: posao u Centru, komunizam, pjesnici... Stari na gitari izvodi razne pjesme. Simbolična je od njih Balaševićeva pjesma “Panonski mornar”. Tog mora više nema kao ni Jugoslavije. Kćerka se sjeća kad su “jednom prilikom, za trpezom subotnje večeri kod nas su bili: Brambila – Italijan, Paulina – Poljakinja, Milenkovići – Srbi iz Srbije, Fazlići – Bošnjaci. “Zašto ste međusobno ratovali? Meni to nije jasno.”

Ono što sam već istaknuo pišući o romanu *Žirafa u čekaonici* je činjenica da je Stanišićev stil poetski, a mnogi kritičari smatraju da najbolju prozu pišu upravo pjesnici. Uz to je poznata činjenica da je u književnosti važnije kako se piše nego o čemu se piše. I kad piše o naizgled običnim i svakodnevnim stvarima Stanišić to čini izvrsno. Pri tom izbjegava banalnosti i patetiku. Primjetljivi su u ovoj knjizi, sastavljenosti od sjajnih opisa i reminiscencija, vješto umetnuti mali eseji.

Ova knjiga zahtijeva suptilnog čitaoca. Ovu slojevitou prozu treba čitati pažljivo i opet joj se vraćati.

Na kraju, osim samom autoru, moramo odati priznanje i izdavaču koji je odlučio da objavi ovu izvrsnu knjigu ne povodeći se, kao većina drugih naših izdavača, za komercijalnošću, ne okrećući se prije svega žanrovskoj prozi i romanima.

Žarko Milenić

PROTIV RELIGIJSKOG DOGMATIZMA I TOTALITARIZMA

Alen Kristić: *Religiološki ogleđi*, Centar za mirovno obrazovanje, Sarajevo, 2022.

Knjigu *Religiološki ogleđi* Alena Kristića najzahvalnije je krenuti predstavljati od njenog naslova. Tačnije, od uspostavljanja distinkcije između religiologije i teologije.

Teologija sistematizuje učenje o Bogu i uzajamnom odnosu Boga, čovjeka i svijeta unutar pojedinih religija, te je nerijetko izvorištem religijskog dogmatizma i religijskog totalitarizma. Religiologija se s druge strane bavi religijskim iskustvom kao takvim te ispituje njegove odnose s najrazličitijim aspektima života. Religiologija se kao ispitivač religijskih iskustava nerijetko nameće kao kritičar teologije s ambicijom da joj bude korektiv i skretničar ka izgradnji mira.

U bosanskohercegovačkom društvu ili bolje reći društvima formatiranim po etničko-religijskim matricama, s posvađanim teologijama, odnosno teologijama u službi politike koje nerijetko podsjećaju na bojna polja, religiologija bi mogla imati mirotvorni potencijal, pod uslovom da je ima u dovoljnoj mjeri, tj. da ju se uopšte afirmira kao disciplinu i da se religiolozima dozvoljava upliv u mainstream. Religiologija i religiolozi su negdje na margini. Jedno od prominentnijih imena, ali također s nedovoljno upliva u javni prostor BiH je Alen Kristić.

U svojoj knjizi *Religiološki ogleđi* on upravo traži način da mirotvorni potencijal religijskog upregne u izgradnju društva. U prvom dijelu knjige koji nosi naziv "Pogleda uprtog u filozofiju i književnost", on to radi kroz ispitivanje odnosa između religije, filozofije i književnosti, tj. kako se iskustva religije, filozofije i književnosti na konkretnim primjerima nadopunjuju i nose zajedničku humanističku poruku ili, s druge strane, kako su ta iskustva nerijetko posvađana ali bi u suštini trebala biti

komplementarna i voditi dijalog u cilju uzajamne nadogradnje, a ne nepomirljivog razdvajanja.

U prvom tekstu: “Blasfemija – pozitivni potencijal za vjeru?” Kristić govori o blasfemiji upravo kao o pozivu na dijalog a ne kao o negaciji vjere. O čemu se, zapravo, radi? Blasfemija najčešće nije usmjerena na svetinju kao takvu. Ona kroz svetinju govori o njenim stvarnim poštovateljima ili o onima koji su je monopolizirali. Na primjer, satiričari iz *Charlie Hebdo*a prikazujući lik Muhameda s turbanom u kojem su bombe nisu željeli direktno uvrijediti samog Muhameda, niti bi to bilo moguće. Oni su kritikovali jednu od interpretacija islama prema kojoj su nasilje i teror dozvoljeni. Oni su, ustvari, rekli: Ako je islam to što vi tvrdite da jest, onda je Muhamed čovjek s turbanom u kojem skriva bombe. To je poziv vjernicima na samopropitivanje, ali i na dijalog o tome kako tumače islam.

Prisjetimo se Charlesa Baudelairea i njegove pjesme “Litanija Satani”. Da li on tu zaista slavi vruga ili je vrug nešto drugo u odnosu na ono što je Crkva odredila da jest? Ako se pogleda, atributi koje Baudelaire daje Satani ustvari su Božiji. Dakle, on nije veličao Satanu u smislu veličanja njegovih negativnih prerogativa, naprotiv. On je želio da kaže da je te negativne, đavolske prerogative svojim ponašanjem preuzela Crkva i da je nemoguće voljeti Boga kojeg ona propagira. Za Baudelairea, došlo je do prevare. Na monoteističkom Olimpu došlo je do zamjene identiteta. I to je ustvari bio poziv na dijalog s kršćanstvom, s vjernicima, s Crkvom.

Na našem jeziku, sličan Baudelaireu po pitanju blasfemije bio je Janko Polić Kamov. Za njega je, na primjer, Job prezrenja vrijedan jer ga Crkva koristi kako bi nas učinila poslušnim i poniznim. Dakle, ne prezire Kamov Joba samog po sebi, već samo u crkvenoj interpretaciji koja služi za potčinjavanje masa.

Kristić, dakle, kroz prvi tekst u svojoj knjizi želi skrenuti pažnju upravo na to da oni koje se naziva blasfemičarima ne žele ništa drugo nego pokrenuti dijalog s vjernicima i nerijetko skrenuti ih s puta njihovih zabluda, paradoksalno, upravo na put vjerskih načela koja se odnose na brigu o siromašnima, na ljubav prema bližnjem, na brigu o okolišu, na ravnopravnost spolova itd.

Kao krucijalni argument za dijalog s blasfemičarima a ne na nasilje nad njima, Kristić poteže to da su u svoje vrijeme u svojim sredinama Božiji poslanici upravo vrijedili za blasfemičare. Nije li Isus razapet zbog blasfemije i nisu li Muhameda za isto optuživali idolopoklonici? To bi trebao biti neoboriv dokaz vjernicima da biti blasfemičan ne znači isključivo Božiju negaciju, a pogotovo ne znači da nisi u pravu.

Drugi tekst nosi naziv “Dostojanstvo poraza”. U njemu je riječ o tumačenju recepcije “Filosofije palanke”, krucijalnog djela Radomira Konstantinovića, sa

zaključkom koji kaže da “Filosofiju palanke” moramo čitati protiv sebe. U tom smislu Kristić posebno navodi Sarajevo. Sarajevo je grad koji je Konstantinović navodio kao mjesto iznad palanačkog horizonta razmišljanja. No, to više nije tako. Iako smo u Sarajevu skloni veličati kritičare palanačkog duha u susjedstvu, prema kritičarima istog tog duha u Sarajevu nismo blagonakloni. Kristić želi reći da se taj duh može nadvladati samo samokritikom.

U trećem tekstu “Skok u bezdan baštine” radi se o osvrtu na književno stvaralaštvo Željka Ivankovića. Vrijednost tog djela Kristić, u skladu sa svojim pozivom, procjenjuje na razini njegove etičke dimenzije. Kao jednu od ilustracija on navodi Ivankovićev roman *In illo tempore*. Tu je riječ o spašavanju jednog Židova u Varešu u kojem učestvuje gotovo cijeli grad a ključnu ulogu igra lokalni svećenik. Radi se o trganju iz zaborava jednog primjera građanske hrabrosti prešućenog i u vrijeme komunizma i u današnje vrijeme. Naravno, taj primjer ima itekako osnova kako u kršćanskom nauku, tako i u bosanskom načinu života ali se ideološki nastoji potrti i zaboraviti, te je otud i sam Ivankovićev izbor teme i način njene obrade subverzivan čin prema dominantnoj ideologiji.

I posljednji tekst u prvom dijelu knjige posvećen je Amosu Ozu. Opet, kao i u tekstu o Ivankoviću, Kristića zanima etička dimenzija Amosovog djela, odnosno njegov odnos prema židovskoj baštini, ali i onim dijelovima te baštine koji su kroz vrijeme postali i dijelom svjetskog naslijeđa, odnosno svjetskog etosa.

Ono što treba naglasiti jeste da su svi tekstovi u knjizi Alena Kristića pisani na ideološkoj podlozi svjetskog etosa. Međutim, to je posebno primjetno u drugom dijelu knjige koji nosi naziv “Pogleda uprtog u dijalog religija i kultura”.

Svjetski etos želi pridonijeti načinu na koji religije mogu pronaći osnovu za dijalog i tako postati relevantnije za mir. Slogan svjetskog etosa glasi: Nema mira među nacijama bez mira među religijama!

Kristić upravo u drugom dijelu knjige naglašava obavezu religije da se otme iz kandži etnonacionalističke politike ako na našim prostorima želi biti vraćena na svijetlu stranu istorije. Jasno je iz tog zahtjeva da međureligijski dijalog, kao i svjetski etos, ima ambiciju da utiče i na samu politiku i kulturu.

Međureligijski dijalog treba također da uključuje i druge teme koje se tiču ravnopravnosti spolova, dijaloga s ateistima, ali i ekologije, što Kristić i podrobno elaborira.

Treći dio knjige nosi naziv “Pogleda uprtog u zlo rata”. U prvom tekstu tog dijela naziva “Svjetski rat na stranicama sutješke samostanske kronike” Kristić pokušava da razbije jednodimenzionalnost pogleda na Katoličku crkvu u Drugom svjetskom

ratu. Jedan pogled, nacionalistički, nastoji je pokazati kao etički nepogrešivu u pogledu dešavanja u vrijeme NDH dok je drugi pogled posmatra kao produženu ruku ustaškog režima. Istinu, pokazuje Kristićevo istraživanje, treba tražiti negdje između.

U sljedeća dva teksta Kristić se bavi odnosom Crkve prema posljednjem ratu gdje bez zadržke kao najveću crkvenu zadaću, da bi se vratila svojoj suštini, proklamira razračunavanje s ratnim zločinima počinjenim u ime hrvatstva.

Posljednji dio knjige su razgovori s Alenom Kristićem. U tom dijelu nailazimo na obradu svih prethodnih tema ali na jedan rasterećeni, razgovorni način. S obzirom na to da je knjiga namijenjena širem krugu čitalaca, svih onih koje religija na bilo koji način zanima, posljednji dio knjige se za njeno razumijevanje ispostavlja i kao najvažniji. Najjasniji jezik za najšire čitateljstvo upravo se nalazi tu. I samu knjigu bi valjalo počinjati čitati straga te tako steći osnove za što bolje razumijevanje onoga što je napisano u prethodna tri poglavlja. Nakon što se to razumije, opet zahvaljujući jednoj od kvaliteta ove knjige, lako je krenuti dalje u čitanje obimne religiološke literature koju Kristić navodi u bibliografiji a koja onom ko je pročita bez sumnje daje kredibilitet ozbiljnog religiologa.

Amer Tikveša

ČUVAM JEDNU KIŠU ZA NAS

Ivan Vidović: *Čuvam jednu kišu za nas*, HKD Napredak, Travnik, 2022.

Godinu nakon što je objelodanio petu po redu knjigu poezije “Kroz mlivo do sjaja” (naklada HKD “Napredak” Travnik), Vidović je već pripremio novi rukopis; i nije samo naslov neobičan, riječ je o pomaku u stilu i u kompoziciji – koji je prethodnom zbirkom, doduše, bio naviješten.

Vidović u ovoj knjizi prepliće vrlo vješto stihovanu formu (pjesme) sa lirsko-meditativnim zapisima u prozi: narativ jače dolazi do izražaja i u samoj strukturi pjesničkog teksta. Naime, dok je u prethodnoj knjizi tekst bivao fragmentiran u stihovne skupine od po tri ili najviše četiri stiha – ovdje je narativ “produljen”, pjesme su duljega daha i u motivsko-sadržajnoj ravni su značajno diferenciranije (i raznovrsnije) nego u “Mlivu...”.

Prvotna ideja je bila da svih šest zamišljenih ciklusa budu opravljeni svojevrsnim prologom: pjesnik je imao potrebu da motivske krugove i u diskurzivnoj ravni “najavi” ili “obrazloži”, prije no što će krenuti same pjesme. Tako je i bilo, sa prvim i drugim ciklusom: po sedam pjesama iz ta dva ciklusa tematiziraju pitanja u svezi s Postankom i prapodrijetlom čovjeka i čovječanstva (eshatološka problematika i etičko-religijski nazor u svezi sa “prvim grijehom”). Tu su nekako i imala opravdanje uvodna razmatranja – koja je pjesnik uobličio u lirsko-meditativne zapise, sa onim “prvim i posljednjim” pitanjima o nastanku života i čovjeka. To je bio dominantan motivski krug i u “Mlivu...”, te se prvi dio ove knjige nadovezuje, zapravo, na prethodnu zbirku.

No, već u naredna dva ciklusa (opet po sedam pjesama) autor odustaje od prologa: samom svojom dubinom zahvata i kvalitetom realizacije, ove pjesme nisu

tražile popratni lirsko-meditativni tekst. Tu su se autoru kao dominantni nametnuli teme i motivi izvornog erotskog samoosjećanja punine života i autopoetičke lirske meditacije o smislu, dosegu i svrsi pjevanja. Po skromnom mnijenju potpisnika ovih redova, pjesme iz ova dva ciklusa su ono ponajbolje od svega što je Vidović dosad napisao; misao je u tim stihovima jasna, jezgrovita i duboka – te, uz to, uvijek poduprta sjajnim pjesničkim slikama. Sintagme i obrati što ih pronalazi pjesnik pogađaju u središte – a pritom se kriptonarativ koji ih vodi vrlo vješto spliče u lako razumljivu i uzbudljivu pjesničku ispovijest.

Treći ciklus započinje pjesmom čiji naslov doziva iz sjećanja divnog pripovjedača i pjesnika sa ovih naših prostora, prerano preminuloga Dragana Šimovića: njegova jedna knjiga poezije ima naslov “Učili smo za pjesnike” – a Vidović se ovdje poigrao s tim naslovom na produktivan način (“Jesmo li učili za pjesnike...?”):

“Navikavali smo se na gustu naseljenost
Taj prostor nepodudaranja sve je manje sadržavao
Ičeg da je samo sebi jednako ili bar sebi da je nalik
I jezik nam je zarastao u njemu u neprohodnu prašumu

I tu započinje sve, dok sjediš na panju, u šumi
U koju se još može ući, iz koje se još može izaći
Trebalo ti dosta vremena dok tako vrebáš svoje sada
Jedan trenutak, što ga osvjetljava žiška boli
Dah u kojem možeš sve udahnuti...
Tako bude poezija: u izdisanju koje tad uslijedi.”

Ovako završava spomenuta pjesma – i već u ovom (novom, drugačijem) izričaju i načinu otvara ispovijest o kojoj smo govorili naprijed. Nedjeljivost autorefleksivnog samopropitivanja pjesnika od one temeljne upitnosti s kojom je on dosad kao takav (kao pjesnik) trajao i istrajavao u svojim zbirkama – pokazuje se odmah kao značajno obogaćenje, uslošnjenje i proširenje vizure. U programatskom smislu, odmah uz ovu, upravo je najbitnija naredna pjesma trećeg ciklusa, s naslovom “Kad započinje pjesma?”. Vidović uspostavlja jednu novu razinu osjećajnosti i kritičke promuljenosti svijeta u kakvom živimo – isturajući u prvi plan problem o s a m l j e n o - s t i modernog čovjeka, otuđenja, “razdruštvljenja” socijalne zajednice i uopće sviju kolektiviteta (skupnosti), na koje su nas od davnina upućivali kulturnocivilizacijski zasadi naroda ovoga podneblja. Evo kako to izgleda u završne dvije strofe ove pjesme:

“Kad bivam u kući kao što bude brod u boci
Kad blagujem udomljenost kao sat što usitni i guta vrijeme
Kad se ispružim u to što zbivalo se tijekom dana
Kao priča nakon čitanja što zalegne natrag u knjigu
Dakako prešućujući sve to neizrecivo – i svoju sudbinu,
I svoju svakodnevnost, i svoju ponovljivost

Kad vidim zagrljaj prepletenih grana jorgovana
Kad lahor spusti ozgor miris, tvoje lice na moje
I kad čujem pjev ptičiji, glas sa tvojih usana
Tad zapadnem sav u tebi i čitam i sričem
Sve te šutnje, posložene u stihove”

Nakon ovoga otvaraju se nove, intimistički snažnije obojene stranice pjesnikova dnevnika, na kojima ispisuje snažne dojmove sa jednog izleta na otok Korčulu, pa potom aplicira u stihovno tkivo ovog ciklusa i lirsko-ispovijednu kratku prozu (“Kako gore riječi?”), u kojoj evocira uspomene na neobičan lik čovjeka koji se (u PTSP sindromu) posve odvojio od svijeta. Nastavljajući ovim tragom i u četvrtom ciklusu, pjesnik se sve više oslobađa “stega općih mjesta” i sve jarče boji svoje meditacije uzbudljivim i uspjelim slikama/ stiliziranjima. U pjesmama “Dokle smo?” i “Sekvoja i ja” Vidović izravno razvija motiviku ekološke neosviještenosti suvremenog svijeta, problematiku odvojenosti čovjeka od svijeta prirode i destruktivnog dještva na taj svijet. Socijalni okvir se proširuje i u pjesmi “Dom za stara i iznemogla lica”, gdje autor uspijeva osvijetliti jednu od problematičnih strana otuđenosti suvremenog čovjeka – starost, poznu životnu dob, u kojoj ljudi ostaju bolovati i umirati posve sami (koliko god se spolja činilo da skrbimo o njima kao zajednica).

Tu je, nakon četvrtoga ciklusa, nastupio prijelomni trenutak (kad je o komponiranju knjige riječ), u kom se pjesnik odvažio na ispisivanje “Devet lakih komada”: to su kratke lirske proze, u kojima on uspijeva (iz fragmentarnog, jedinačnog) izvući neke značajne i općevažne poruke (u svezi sa svijetom i životom kojima danas pripadamo). Ovdje najviše plijeni (i zbunjuje) čitatelja – kako to da nam ovaj rez, ovaj prijelaz sa stihovane na proznu formu ne predstavlja problem u recepciji, ne uklanja nas od prethodno ispisanog. Vidović je tu uspio u onome što je inače jako teško postići – da boju, intonaciju, izražajnost svoga pjesničkog glasa sačuva (prenese, čak i pojača) unutar forme narativa (kratke lirske proze): ništa manje dještvo ova njegova zapažanja iz “Devet lakih komada” nemaju, nego što su imali stihovani tekstovi iz

prethodna četiri ciklusa! Osobito u tom smislu treba izdvojiti tekstove “Nafaka”, “Pjesnički subjekt” i “Kratki dijalog” – u kojima su poante, stiliziranja i naglasci upravo pjesnički kondenzirani i jaki (neovisno o tom što su to kratke priče).

Knjiga završava iznimno uspjelim ciklusom (sa pet pjesama) “Snovi”: tu autor u stihovanoj formi (iznova!) opisuje jako zanimljive, znakovite i poticajne za interpretaciju svoje snove – čudne, “prekogrančne”, fantastične. Ti su snovi, zapravo, posve originalno sučeljavanje humanuma sa praelementima (sa zrakom, zemljom, vodom i vatrom) – iz kojih je postao život, i unutar kojih se uvijek iznova obnavlja. Nova vrijednost ovih pet pjesama-snova je u iznimno vješto i originalno apliciranom u tekstove h u m o r u (onom, nazovimo ga tako, metafizičkom, iz-dubina-humor!), sa snažno potcrtanim osjećanjem izobličnosti i problematičnosti samog svijeta u kom živimo (a ne podsvijesti, kojom se, manje-više neuspješno, od tog i takvog svijeta pokušavamo obraniti).

Riječju, Vidović je dobrano nadomjestio veliku pauzu (između četvrte i pete svoje knjige) – pripremiš izvrsnu novu knjigu u razdoblju manjem od godinu dana! Iskreno se nadamo da će kvaliteta ovoga djela biti uočena i pravilno ocijenjena od stručne i šire čitateljske javnosti.

Željko Grahovac

LJUBAV ZA ILI PROTIV EGZISTENCIJALNOG STRAHA

Aras Borić, *Mehanika ljubavi*, Gradska biblioteka, Zenica, 2022.

Pjesnik i esejista, Aras Borić, u svom pisanju postojan i svestran, budući da se uspješno okušao u nekoliko žanrova, na samom izmaku 2022. godine u izdanju Gradske biblioteke u Zenici, objavio je zbirku kratkih priča “Mehanika ljubavi”. Borić ne piše mnogo, vremenska razlika između njegovih knjiga je velika, što u prenapućenoj suvremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti nije baš tako uobičajena pojava. Čini se da u posljednje dvije decenije skoro pa je trend da pisci objavljuju što više i što češće. Često je kvalitet takvih tekstova upitan (ponekad su to i reciklirani tekstovi), ali s obzirom na to da u bosanskohercegovačkoj književnosti niti u jednom obliku ne postoji ozbiljna književna kritika, onda se o književnoj vrijednosti tekstova koji izlaze kao rolati na fabričkim trakama ne može skoro pa ni govoriti, nego tek u tome prepoznati kapitalističko-poetmodernističku atmosferu u kojoj je i samo knjiga, prije svega, roba na prodaju. No, svakako da bi takvu pojavu trebalo istražiti i rasvijetliti. Kada je objavio svoju knjigu o mikrohistoriji sedamdesetih godina Carlo Ginzberg nije mogao zamisliti koliki odjek će njegova knjiga imati, ali termin je mnogo ranije ušao u filozofiju, u samu književnost nešto kasnije. U bosanskohercegovačkoj književnosti ne postoje književne studije o mikrohistoriji u književnim tekstovima (za razliku od pozornosti koja je data historiografskoj metafikciji), što bi također bilo zanimljivo ispitati, budući da se i bosanskohercegovački književnici njome bave. Tako je upravo mikrohistorija ono što je u Borićevu književnom fokusu dominantno. On je i hroničar svih izgubljenih ćoškova, mračnih ulica grada Zenice (iako se u zbirci ne spominje ime grada, i uz odmak od grada u priči koja se događa na moru), on

priča za sve male predmete koji nemaju vlastiti glas, ali imaju svoju povijest. Priče u ovoj knjizi koncipirane su tako da ne trebaju kontekst i to je ono što je najsnažnije u Borićevu pisanju, pored toga ove nam priče pružaju jedan zdravi odmak od anti-ratne književnosti i tema koje imaju pretenzije ka (neo)modernističkoj poetici. U zbirci prepoznamo i elemente postmodernističke poetike, ali i nove osjećajnosti. Postmodernistički postupci prisutni su u struktuiranju samih priča (ironija, aluzija, citatnost i sl.), dok su elementi nove osjećajnosti koja ovdje ipak ima i obrise neoegzistencijalizma, ono što omogućava funkcioniranje strukture u jednu cjelinu, te ćemo najradije ovu prozu čitati kao poeziju (iako sve priče imaju elemente od kojih se priče sastoje). To se može prepoznati skoro u svakoj priči, kao na primjer u priči “Kao da” u kojoj misli o egzistenciji ne napuštaju glavnog lika priče, čak niti onda kad je u bliskom odnosu sa drugim. Uvijek je prisutna ta poodvojenost bića ističe Borić, a koja se ispoljava i kroz naizgled apsurdne životne situacije i stanja, prije svega kroz stanje (neprekidnog) čekanja da će se nešto samo od sebe promijeniti (što je svojevrsna mantra u popularnoj i masovnoj književnosti, i koju Borić na mnogim mjestima ironizira, ali i u modernističkim projektima): *I ja nešto govorim. Znam se služiti ugodnim frazama. Kitnjasto pletem rečenice. I osjećam kako riječi koje izlaze iz mojih usta uopće nisu moje riječi. I osjećam kako moje misli dolaze niotkud. Kako nad njima nemam nikakvu kontrolu. Slušam vlastite riječi kao da su tuđe.*

Zbirka priča “Mehanika ljubavi” sastoji se iz tri dijela i sadrži ukupno dvanaest priča povezanih lajtmotivom ljubavi koji ima funkciju odgovora na problem egzistencijalnog straha sredovječnog muškarca. Ako bismo u remboovskom smislu ovu zbirku pročitali kao *alhemiju slova* i sinestezijske (jer je ova proza hibridna), te je pokušali obojiti, ona bi izgledala vrlo vjerovatno ovako:

Prvi dio Crno (Smrt – usamljenost, osamljenost, izolacija), Drugi dio Crveno (Ljubav između muškarca i žene), Treći dio Crnocrveno sadrži dvije priče koje imaju ulogu epiloga (*Pisac* i *Uliks*), gdje se u autoreferencijalnom obliku kroz iskaz “Književnost je moj život” čitatelju predstavlja pozicija suvremenog pisca, kroz samoironiju i sarkazam, koji je, između ostalog, i kiborg Uliks na rubu društva.

Tematska okosnica ovog rukopisa jeste ljubav u najširem smislu shvaćena, kao ljubav prema sebi, ljubav prema ženi, ljubav prema životu. No, unutar te teme pripovijedanje se raščlanjuje na nekoliko cjelina kao što su nemogućnost ostvarivanja bliskih odnosa, gubitak komunikacije sa drugim (sa ženom, prije svega), obranu neosporivog prava na promjenu identiteta, pseudointimnost, izolacija: *Činjenica da je žena svaki put tako jasno čitala njegove misli muškarca je duboko uznemiravala. Pri tom se pitao da li on uopće ima nekakve misli. “Kakve su moje misli, naprimjer, sada,*

u ovom trenutku?” I dao bi sljedeći odgovor: “Nikakve, jedva postojeće!” No, ipak mu se činilo da žena do tih neodređenih misli nekako dolazi i da ih s velikim uspjehom prepoznaje i registruje, štoviše da bolje od njega samoga zna o čemu on zapravo razmišlja. “Ženska intuicija!”, zaključio je muškarac, ne znajući šta to tačno znači. (Šiva reče...)

Pripovjedač(i) se ne bavi traganjem za ljubavlju niti je nastoji definirati već je on okupiran njenim izrazima i svoje likove on najčešće stavlja u situacije u kojima oni ili gube komunikaciju sa svojim partnerom ili osviještavaju da je gube, uz spoznaju i o gubitku odnosa sa spostvom kao drugim. Skoro svaka priča ima otvorenu fabulu i nijedna ne završava sretnim krajem, nego se samoispitivanje likova prenosi na čitatelja koji sa karakterima likova suosjeća pronalazeći u njima dijelove sebe ili onih sa kojim osjeća bliskost.

Pripovjedač, koji od priče do priče mijenja svoju poziciju, pa je čas pripovjedač u prvom licu čas pripovjedač u trećem licu, oslobođen je stega nacionalne pripadnosti i preispitivanja vlastitog nacionalnog identiteta, donoseći nam priče o čovjeku u njegovoj egzistencijalnoj ukupnosti. Priče u ovoj knjizi nemaju konkretno mjesto događaja, kao ni kalendarsko vrijeme, iako je i jedno i drugo prisutno, ali i pored toga ove priče donose nam faktografske opažaje stvarnog svijeta u stvarnom gradu.

Ova zbirka priča zaista je literarno osvježenje u bosanskohercegovačkoj književnosti koja je prezasićena ozbiljnim, velikim temama potraga za smislom, pitanjima nacionalnog identiteta, ratovima i tranziciji, te ova zbirka priča u konačnici emanira jedno stanje koje se može označiti (i) kao proza nove osjećajnosti. Iako o poetici nove osjećajnosti nema velikih naučnih studija, kako u svjetskoj tako niti u našim naukama o književnosti, i premda se ona vezuje uz Epštjnov pokušaj definiranja poetike nove osjećajnosti koja je prijemčiva poeziji, u Bosni postoji nevelik broj autora u čijem (i) proznom pisanju moguće je prepoznati elemente ove poetike, a to je prije svega prisustvo tzv. “treperave estetike”. Pored ovoga likovi u ovim tekstovima su samokritični i njihov unutrašnji svijet nije predstavljen kao svijet konflikta, nego apsolutne urušenosti na kojoj se oni onda samoizgrađuju, te tako ova zbirka u cjelosti nosi i ton postmoderne poetike.

Pripovjedačko umijeće Borić pokazuje kada opisuje detalje, bilo da je riječ o dijelovima ljudskog tijela ili o gradskim ulicama ili o mentalnom stanju likova, gdje su ti opisi ono što je najupečatljivije u ovoj knjizi i u kojima se priče približavaju poetskom tekstu, ali u mjeri koja neće ugroziti formu niti strukturu kratke priče. Opisi detalja jesu zapravo mikrohistorijska mapa predmeta kojima se pripovjedač služi na putevima samospoznaje, kao važnog aspekta priče o čovjeku.

Zanimljivo je kako svi likovi do samospoznaje dolaze u najobičnijim situacijama, dok vode ljubav, dok gledaju u jesensko drveće, u autu, jer tu je život u svojoj

suštini. No, važnije od toga jest Borićeva intencija da pokaže kako i modeli kratke priče mogu opisati kompleksne životne situacije, što se tradicionalno pripisuje romanu.

Mnogi autori kratkih priča smatraju kako je u priči moguće pisati o svakidašnjim stvarima i objektima služeći se banalnim izrazima, no preciznim ih jezikom obdariti. Aras Borić nije minimalista, ali jeste pisac s mjerom. Sve što je nepotrebno u ovoj knjizi on je eliminisao i svakoj priči je oduzeo višak što samo neko sa iznimnim talentom za pripovijedanje može izvesti. Motivi bučnog grada, mučnih stanova, zveckavog posuđa, golih ruku, ustajalog mirisa sobe, pustih kafea stvaraju atmosferu koja čitatelju nagovještava sudbinu likova i njihovih odnosa, prepuštajući čitatelju da to dvoje dovede u vezu gdje i čitatelj postaje aktivni sudionik u stvaranju konačnog značenja teksta.

Ovi motivi prožimaju se kroz svaku priču i najčešće su povezani jedni sa drugima. Njihova statičnost upućuje na pasivnost likova koji postaju svjesni svojih poraza u naizgled nevažnim situacijama, što je prepoznatljivo u priči o čovjeku koji je shvatio da neće umrijeti od smrtonosne bolesti, i koji sebi na neki način postavlja pitanje “Šta sad?”

Autor se odlično snašao u rizičnim zonama života sredovječnog muškarca što je u svjetskoj književnosti jedna od aktualnih tema. Napukline o kojima pripovijeda ne stvaraju tmurnu atmosferu nego otkrivaju koliko život može biti iznenađujući, neobičan, smiješan i uzburkan. Sposobnost da proдре u svijet malih prividno neinteresantnih trenutaka uz sjajno izvedene narativne preokrete čini Borića izvrsnim i specifičnim autorom. Priče iz *Mehanike ljubavi* (“mehanika ljubavi” pojavljuje se kao sintagma u priči *Uliks*) uzbuđljive su – zapanjujući detalji, dojmivi opisi koji nam se uvlače pod kožu.

Naida Mujkić

